

บทที่ 5

การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 : การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล (พ.ศ. 2532-2535)

ความนำ

ในบทนี้จะได้พิจารณาการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 อีกกรณีหนึ่ง โดยพิจารณากรณีการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นกรณีต่อเนื่องจากการคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน และร่วมสมัยกับกรณีการคัดค้านโครงการเขื่อนแก่งกรุง จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยประเด็นหลักอยู่ที่การพิจารณาว่าการคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลมีลักษณะอย่างไร

5.1 โครงการเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี

5.1.1 ความเป็นมาและลักษณะของโครงการเขื่อนปากมูล¹

โครงการเขื่อนปากมูลถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง ซึ่งเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ปี 2510 โดยกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน (พ.พ.) มุ่งแสวงหาผู้ที่จะพัฒนาแม่น้ำมูล อันเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าต่อส่วนรวมของประเทศมากที่สุด โดยในการนี้กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้

---

¹ประมวลและเรียบเรียงจาก การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, **ตำนานเขื่อนปากมูล THE PAK MOOL DAM** (กรุงเทพฯ: เนชั่นพับลิชชิ่ง กรุ๊ป จำกัด, 2540), หน้า 4-5; วิมลรัตน์ สุขเจริญ, "การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ กับเขื่อนปากมูล," ใน **การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, กัลยา อุดมวิทิต, วิมลรัตน์ สุขเจริญ** (กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา, 2537), หน้า 57-58; กัณหา เกษมชัยนันท์, "นโยบายการสร้างเขื่อนของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ศึกษาเฉพาะกรณีโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล จ.อุบลราชธานี," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 36-39; สามารถ ภูโพบูลย์, "การศึกษาเฉพาะเศรษฐกิจและสังคมของราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล ระยะหลังงานก่อสร้างแล้วเสร็จ," (ภาคินพนธ์ ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2538), หน้า 33-44; เดวิด เมอเรีย, **เขื่อน : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย**, แปลโดย ภรณ์การณีย์ พรหมเสาร์ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ.), 2536), หน้า 15.

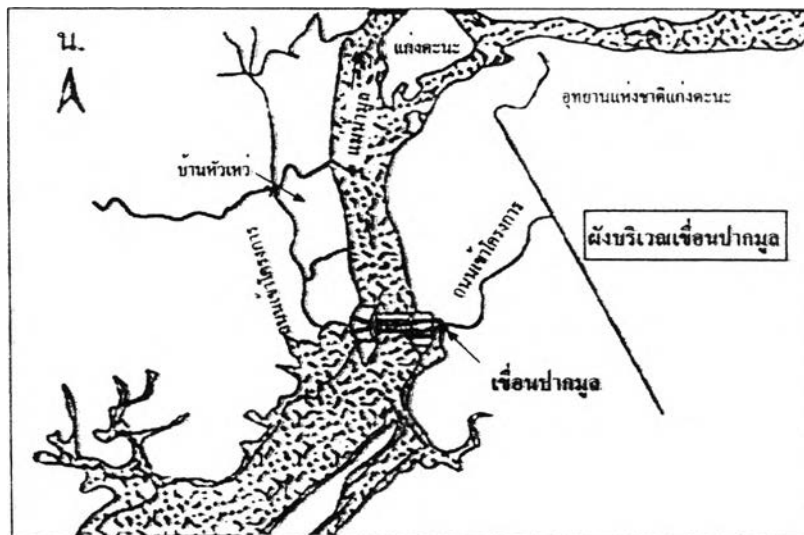
รับความร่วมมือจากรัฐบาลฝรั่งเศสทำการศึกษาลำรวจจนแล้วเสร็จในปี 2513 และได้กำหนดที่ตั้งของตัวเขื่อนบริเวณแก่งตะนะห่างจากปากแม่น้ำมูลขึ้นมา 4 กิโลเมตร

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้รับโอนโครงการพัฒนาลุ่มแม่น้ำมูลตอนบนมาดำเนินโครงการต่อในปี 2513 หลังจากที่กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้ทำการศึกษาเพื่อเตรียมจ่ายค่าชดเชยและอพยพราษฎรในเขตน้ำท่วมของโครงการแต่ดำเนินการไม่แล้วเสร็จ โดยที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้ศึกษาทบทวนด้านวิศวกรรมและนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไปเพื่อหาวิธีปรับปรุงโครงการ จนในช่วงปี 2524-2525 ได้ทำเรื่องเสนอขออนุมัติต่อรัฐบาลเพื่อทำการก่อสร้างแต่ไม่ได้รับการอนุมัติ เนื่องจากโครงการจะทำให้เกิดอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่มากจนท่วมบ้านเรือนราษฎรถึง 4,000 ครอบครัว ป่าสงวนแห่งชาติ 2 แห่ง และแก่งที่สอยงาม 2 แห่ง รวมทั้งต้องใช้งบชดเชยถึง 953 ล้านบาท

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้ทบทวนโครงการใหม่อีกครั้งในปี 2527 โดยได้รับความร่วมมือจากรัฐบาลฝรั่งเศส ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ได้ตกลงย้ายตำแหน่งที่สร้างเขื่อน โดยย้ายจากปากแม่น้ำมูลจากเดิมเคยห่าง 4 กิโลเมตร เป็น 5.5 กิโลเมตร ซึ่งจะมีผลให้ระดับน้ำกักเก็บในเขื่อนลดลงจากเดิม 4 เมตร เหลือที่ระดับ 108 เมตร ระดับน้ำทะเลปานกลาง ทำให้ราษฎรที่จะได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมมีจำนวนน้อยลงกว่าเดิม และในช่วงต้นปี 2531 การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เริ่มดำเนินการประชาสัมพันธ์โครงการด้วยการเชิญรองนายกรัฐมนตรี (พล.อ.เทียนชัย ศิริสัมพันธ์) มาตรวจสถานที่ก่อสร้างเขื่อน แต่ไม่ทันที่จะยื่นข้อเสนอขออนุมัติโครงการก็เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง โดยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ หมดยวาระ และเปลี่ยนเป็นรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ

ในปี 2532 การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้เสนอขออนุมัติต่อรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ และได้รับการอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีสัญจรที่จังหวัดขอนแก่นโดยเห็นชอบในหลักการโครงการเขื่อนปากมูลซึ่งเป็นเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า โดยนำไปรวมกับโครงการโขง-ชี-มูล ซึ่งเป็นโครงการเพื่อการชลประทานของภาคอีสาน และในเดือนพฤษภาคม 2533 ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีได้ลงมติให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ดำเนินงานตามโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูลตามความเห็นและข้อสังเกตของคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยรายละเอียดโครงการเขื่อนปากมูลที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เสนอมีดังนี้

ลักษณะของโครงการเขื่อนปากมูล

ที่ตั้ง เขื่อนปากมูลสร้างปิดกั้นแม่น้ำมูลที่บ้านหัวเหว อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ห่างจากตัวจังหวัดไปตามลำน้ำประมาณ 82.5 กิโลเมตร หรืออยู่ห่างจากปากแม่น้ำมูลประมาณ 6 กิโลเมตร

ลักษณะเขื่อน คล้ายฝายน้ำล้น สูงเพียง 17 เมตร เมื่อกักเก็บน้ำแล้วจะมีผลให้ระดับน้ำในแม่น้ำมูลสูงขึ้นเหมือนสภาพน้ำเต็มตลิ่ง การเก็บน้ำของเขื่อนเป็นเพียงใช้ความจุของลำน้ำเดิม

ตัวเขื่อนเป็นคอนกรีตบดอัดแน่น ความยาว 300 เมตร สูง 17 เมตร ระดับสันเขื่อนสูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง 111 เมตร สันเขื่อนกว้าง 6 เมตร มีอาคารระบายน้ำเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก แยกเป็นช่องทางระบายน้ำ 8 ช่อง ขนาดกว้าง 22.5 เมตร สูง 14.75 เมตร สามารถระบายน้ำได้สูงสุด 18,500 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที

โรงไฟฟ้า ตั้งอยู่บนด้านขวาของตัวเขื่อนโดยมีความยาวไปตามแนวเขื่อน 72 เมตร ภายในโรงไฟฟ้าติดตั้งเครื่องผลิตไฟฟ้าจำนวน 4 เครื่อง ซึ่งเป็นแบบที่มีลักษณะพิเศษกว่าที่มีติดตั้งอยู่ตามเขื่อนต่าง ๆ ในประเทศไทย คือ มีรูปร่างคล้ายกระสวยหรือเรือดำน้ำ มีเครื่องกังหันน้ำและเครื่องผลิตไฟฟ้าบรรจุรวมอยู่ในกระเปาะเดียวกัน วางตามแนวนอนในระดับท้องน้ำ สามารถผลิตกระแสไฟฟ้าได้ด้วยความสูงของน้ำเพียง 3 เมตรขึ้นไป แต่ละเครื่องมีกำลังผลิต 34,000 กิโลวัตต์ รวมกำลังผลิต 136,000 วัตต์ ผลิตพลังงานไฟฟ้าเฉลี่ยปีละประมาณ 280 ล้านกิโลวัตต์ชั่วโมง

ลักษณะพิเศษของโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูลอีกประการหนึ่ง คือ ไม่ต้องมีเจ้าหน้าที่ประจำห้องควบคุม เนื่องจากใช้การควบคุมระยะไกล (Remote Control) จากเขื่อนสิรินธร

ระยะเวลาก่อสร้างและงบประมาณ ระยะเวลาดำเนินการประมาณ 4 ปีครึ่ง จากเดือนมิถุนายน 2533 - เดือนพฤศจิกายน 2537 สามารถติดตั้งและนำเครื่องผลิตไฟฟ้าจ่ายเข้าระบบเป็นครั้งแรกในเดือนมิถุนายน 2537 และทยอยนำเข้าระบบจนครบ 4 เครื่อง เมื่อเดือนตุลาคม 2537 ส่วนงบประมาณค่าก่อสร้างโครงการนั้น เดิมตามที่คณะรัฐมนตรีอนุมัติเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2533 เป็นเงิน 3,880 ล้านบาท ต่อมาในเดือนสิงหาคม 2534 ได้ปรับวงเงินเพิ่มเป็น 6,600 ล้านบาท เนื่องจากค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ได้สูงขึ้นตามภาวะเศรษฐกิจในช่วงนั้น โดยได้รับความเห็นชอบจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

5.1.2 ประโยชน์ของเขื่อนปากมูล

1. ด้านการชลประทาน เขื่อนปากมูลทำให้น้ำในลำน้ำมูลมีน้ำสมบูรณ์ เป็นประโยชน์ต่อการสูบน้ำให้แก่พื้นที่เกษตรกรรมเพื่อเพิ่มผลผลิตในระยะแรก 45,000 ไร่ และ 160,000 ไร่ หลังจากขยายเต็มโครงการ
2. ด้านพลังงานไฟฟ้า เขื่อนปากมูลจะเสริมกำลังผลิตไฟฟ้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้มีความมั่นคงด้วยการติดตั้งเครื่องผลิตไฟฟ้า 4 เครื่อง รวมกำลังผลิต 136,000 กิโลวัตต์ สามารถผลิตพลังงานไฟฟ้าได้โดยเฉลี่ยปีละ 280 ล้านกิโลวัตต์ชั่วโมง
3. ด้านการประมง บันไดปลาโจนและศูนย์เพาะพันธุ์ปลาที่สร้างขึ้น จะช่วยพัฒนาการประมงในลำน้ำเหนือเขื่อนปากมูลซึ่งน้ำไม่ลึกนักให้เหมาะสมในการแพร่พันธุ์ปลา เป็นการส่งเสริมอาชีพด้านการประมงและเพิ่มรายได้ให้แก่ราษฎร
4. ด้านแหล่งท่องเที่ยว เขื่อนปากมูลจะเป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยวอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดอุบลราชธานี เนื่องจากเป็นจุดที่มีทัศนียภาพสวยงามและมีสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้แก่นักท่องเที่ยวอย่างพร้อมมูล
5. ด้านช่วยส่งเสริมการลงทุน เป็นผลดีต่อการส่งเสริมเศรษฐกิจและการลงทุนในจังหวัดอุบลราชธานี ทั้งในระหว่างการศึกษาและภายหลังโครงการก่อสร้างแล้วเสร็จ จะทำให้มีการกระจายรายได้สู่ประชาชนในท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง

6. ด้านการคมนาคมทางบก สันเขื่อนปากมูลสามารถให้เป็นสะพานข้ามแม่น้ำมูลได้ ซึ่งจะอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนในเขตอำเภอโขงเจียมและบริเวณใกล้เคียง โดยเฉพาะอำเภอโขงเจียมที่กำลังได้รับการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในจังหวัดอุบลราชธานี

7. สนับสนุนโครงการโขง-ชี-มูลซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างดำเนินการ โครงการนี้เป็นการสูบน้ำจากแม่น้ำโขงขึ้นมาและสูบน้ำส่งต่อเป็นช่วงๆ ต่อไป เพื่อส่งน้ำไปใช้ในพื้นที่การเกษตรในการนี้จะมีน้ำส่วนหนึ่งที่เหลือใช้จากพื้นที่การเกษตรไหลลงสู่มแม่น้ำมูล และเมื่อปล่อยออกทางเขื่อนปากมูล ทำให้สามารถเพิ่มการผลิตไฟฟ้าได้อีก

5.1.3 ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล

1. ผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้มอบหมายให้บริษัท ทีมคอนซัลติงเอ็นจิเนียริ่งจำกัดดำเนินการในระหว่างปี 2524-2527 โดยยึดแนวทางการดำเนินงานของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ซึ่งได้เสนอผลการศึกษาคั้งแรกในแบบงาน Environmental and Resettlement Investigation of Pak Mun Project ในปี 2525 โดยยึดลักษณะการพัฒนาโครงการตามที่กรมส่งเสริมและพัฒนาพลังงานได้เสนอไว้ แต่เดิมตัวเขื่อนตั้งอยู่ที่บริเวณแก่งตะนะ เก็บน้ำไว้ที่ระดับสูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง 112 เมตร และต่อมาได้ศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมในด้านเศรษฐกิจ สังคม สาธารณสุขและการอพยพราษฎรที่ระดับความสูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง 108 เมตร 110 เมตร และ 112 เมตร ตามลำดับ และได้เสนอผลการศึกษาไว้ในรายงาน Selected Environmental and Ecological Investigation of Pak Mun Project ในปี 2527 โดยได้เสนอและให้ดำเนินการทบทวนและปรับปรุงด้านวิศวกรรมเพื่อช่วยบรรเทาขนาดผลกระทบด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมซึ่งจะทำให้จำนวนราษฎรที่ได้รับผลกระทบและจำนวนราษฎรที่จะต้องอพยพย้ายถิ่นฐานลดลงมาเหลือในจำนวนที่ยอมรับได้

รายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและแผนการแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูลได้ถูกนำเสนอต่อ คณะอนุกรรมการประสานการวางแผนโครงการเขื่อนและอ่างเก็บน้ำที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในปี 2531 และได้รับการเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีในเวลาต่อมา โดยสามารถสรุปสาระหลัก ๆ ได้ 10 ประการ ดังนี้

1) งานอพยพราษฎร การเก็บน้ำของเขื่อนที่ระดับสูงกว่าน้ำทะเลปานกลาง 108 เมตรทำให้เกิดน้ำท่วมที่ดินทำกินของราษฎรที่อยู่ริมตลิ่งแม่น้ำมูลจากบริเวณที่ตั้งตัวเขื่อนขึ้นไปทางเหนือน้ำถึงบริเวณท้ายแก่งสะพือ อำเภอพิบูลย์มังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี มีราษฎรที่

อาคารบ้านเรือนถูกผลกระทบน้ำท่วมและต้องย้ายถิ่นฐานไปอยู่ในพื้นที่แห่งใหม่จำนวนทั้งสิ้น 136 หลังคาเรือน

ในการดำเนินงานเพื่อช่วยเหลือราษฎร รัฐบาลได้ตั้งคณะกรรมการรับผิดชอบ 2 คณะคือ คณะกรรมการกำหนดค่าทดแทนที่ดินและทรัพย์สินและคณะกรรมการประสานงานอพยพราษฎร ซึ่งต่อมาได้ยุบรวมเป็นคณะเดียวเรียกว่า “คณะกรรมการพิจารณาช่วยเหลือราษฎรผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล” มีผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีเป็นประธาน และหัวหน้าส่วนราชการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องร่วมเป็นกรรมการจำนวน 16 ท่าน

ราษฎรที่ได้รับผลกระทบน้ำท่วมจะได้รับการช่วยเหลือจ่ายค่าทดแทนที่ดินและทรัพย์สินในอัตราที่เป็นธรรมและเหมาะสม รวมทั้งได้รับการพิจารณาช่วยเหลือเกี่ยวกับการอพยพย้ายถิ่นฐานไปอยู่ในพื้นที่จัดสรรที่บริเวณท้ายเขื่อนสิรินธรและบริเวณหมู่บ้านเดิม หากประสงค์จะหาที่อยู่อาศัยเองก็สามารถขอรับเป็นเงินทดแทนลักษณะพิเศษรายละเอียด 135,000 บาท สำหรับส่วนที่ทำกินใหม่ราษฎรสามารถเลือกขอรับเป็นเงินหรือที่ดินจัดสรรครอบครัวละไม่เกิน 10 ไร่

2) งานควบคุมและป้องกันรักษาพื้นที่ป่าไม้ ในการก่อสร้างเขื่อนปากมูล จำเป็นต้องใช้พื้นที่ประมาณ 635 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ที่ขอใช้ในการถาวรเพื่อเป็นที่ตั้งเขื่อนและโรงไฟฟ้าประมาณ 125 ไร่ พื้นที่ส่วนที่เหลืออีกประมาณ 510 ไร่ เป็นการขอชั่วคราวระหว่างการก่อสร้าง เมื่อหมดความจำเป็นจะส่งคืน พร้อมกับการปรับสภาพให้ใกล้เคียงสภาพเดิม

นอกจากนี้แล้ว เพื่อเป็นการป้องกันการบุกรุกทำลายป่าของราษฎรบริเวณอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้สนับสนุนงบประมาณจำนวน 16.23 ล้านบาท จัดตั้งหน่วยควบคุมป้องกันพื้นที่อุทยาน โดยอยู่ในการดูแลรับผิดชอบของกรมป่าไม้

3) งานอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว ในการออกแบบเขื่อนปากมูลได้กำหนดแผนควบคุมระดับน้ำด้านเหนือเขื่อนในช่วงฤดูแล้งระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคมของทุกปีให้แก่งตะพอไหลล้นน้ำเหมือนกับธรรมชาติ นอกจากนี้แล้วทางด้านอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะซึ่งอยู่ทางตอนใต้ตัวเขื่อนลงไปทางด้านท้ายเขื่อน การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้สนับสนุนให้ดำเนินการก่อสร้างสะพานแขวนเชื่อมระหว่างดอนตะนะและพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะทั้งสองฝั่งแม่น้ำเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่เพิ่มขึ้น

4) งานศึกษาและกำหนดแผนพัฒนาทรัพยากรประมง เพื่อเป็นการพัฒนาทรัพยากรประมงในลำน้ำเหนือเขื่อนปากมูลให้ได้ผลประโยชน์สูงสุด ได้มีการศึกษาวิจัยพันธุ์ปลา

ต่างๆ เพื่อกำหนดแผนพัฒนาทรัพยากรประมงให้เหมาะสม และได้ก่อสร้างบันไดปลาโจนที่บริเวณ เชื้อนปากมูลใช้เป็นทางสัญจรแก่ปลาต้านเหนือเขื่อนและท้ายเขื่อน

นอกจากนี้แล้ว การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ยังได้จัดงบประมาณจำนวน 15.92 ล้านบาท ให้กรมประมงดำเนินการจัดตั้งศูนย์พัฒนาประมงน้ำจืดที่บริเวณรอบอ่างเก็บน้ำของเขื่อน ปากมูล เพื่อศึกษาวิจัยการควบคุมและผลิตพันธุ์ปลาลดปล่อยในอ่างเก็บน้ำอีกด้วย

5) งานศึกษาและกำหนดมาตรการป้องกันการแพร่โรคในท้องถิ่น เพื่อป้องกัน แก่ไขและบรรเทาผลกระทบด้านสาธารณสุขที่อาจเกิดขึ้นให้มึน้อยที่สุด การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้จัด งบประมาณให้กระทรวงสาธารณสุขทำการศึกษาวิจัยและติดตามสภาวะของโรคติดต่อต่าง ๆ ที่มี อยู่แล้วและโรคติดต่อจากที่อื่นที่มีแนวโน้มว่าจะเข้ามาระบาดในพื้นที่บริเวณนี้อย่างใกล้ชิด รวมทั้ง ให้ความรู้ด้านสุขภาพอนามัย และโภชนาการที่ถูกต้องแก่ราษฎรอย่างต่อเนื่อง

6) งานปรับปรุงเส้นทางคมนาคม การก่อสร้างเขื่อนปากมูลทำให้น้ำท่วม ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2222 พิบูลมังสาหาร โขงเจียม บริเวณ กม.15-16 และกม. 18 เป็น บางช่วง ระยะทางประมาณ 1.5 กิโลเมตร และสะพาน 2 แห่ง จึงได้กำหนดให้มีการปรับปรุง เส้นทางสายนี้โดยยกระดับให้สูงขึ้นจนปลอดภัยจากระดับน้ำของเขื่อนปากมูล การดำเนินการใน ส่วนนี้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้จัดงบประมาณจำนวน 10.99 ล้านบาท ให้กรมทางหลวงทำการ บุรณะและปรับปรุงให้สามารถใช้งานได้ตามปกติ

7) งานสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดี เพื่อบรรเทาผลกระทบที่อาจจะ เกิดขึ้นต่อแหล่งโบราณคดีบริเวณสองฝั่งแม่น้ำมูล การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้จัดงบประมาณให้กรม ศิลปากรดำเนินการสำรวจตรวจสอบสองแหล่งโบราณคดี ซึ่งจากการตรวจสอบโดยละเอียดปรากฏว่า พบแหล่งโบราณคดีที่สำคัญเพียง 1 แห่งคือ ศิลาจารีกรบริเวณปากโดมน้อย ซึ่งกรมศิลปากรได้ ขนย้ายมาเก็บไว้ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ส่วนที่บริเวณ ซึ่งค้นพบก็ได้ทำเป็นรูปจำลองให้มีลักษณะสภาพใกล้เคียงกับของเดิมเพื่อให้ประชาชนที่สนใจได้ ชมและศึกษาต่อไป

8) งานประชาสัมพันธ์ เพื่อให้ประชาชนได้รับรู้ข่าวสารและเข้าใจโครงการ เขื่อนปากมูลที่ถูกต้อง การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้ร่วมกับหน่วยราชการและหน่วยงานประชาสัมพันธ์ ของภาคเอกชนทำการประชาสัมพันธ์การดำเนินงานตามโครงการมาโดยตลอด อาทิ การนำราษฎร ดูงานและชมกิจการของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ และการให้ความรู้ความเข้าใจถึงผลกระทบ และ

แนวทางการช่วยเหลือราษฎรด้านต่างๆ รวมทั้งการทำความเข้าใจกับสื่อมวลชนทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคอย่างต่อเนื่อง

9) งานตรวจสอบและติดตามการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นการป้องกันและแก้ไขบรรเทาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นนอกเหนือจากการคาดการณ์ให้เกิดขึ้นน้อยที่สุด โดยมาตรการตรวจสอบติดตามการเปลี่ยนแปลงต่อสิ่งแวดล้อมตลอดระยะเวลาของการดำเนินงานการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ร่วมกับสำนักงานสิ่งแวดล้อมแห่งชาติทำการศึกษาและตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับปัญหาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมทั้งก่อนและหลังจากที่โครงการสิ้นสุดลง

10) งานติดตามและประเมินผลการแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม เพื่อให้การดำเนินงานเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาผลกระทบด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมของโครงการเชื่อมปากมูลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นไปตามเป้าหมาย รัฐบาลได้มอบหมายให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติติดตามและประเมินผลการดำเนินงานอย่างใกล้ชิด โดยใช้งบประมาณสนับสนุนจากการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ

2. ผลกระทบต่อราษฎรบริเวณพื้นที่ก่อสร้างโครงการ

การกำหนดระดับเก็บกักน้ำที่ระดับสูงกว่าน้ำทะเลปานกลาง 108 เมตรของเขื่อนปากมูล ทำให้เกิดผลกระทบกับราษฎรที่อยู่อาศัยริมฝั่งแม่น้ำมูล 30 หมู่บ้าน 6 ตำบลในท้องที่ 3 อำเภอ คือ อำเภอโขงเจียม อำเภอสิรินธร และอำเภอพิบูลมังสาหาร มีรายละเอียด คือ

1) ผลกระทบด้านที่อยู่อาศัย ราษฎรที่ต้องอพยพครอบครัวไปตั้งถิ่นฐานใหม่อันเนื่องมาจากสาเหตุของการก่อสร้างเขื่อนปากมูลมีหลายกรณี เช่น ไม่มั่นคงต่อระดับน้ำท่วม ต้องการย้ายไปอยู่ที่แห่งใหม่ ได้รับความเดือดร้อนจากการระเบิดหินร่องน้ำท้ายเขื่อน และอาคารบ้านเรือนถูกน้ำท่วม เป็นต้น จำนวนทั้งสิ้น 435 ครัวเรือน และในจำนวนนี้มีอยู่จำนวน 136 ครัวเรือนที่ต้องอพยพครอบครัวเนื่องจากน้ำท่วมอาคารบ้านเรือน

2) ผลกระทบด้านที่ดินทำกิน การก่อสร้างเขื่อนปากมูลทำให้เกิดผลกระทบต่อที่ดินทำกินของราษฎรจำนวน 5,700 ไร่ ประกอบด้วยพื้นที่ 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 จำนวน 700 ไร่ เป็นพื้นที่บริเวณหัวงานที่ทำการก่อสร้างตัวเขื่อนปากมูลสูงกว่าระดับน้ำท่วม ส่วนที่ 2 จำนวน 5,000 ไร่ เป็นพื้นที่บริเวณฝั่งแม่น้ำมูลที่อยู่ต่ำกว่าระดับน้ำท่วม หรือต่ำกว่าระดับสูงกว่าน้ำทะเลปานกลาง 108 เมตร

พื้นที่ทำกินของราษฎรจำนวน 5,700 ไร่ ประกอบด้วยบริเวณที่เป็นที่อยู่อาศัย

พื้นที่จำนวน 450 ไร่ ที่นาจำนวน 3,660 ไร่ และพื้นที่จัดให้ราษฎรทำสวน ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์ จำนวน 1,590 ไร่ ดังตาราง

ลำดับที่	ประเภทที่ดินทำประโยชน์	พื้นที่ (ไร่)
1	ที่อยู่อาศัย	450
2	ทำนา	3,660
3	ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์	1,590
รวมทั้งสิ้น		5,700

3) อาคาร สถานที่ราชการ ประกอบด้วยโรงเรียนจำนวน 7 แห่ง วัดจำนวน 7 แห่ง สถานีอนามัยจำนวน 1 แห่ง และอาคารเบ็ดเตล็ดอีกจำนวน 4 แห่ง เป็นต้น ดังตาราง

ลำดับที่	อำเภอ	ประเภทสิ่งก่อสร้าง	แห่ง
1	โขงเจียม	โรงเรียน	3
		สถานีอนามัย	1
		วัด	2
		อาคารเบ็ดเตล็ด	2
2	สิรินธร	โรงเรียน	3
		วัด	4
		อาคารเบ็ดเตล็ด	2
3	พิบูลมังสาหาร	วัด	1

4) สาธารณูปโภคต่าง ๆ ผลกระทบในด้านนี้มีเพียงส่วนน้อย เช่น ปัญหา น้ำท่วมเส้นทางเดินไปที่ทำกินมีบางช่วงอาจต้องเดินอ้อมไกลมากขึ้น โดยเฉพาะช่วงฤดูฝน ปริมาณ น้ำในแม่น้ำมูลมีมาก ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นนี้ก็ได้รับการปรับปรุงแก้ไขให้มีสภาพใกล้เคียงกับ สภาวะปกติเกือบทุกพื้นที่ที่มีปัญหา

มีข้อน่าสังเกตว่าโครงการเขื่อนปากมูลนับได้ว่าเป็นโครงการแรกที่มีการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ จัดทำรายละเอียดโครงการพร้อมกับแผนแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม โดยที่การดำเนินงานเกี่ยวกับการศึกษาผลกระทบและการแก้ไขนั้น การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้ดำเนินการตามแนวทางที่คณะอนุกรรมการประสานการวางแผนโครงการเขื่อนและอ่างเก็บน้ำที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกำหนดให้มีเรื่องที่ทำการศึกษาและแก้ไขทั้งสิ้นจำนวน 10 เรื่อง² อย่างไรก็ตามข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ การศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากโครงการเขื่อนปากมูลไม่ได้มีการเปิดเผยต่อสาธารณชน³ (ประเด็นนี้จะได้ขยายความต่อไปข้างหน้า)

5.2 การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล

กล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล ปรากฏขึ้นตั้งแต่คณะรัฐมนตรีสั่งยุบที่จังหวัดขอนแก่นมีมติอนุมัติเห็นชอบในหลักการโครงการเขื่อนปากมูลตามที่มีการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เสนอในเดือนเมษายน 2532 โดยที่การเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลที่ปรากฏในช่วงระหว่างปี 2532 - 2535 อาจแบ่งอย่างกว้าง ๆ เป็น 2 ช่วง โดยพิจารณาจากข้อเรียกร้องหลักของกลุ่มชาวบ้านที่คัดค้าน คือ ช่วงปี 2532 - 2533 หรือช่วงเรียกร้องเรื่องข้อมูลเรื่องเขื่อนและผลกระทบที่จะเกิดขึ้น และช่วงปี 2533 - 2535 อันเป็นช่วงที่ข้อเรียกร้องหลักอยู่ที่การเรียกร้องให้ระงับการก่อสร้างเขื่อน จนกว่าจะสำรวจผลกระทบจากเขื่อนปากมูล⁴

²วิมลรัตน์ สุขเจริญ, "การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ กับเขื่อนปากมูล," หน้า 58-59.

³เดวิด เมอเรีย, **เขื่อน : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย**, หน้า 14.

⁴นลินี ตันธวนิตย์, สุไลพร ชลวิไล, ศิริพร โคตะวินนธ์, "ประสบการณ์การต่อสู้ของชาวลุ่มน้ำมูล กรณีศึกษาเขื่อนปากมูลและเขื่อนราษีไศล," ใน **วิถีชีวิต วิถีสู้ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย**, ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (เชียงใหม่: ตริสวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์), 2545), หน้า 186; การจำแนกช่วงเวลาของการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลในช่วงปี พ.ศ. 2532-2535 มีการจำแนกในหลายลักษณะ เช่น การจำแนกเป็น 4 ช่วง คือ ช่วงคัดค้านการสร้างเขื่อน (พ.ศ. 2532) ช่วงคัดค้านการอนุมัติงบประมาณ (พ.ศ. 2533) ช่วงเรียกร้องคณะกรรมการ 4 ฝ่าย (พ.ศ. 2534) ช่วงชุมนุมหน้าทำเนียบเรียกร้องให้ยุติการระเบิดแก่ง (พ.ศ. 2535) ซึ่งเป็นการจำแนกอิงกับการเคลื่อนไหวหรือการต่อสู้ของกลุ่มคัดค้าน อย่างไรก็ตามในที่นี้ผู้ศึกษาเห็นว่าการจำแนกเป็นช่วงเวลากว้างๆ 2 ช่วงโดยอิงกับข้อเรียกร้องหลักของกลุ่มชาวบ้าน ดังที่ นลินี ตันธวนิตย์ และคณะ จำแนกความยืดหยุ่นและสามารถอธิบายการเคลื่อนไหวโดยผนวกรวมการเคลื่อนไหวในช่วงเวลาย่อย ๆ ตามการจำแนกเป็น 4 ช่วง ซึ่งจะทำให้เข้าใจการเคลื่อนไหวโดยรวมและไม่ขอย่อยยจนดู "เยิ่นเย้อจุกจิก" สำหรับคนอ่าน

5.2.1 การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล : การเรียกร้องข้อมูลเรื่องเขื่อนและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากโครงการ (พ.ศ. 2532-2533)

การเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลปรากฏขึ้นอย่างชัดเจนเมื่อคณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติโครงการโขง-ชี-มูล ในเดือนเมษายน 2532 และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เดินหน้าขยายผลประชาสัมพันธ์โครงการเขื่อนปากมูลซึ่งสอดคล้องกับโครงการลงทุนระดับพันล้านบาทในจังหวัดอุบลราชธานีอีกหลายโครงการ โดยกลุ่มคัดค้านที่เคลื่อนไหวหาข้อมูลเกี่ยวกับโครงการเขื่อนปากมูลอย่างเงี่ยบ ๆ เป็นเวลานาน ได้ดำเนินการคัดค้านการสร้างเขื่อน ดังปรากฏว่ากลุ่มคัดค้านนำโดยนายอิสสระ สมชัย ทนายความและอดีต ส.ส.อุบลราชธานี และนายไพฑูรย์ ขอบเสียง ประธานฝ่ายช่วยเหลือประชาชนทางกฎหมายและอนุกรรมการสภาพนาถายความจังหวัดอุบลราชธานี โดยได้รับการประสานข้อมูลจากนายนิกร วิสเพ็ญ เจ้าหน้าที่สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน (สสส.) ประจำจังหวัดอุบลราชธานี เริ่มแสดงเจตจำนงว่าไม่ต้องการเขื่อนในเดือนมีนาคม 2532⁵

ต่อมาในวันสงกรานต์ หรือ 13 เมษายน 2532 กลุ่มคัดค้านได้เคลื่อนไหวอย่างเป็นทางการในงานสงกรานต์ อำเภอพิบูลมังสาหาร บริเวณแก่งสะพือ เพราะในงานมีผู้คนเร่ร่อนหมื่นพากันมาเที่ยว โดยกลุ่มคัดค้านได้แจกใบปลิวโจมตีเขื่อนปากมูล พร้อมกับชูป้ายคำขวัญ “แก่งสะพือจะสูญหาย เพราะวายุร้ายเขื่อนปากมูล” ทำให้กลุ่มค้าขายในบริเวณแก่งสะพือออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านร่วมด้วย⁶ โดยที่กลุ่มคัดค้านเขื่อนปากมูลได้ขยายตัวขึ้นตามลำดับ ดังปรากฏว่า ในเดือนพฤษภาคม 2532 ตัวแทนประชาชนใน 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอโขงเจียม พิบูลมังสาหาร ตาลชุม วารินชำราบ และอำเภอเมือง ซึ่งจะได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลและกลุ่มค้าขายรายย่อยในบริเวณแหล่งท่องเที่ยว คือ แก่งสะพือ หาดวัดใต้ และหาดคูเดื่อ ได้รวมกลุ่มกันก่อตั้งคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล (กคช.) โดยมีนายไพฑูรย์ ขอบเสียง เป็นประธาน⁷

นอกจากนี้ ปรากฏว่ามีกลุ่มคนจากภายนอกท้องถิ่นเข้าร่วมคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล อาทิ กลุ่มนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยขอนแก่น องค์กรนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง (อคมร.) องค์กรพัฒนาเอกชน และสื่อมวลชน (จะได้กล่าวต่อไป) ซึ่งกล่าวได้ว่า กลุ่มคัดค้านเขื่อน

⁵ สรพงศ์ ศรียานงค์, “การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 54; ผู้จัดการรายสัปดาห์ (24-30 เมษายน 2532): 57, 63.

⁶ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (24-30 เมษายน 2532): 63; สรพงศ์ ศรียานงค์, “การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล,” หน้า 55.

⁷ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (22-25 พฤษภาคม 2532): 61.

ปากมูลในช่วงเวลานี้สามารถระดมทรัพยากรหรือขยายตัวในเชิงปริมาณ และสามารถดำเนินกิจกรรมอย่างเป็นรูปธรรม ดังปรากฏว่า ในเดือนกุมภาพันธ์ 2533 ชาวบ้านประมาณ 2,000 คน จาก 5 อำเภอ (อำเภอโขงเจียม พิบูลมังสาหาร ตาลชุม วารินชำราบ และอำเภอเมือง) ได้รวมกลุ่มกันปิดถนนบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดเพื่อประท้วงการสร้างเขื่อนปากมูล⁸

กลุ่มเคลื่อนไหวคัดค้าน

การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลที่ปรากฏในช่วงปี พ.ศ. 2532-2533 อาจจำแนกได้ว่าประกอบด้วยกลุ่มคนหลายกลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มชาวบ้านที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนปากมูล ดังที่กล่าวแล้วว่า ในวันที่ 13 เมษายน 2532 กลุ่มค้าขายบริเวณแก่งสะพือได้เคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล ร่วมกับกลุ่มคัดค้านที่มีนายอิสสระ สมชัย อดีต ส.ส.อุบลราชธานี และนายไพฑูรย์ ชอบเสียง อนุกรรมการสภาพนาความจังหวัดอุบลราชธานี เป็นแกนนำ และในช่วงเดือนพฤษภาคมศกเดียวกัน ได้มีตัวแทนประชาชนจากอำเภอโขงเจียม พิบูลมังสาหาร ตาลชุม วารินชำราบ และอำเภอเมือง รวมทั้งกลุ่มคนที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการ ร่วมกันก่อตั้งคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล

ที่ควรต้องเน้นย้ำ คือ กลุ่มชาวบ้านที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนปากมูล มีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวตั้งแต่เริ่มต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มชาวบ้านในอำเภอโขงเจียม และพิบูลมังสาหารซึ่งส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยมองว่าตนเองจะได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน โดยเฉพาะด้านความมั่นคงในการยังชีพ เกษตรกรมองว่าปัจจัยการดำรงชีวิตกับสภาพแวดล้อมเป็นเรื่องที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เนื่องจากความสามารถที่จะประสานประโยชน์จากสิ่งที่เป็นธรรมชาติ และสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของตนและชุมชนสามารถเรียนรู้และเข้าใจระบบราคาตลาดและความต้องการของชุมชน ตลอดจนสามารถควบคุมและกำหนดการตัดสินใจเพื่อการผลิตในแต่ละครั้ง ปัจจัยทั้งสามนี้จะรักษาบทบาทของ

---

⁸วันดี สันติวุฒิมณี, "สิบปีเขื่อนปากมูล การต่อสู้ของกบฏคนจน," สารคดี 16, 184 (มิถุนายน 2543): 103.

เกษตรกรให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ หากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งถูกทำลายลงย่อมกระทบคุณภาพชีวิตในการดำรงชีพของเกษตรกรให้ถูกทำลายลงไปด้วย⁹

ขณะที่กลุ่มค้าขายรายย่อยบริเวณแก่งสะพือ (รวมทั้งบริเวณหาดวัดใต้และหาดคูเคื่อ) แม้จะไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม หากมองว่าเขื่อนปากมูลจะทำลายแหล่งท่องเที่ยวซึ่งกลุ่มดังกล่าวได้อาศัยในการประกอบอาชีพค้าขายแก่นักท่องเที่ยวที่มาพักผ่อน เมื่อมีประเด็นแก่งสะพือจะถูกน้ำท่วมจึงออกมาเคลื่อนไหวคัดค้าน¹⁰

หรืออีกทางหนึ่ง อาจพิจารณาเกี่ยวกับการคัดค้านเขื่อนปากมูลของกลุ่มชาวบ้านได้จากคำบอกเล่าของแม่สมปอง เวียงจันทร์ แกนนำชาวบ้านที่ชุมนุมประท้วงเขื่อนปากมูลตั้งแต่เริ่มสร้างเขื่อน

“แม่ได้ยื่นชาวครั้งแรกจากสถานีวิจัยกรมประชาสัมพันธ์ประจำจังหวัดอุบลฯ เขาบอกว่าถ้าสร้างเขื่อน ชีวิตพวกเราจะดีขึ้นเพราะได้ทำนาปีละสองสามครั้ง แต่แม่คิดว่าชีวิตของเราคงไม่ดีขึ้นเพราะเราไม่ได้ทำนาเป็นหลัก และสภาพดินที่นี่ (อำเภอโขงเจียม - ผู้ศึกษา) ก็ไม่เหมาะกับการทำนา เราอยู่กับปลากับน้ำ ถ้าสร้างเขื่อนขวางลำน้ำแล้วปลาที่เคยว่ายจากแม่น้ำโขงขึ้นมาวางไข่จะอย่างไร”¹¹

2. กลุ่มนักศึกษา ในการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลช่วงปี 2532-2533 นั้น กลุ่มนักศึกษาเป็นกลุ่มหนึ่งที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว โดยปรากฏว่ากลุ่มนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยขอนแก่นส่วนหนึ่งได้รณรงค์เผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลให้แก่ประชาชนใน

⁹รัชดา ฉายสวัสดิ์, “การทำนายในเชิงปัญญาต่อปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : ศึกษากรณีการรณรงค์คัดค้านสร้างเขื่อนปากมูล,” *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์* 37, 8 (5-11 สิงหาคม 2533): 32.

¹⁰สรพงศ์ ศรียานงค์, “การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล,” หน้า 120.

¹¹วันดี สันติคุณิเมธี, “สิบปีเขื่อนปากมูล การต่อสู้ของกบฏคนจน,” หน้า 91.

จังหวัดอุบลราชธานี¹² และองค์กรนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง (อสมร.) โดย นางสาวทัศนีย์ พลเยี่ยม รองนายกองค์กรฯ ได้เป็นแกนนำคัดค้านร่วมกับประชาชนที่จะได้รับผลกระทบจากเขื่อน ชุมชุมหน้าบริเวณศาลากลาง จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2533 เพื่อให้รัฐบาลระงับ การอนุมัติงบประมาณแก่เขื่อนปากมูล และกลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง โดยการนำของ รองนายกองค์กรนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง ได้ร่วมกับนักศึกษาและเยาวชนในจังหวัด อุบลราชธานี ส่วนหนึ่งทำการอดอาหารประท้วงเพื่อกดดันให้รัฐบาลระงับโครงการ กระทั่ง เขื่อนปากมูลได้รับการอนุมัติงบประมาณ เมื่อเดือนพฤษภาคม 2533 บทบาทขององค์กรนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงที่ปรากฏต่อสื่อมวลชนจึงมีน้อยลง¹³

3. องค์กรพัฒนาเอกชน สมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชน (สสส.) เป็น สมาคมขององค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งมีบทบาทในการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลตั้งแต่แรกเริ่ม โดยจะทำหน้าที่ประสานข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบของเขื่อนโดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง กับความมั่นคงในการยังชีพให้แก่กลุ่มชาวบ้านในพื้นที่เพื่อกำหนดประเด็นในการเคลื่อนไหว ซึ่ง บุคคลที่สำคัญของสมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชน คือ นายนิกร วิสเพ็ญ เจ้าหน้าที่ สสส. ประจำจังหวัดอุบลราชธานี โดยได้ประสานข้อมูลเปิดประเด็นผลกระทบดังกล่าวให้แก่แกนนำกลุ่ม คัดค้านเขื่อน คือ นายอิสสระ สมชัย และนายไพฑูรย์ ขอบเสียง¹⁴

ตลอดจนหนุนช่วยคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล (กช.) ในเรื่องข้อมูลในการรณรงค์ ประสานงานกลุ่มนักศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชนด้านที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการและคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสาน รวมทั้งการลงพื้นที่ ขยายความรู้ให้แก่ชาวบ้านปากมูลอย่างเข้มข้น¹⁵

¹²สมศรี ชัยวงษ์ยา, รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย (โครงการอุดหนุนเพื่อเพิ่มทุนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 38. (อัคราเนนา)

¹³สรพงศ์ ศรียานงค์, “การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล,” หน้า 121.

¹⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

¹⁵สมศรี ชัยวงษ์ยา, รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย, หน้า 38.

อย่างไรก็ดีในแง่หนึ่งมีการกล่าวว่า องค์กรพัฒนาเอกชนไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวตั้งแต่เริ่มต้น โดยเข้ามามีส่วนร่วมเคลื่อนไหวหลังจากที่ชาวบ้านป่าวร้องบอกความเดือดร้อนของตนเองอยู่เพียงลำพังนานนับปี¹⁶ ซึ่งการกล่าวเช่นนี้หากพิจารณาโดยภาพรวมแล้วเป็นการกล่าวที่ไม่ผิดเท่าไรนัก เนื่องจากสมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชน (สสส.) เป็นกลุ่มอิสระด้านสิทธิมนุษยชนที่เชื่อมโยงกับองค์กรพัฒนาเอกชนระดับสากล โดยก่อตั้งขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2510 ในขณะที่คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งเป็นกลไกที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงเครือข่ายต่าง ๆ ขององค์กรเอกชนซึ่งเป็นสมาชิก โดยเชื่อมโยงในระดับต่าง ๆ ได้ริเริ่มก่อตั้งขึ้นในปี 2528 ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเริ่มก่อตั้งขึ้นในช่วงปี 2523¹⁷ ความเหลื่อมล้ำด้านเวลาและสถานะขององค์กรที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่า การดำเนินงานของกลุ่มอาสาสมัครและองค์กรพัฒนาเอกชนในช่วงปี 2522-2526 มีลักษณะการดำเนินงานแบบต่างคนต่างทำงานโดยมีแนวโน้มของการร่วมมือกันมากขึ้น¹⁸ (อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่า การร่วมมือกันอย่างเป็นทางการชัดเจนปรากฏขึ้นในช่วงปี 2533-2534 เมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนมีการรวมตัวในลักษณะ “เครือข่าย”¹⁹)

4. สื่อมวลชน จากการศึกษาของเยาวดา ตฤชณานนท์ ได้ชี้ให้เห็นว่าสื่อมวลชนหนังสือพิมพ์ มีการนำเสนอข่าวโครงการเขื่อนปากมูลตั้งแต่ปี 2531 โดยที่ส่วนใหญ่เป็นหนังสือพิมพ์ในจังหวัดอุบลราชธานี โดยเฉพาะในอำเภอท้องที่ที่จะดำเนินการสร้างเขื่อน ทั้งในหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์และรายวันและเจาะเฉพาะหนังสือประเภทเศรษฐกิจและธุรกิจที่มีกลุ่มเป้าหมายผู้อ่านเป็นพ่อค้า นักธุรกิจ นโยบายของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นจะนำเสนอข่าวโครงการเขื่อนปากมูลในเชิงบวกมากกว่า อาจมีบางครั้งที่มึบทบาทในเชิงลบแต่ไม่รุนแรง

¹⁶วิมลรัตน์ สุขเจริญ, “การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ กับเขื่อนปากมูล,” หน้า 67; วันดี สันติคุณเมธี, “สิบปีเขื่อนปากมูล การต่อสู้ของกบฏคนจน,” หน้า 93.

¹⁷คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาชนบทภาคอีสาน (กป.อพช.) ภาคอีสาน, NGOs อีสาน ทางเลือกแห่งพลังการเปลี่ยนแปลง (กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี, 2540), หน้า 10-11.

¹⁸สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุรพล มุละดา, จากรากหญ้าถึงขอบฟ้า : อดีต ปัจจุบันและอนาคตขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2544), หน้า 78.

¹⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 89; เบญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุละดา, “เอ็นจีโอ” นักพัฒนาระดับรากหญ้าพันธุ์ที่สังคมขาด (ไม่) ได้? (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาและกองทุนแคนาดา, 2545), หน้า 25-27.

ในช่วงปี 2532-2533 ชาวกรณีเขื่อนปากมูลได้รับการนำเสนอในหนังสือพิมพ์แทบทุกฉบับ ในทุกครั้งที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้นในสังคม โดยหนังสือพิมพ์จะรายงานเหตุการณ์และบรรยายอย่างละเอียด พร้อมการให้ความหมายในอารมณ์ร่วมของผู้คัดค้าน โดยที่จุดขายหลักที่สื่อมวลชนนำมาเสนอกรณีเขื่อนปากมูลคือ เนื้อหาในประเด็นการคัดค้าน²⁰

ขณะเดียวกัน งานวิจัยของสมศรี ชัยวณิชยา ชี้ว่า ภาพการชุมนุมเรียกร้องของราษฎรปากมูลในการชุมนุมคัดค้านในช่วงปี 2532 ได้รับการสื่อสารในรูปข่าวมากที่สุดทั้งในหนังสือพิมพ์รายวัน บทความในวารสาร รายงานการวิจัยและจดหมายถึงนายกรัฐมนตรี แสดงความคิดเห็นในเรื่องการสร้างเขื่อนปากมูล ซึ่งการที่ประเด็นการขัดแย้งในการดำเนินโครงการพัฒนาไฟฟ้าพลังน้ำได้รับการเผยแพร่ ส่วนหนึ่งเป็นผลของการรณรงค์ของคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล (กคช.) และสมาคมสิทธิเสรีภาพอีสาน อีกส่วนหนึ่งมาจากการที่สื่อมวลชนเองได้ให้ความสนใจปัญหา อันเป็นการดึงประเด็นของปัญหาให้ได้รับความสนใจของประชาชนและสร้างความชอบธรรมของปัญหาให้เกิดขึ้นทำให้ทุกฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐบาลและหน่วยงานที่รับผิดชอบต้องหยิบยกเรื่องนี้ขึ้นมาเพื่อพิจารณาแก้ไข

และในช่วงปี 2533 - ต้นปี 2534 สื่อมวลชนหนังสือพิมพ์เป็นพลังสนับสนุนและเป็นพันธมิตรของราษฎรปากมูลที่ชุมนุมคัดค้าน ได้เห็นความสำคัญของการที่จะให้ประเด็นเรียกร้องได้รับการเผยแพร่อย่างกว้างขวางเพื่อเรียกเสียงสนับสนุนจากสาธารณชน โดยหนังสือพิมพ์ได้นำบทความที่เขียนโดยนักเรียนและผู้สนใจในการพัฒนาโครงการเขื่อนพลังน้ำเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าซึ่งได้มีการลงแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง²¹

ประเด็นหลักของการคัดค้าน

การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลในช่วง พ.ศ. 2532-2533 กล่าวได้ว่า กลุ่มเคลื่อนไหวที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลายมีประเด็นหลัก ๆ ร่วมกันในการคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล ดังปรากฏว่า “กลุ่มศึกษาปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล” ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่จัดตั้งขึ้นโดยองค์กรประชาชนในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวนา ชาว

²⁰ ยาวดา ตฤณานนท์, “ท่าทีของสื่อมวลชนต่อโครงการก่อสร้างเขื่อนพลังน้ำของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง เขื่อนปากมูล,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาการสื่อสารมวลชน บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 103-112.

²¹ สมศรี ชัยวณิชยา, รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย, หน้า 38-39, 41-42.

ประมง โดยที่กลุ่มบุคคลดังกล่าวประกอบด้วยราษฎรในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียง ครู ประชาชน ที่สนใจในตลาดอำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี นักวิชาการในท้องถิ่นและส่วนกลาง ตลอดจน นักพัฒนาเอกชนเขตอีสานตอนใต้และนักศึกษา เพื่อทำการศึกษ สัมรวจ และลงพื้นที่ ได้เสนอ ผลจากการสำรวจ ซึ่งแสดงว่า

1. ที่ดิน 35,000 ไร่ ต้องโดนน้ำท่วม
2. ราษฎร 2,000 ครอบครัว ต้องถูกอพยพย้ายออกจากบริเวณที่จะสร้างเขื่อน
3. ระบบนิเวศน์ในบริเวณโขงเจียม พิบูลมังสาหาร ตาลชุม วารินชำราบ และ อำเภอเมือง จะต้องถูกทำลาย
4. การสร้างเขื่อนจะมีผลกระทบต่อความรู้สึกและสำนึกของชุมชนในเรื่องการ พิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชน²²

ผลจากการสำรวจของกลุ่มศึกษาปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลได้ นำไปสู่ข้อสรุปว่า เขื่อนปากมูลมีผลกระทบต่อประชาชนในพื้นที่ ดังนั้นกลุ่มศึกษาปัญหาผลกระทบ จากการสร้างเขื่อนปากมูล จึงทำการเผยแพร่ข้อมูล ขยายผล และรณรงค์คัดค้าน และได้มีการก่อตั้ง “คณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล” โดยการนำของนายไพฑูรย์ ขอบเสียง อันมี นัยว่า ผลการสำรวจทั้ง 4 ประการ จะเป็นประเด็นการคัดค้านที่คณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการ สร้างเขื่อนปากมูลใช้ในการคัดค้าน

เช่นเดียวกับที่พบว่าในบทความที่แสดงความเห็นคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลและ ตีพิมพ์ในหน้าหนังสือพิมพ์เรื่อง “ได้ คำหามาน คนโค กรณี “เขื่อนปากมูล” เพื่อโต้บทความสนับสนุน การสร้างเขื่อนปากมูลของคำหามาน คนโค ครูผู้มีชื่อเสียง ได้อธิบายว่า เขื่อนปากมูลมีผลเสีย คือ จะทำให้เกิดปัญหาทรายในแม่น้ำมูลทับถมกันสูงเนื่องจากเขื่อนปากมูลมากั้นไม่ให้น้ำพัดพาทราย ลงแม่น้ำโขง อันจะทำให้เกิดอุทกภัยบ่อยครั้ง ปัญหาดินเค็ม ปัญหาการสูญเสียพื้นที่ทำกินที่มี ความอุดมสมบูรณ์สองริมฝั่งน้ำ²³

²²รัชดา ฉายสวัสดิ์, “การทำทลายในเชิงปัญญาต่อปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : ศึกษากรณีการรณรงค์คัดค้านสร้างเขื่อนปากมูล,” หน้า 32; บุษิตา สังข์แก้ว, วัฒนธรรมปลาและจุดจบ ตำนานพรานปลาแม่น้ำมูล (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ), 2540), หน้า 53.

²³ดำรง เกียรติวิโรจน์, “โต้คำหามาน คนโค กรณี “เขื่อนปากมูล”,” มติชน (1 สิงหาคม 2532).

หรือที่ปรากฏว่าโดยภาพรวมแล้วหนังสือพิมพ์มีท่าทีคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลในเรื่องการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของสาธารณชน²⁴

มีข้อสังเกตว่า กลุ่มคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลมองว่า รายงานการสำรวจผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูลที่ทำโดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ในการเสนอขออนุมัติโครงการจากรัฐบาลไม่น่าเชื่อถือ เนื่องจากข้อมูลไม่ตรงกับความเป็นจริงหลายด้าน โดยเฉพาะตัวเลขประชาชนที่จะต้องอพยพ ผลกระทบสิ่งแวดล้อมและผลได้จากโครงการ²⁵

อีกประการหนึ่ง คือ ประเด็นผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลเป็นประเด็นที่มีน้ำหนักสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการ โดยที่รายงานการสำรวจผลกระทบของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้ถูกปกปิดหรือไม่มีการชี้แจงต่อชาวบ้าน ดังคำบอกเล่าของแม่สมปอง เวียงจันทร์ แกนนำชาวบ้านที่ชุมนุมประท้วงเขื่อนปากมูล

ไม่มีใครรู้ว่า ถ้าสร้างเขื่อนแล้วน้ำจะท่วมบ้านใคร เราจะจ่ายค่าชดเชยให้เท่าไร แล้วเราจะย้ายไปอยู่ที่ไหน ... ถามกันไปถามกันมาก็ไม่มีใครรู้ว่าเกิดอะไรขึ้น พวกเราจึงต้องรวมตัวกันออกมาทวงถามข้อเท็จจริง²⁶

5.2.2 การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล : การเรียกร้องให้ระงับการก่อสร้างเขื่อนจนกว่าจะสำรวจผลกระทบจากเขื่อนปากมูล (พ.ศ. 2533-2535)

อาจกล่าวได้ว่า การชุมนุมคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลของชาวบ้านจาก 5 อำเภอ จำนวน 2,000 คน ที่หน้าศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี ในเดือนกุมภาพันธ์ 2533 เป็นรอยต่อระหว่างการเรียกร้องข้อมูลเรื่องเขื่อนและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากโครงการกับการเรียกร้องให้ระงับการก่อสร้างเขื่อนจนกว่าจะสำรวจผลกระทบจากเขื่อนปากมูล โดยกลุ่มคัดค้านได้ชุมนุมเป็นเวลา 3 วัน มีการยื่นหนังสือเรียกร้องให้รัฐบาลทบทวนการสร้างเขื่อนผ่านทางผู้ว่าราชการจังหวัด

²⁴เยาวดา ตฤณานนท์, "ท่าทีของสื่อมวลชนต่อโครงการก่อสร้างเขื่อนพลังน้ำของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง เขื่อนปากมูล," หน้า 112.

²⁵เขื่อนปากมูล การพัฒนาบนคราบน้ำตาประชาชน (อุบลราชธานี: คณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล (กคช.), ม.ป.ป.), หน้า 3. (อัครสำเนา)

²⁶วันดี สันติคุณิเมธ, "สิบปีเขื่อนปากมูล การต่อสู้ของกบฏคนจน," หน้า 91-92.

(นายสายสิทธิ์ พรแก้ว) และยื่นหนังสือที่ทำเนียบรัฐบาลอีกครั้งขอให้ทบทุนการสร้างเขื่อน เมื่อรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (นายอนุวรรตน์ วัฒนพงษ์ศิริ) ตกลงยินยอมทบทุนการสร้างเขื่อนใหม่ กลุ่มคัดค้านจึงสลายตัว²⁷

การประชุมคัดค้านเขื่อนปากมูลได้ก่อตัวขึ้นอีกครั้งหนึ่งในเดือนเมษายน 2533 เมื่อ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรี ยืนยันให้สร้างเขื่อน โดยให้เหตุผลว่าประชาชนจำนวนมากมีความต้องการไฟฟ้าและน้ำเพื่อการเกษตร โดยกลุ่มชาวบ้านจากอำเภอโขงเจียมและอำเภอพิบูลมังสาหาร 300 คน ได้ชุมนุมที่แก่งสะพือคัดค้านการอนุมัติโครงการเขื่อนปากมูลซึ่งกำลังจะเข้าคณะรัฐมนตรี ต่อมาคณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติงบประมาณในการสร้างเขื่อนปากมูลจำนวน 3,880 ล้านบาทในเดือนพฤษภาคม ซึ่งหลังการอนุมัติงบประมาณ ชาวบ้านจากอำเภอโขงเจียมและอำเภอพิบูลมังสาหาร 700 คน ได้ชุมนุมที่แก่งสะพือเป็นเวลา 3 วัน ประกาศไม่ยอมรับมติของคณะรัฐมนตรี และสลายการประชุม²⁸

จากมติคณะรัฐมนตรีที่อนุมัติงบประมาณสร้างเขื่อนปากมูล พบว่า การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้เริ่มดำเนินการโครงการเขื่อนปากมูล พร้อมกับการจัดประชาสัมพันธ์โครงการกับกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ เจ้าหน้าที่ส่วนราชการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้านต่าง ๆ²⁹ ให้สนับสนุนเขื่อนปากมูล และเพื่อป้องกันการต่อต้านที่อาจจะเกิดขึ้นในช่วงการดำเนินงาน ในส่วนของผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี ในฐานะประธานประสานงานอพยพราษฎร ได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นมาสองชุด ได้แก่ คณะอนุกรรมการเลือกพื้นที่จัดสรรและพิจารณาแก้ไขผลกระทบ และคณะอนุกรรมการจัดราษฎรเข้าอยู่ในที่จัดสรรและในหมู่บ้านเดิม โดยที่ไม่มีตัวแทนภาคประชาชนเข้าไปเป็นอนุกรรมการ³⁰

นอกจากนี้ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้เสนอขอความเห็นชอบจากกรมป่าไม้ในการเข้าใช้พื้นที่จำนวน 698 ไร่ ซึ่งจำนวนนี้เป็นพื้นที่เพิกถอนออกจากเขตอุทยานแห่งชาติอย่างถาวร

²⁷ นูชิตา สังข์แก้ว, วัฒนธรรมปลาและจุดจบตำนานพรานปลาแม่น้ำมูล, หน้า 55. (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา)

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55-56.

²⁹ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, โครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล (กรุงเทพฯ: กองการพิมพ์ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ กฟผ., 2534), หน้า 27 อ้างใน สรพงศ์ ศรียานงค์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

³⁰ สรพงศ์ ศรียานงค์, "การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล," หน้า 65.

จำนวน 125 ไร่ ส่วนที่เหลืออีก 573 ไร่จะใช้เป็นพื้นที่ชั่วคราว เมื่อสร้างเขื่อนเสร็จพื้นที่ดังกล่าวจะคืนให้กรมป่าไม้ ซึ่งกรมป่าไม้ได้อนุมัติตามที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เสนอมาทั้งหมด และคณะกรรมการอุทยานแห่งชาติเห็นชอบตามหลักการ รวมทั้งผ่านการอนุมัติเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี ทำให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เข้าทำประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวทันทีในเดือนกุมภาพันธ์ 2534 ในขณะที่ตัวแทนประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลประมาณ 30 คน ได้เคลื่อนไหวด้วยการยื่นจดหมายต่อนายกรัฐมนตรีเรียกร้องให้รัฐบาลทบทวนมติคณะรัฐมนตรีเมื่อเดือนพฤษภาคม 2533 และชี้แจงรายละเอียดเกี่ยวกับผลกระทบของเขื่อนและความเป็นอยู่ของประชาชน รวมทั้งการเพิกถอนพื้นที่อุทยานแห่งชาติแก่งตะนะที่ถูกใช้เป็นพื้นที่ก่อสร้างชั่วคราว แต่ไม่ได้รับการตอบสนองจากรัฐบาลแต่อย่างใด³¹

ควรกล่าวด้วยว่า สภาพการณ์ทางการเมืองในปี 2534 เป็นช่วงเวลาของรัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน ซึ่งมาจากการแต่งตั้งของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ที่ทำรัฐประหารรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ โดยมีการประกาศใช้กฎอัยการศึกควบคุมการเคลื่อนไหวภายในประเทศ ห้ามมีการชุมนุมเกิน 5 คน ซึ่งข้อบังคับดังกล่าวถือว่าสอดคล้องกับที่ทหารออกมาหนุนการสร้างเขื่อนปากมูล โดย พลเอกนฤตล เดชประดิษฐ์ ผู้อำนวยการสำนักงานสารนิเทศ และหนึ่งในคณะกรรมการประชาสัมพันธ์เขื่อนปากมูล ให้เหตุผลว่า เขื่อนปากมูลจะให้ประโยชน์ทั้งด้านการเกษตรและการผลิตพลังงานไฟฟ้า³²

ในภาวะที่มีการประกาศใช้กฎอัยการศึก การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้อาศัยเงื่อนไขที่ (น่าจะ) ปลอดภัยจากการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลโดยนิตินัยของกฎอัยการศึกเร่งก่อสร้างเขื่อนปากมูล ดังปรากฏว่าในเดือนพฤษภาคม 2534 การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ลงมือก่อสร้างเขื่อนโดยใช้รถไถรื้อถอนทำลายศาลเพียงตาของชาวบ้านที่บริเวณห้วงงาน อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขของกฎอัยการศึกไม่ได้ทำให้การเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลยุติหรือเงียบหาย โดยในเดือนมีนาคม 2534 ชาวบ้านได้รวบรวมรายชื่อผู้คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลได้ 12,000 ชื่อ และส่งตัวแทนไปยื่นจดหมายพร้อมรายชื่อต่อตัวแทนธนาคารโลก เพื่อเรียกร้องให้ทบทวนโครงการ และในเดือนพฤษภาคมเมื่อการการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ทำการรื้อถอนศาลเพียงตาของชาวบ้าน ได้เกิดการชุมนุมที่บริเวณเชิงสะพานห้วยตุ้มลงบนเส้นทางสายพิบูลมังสาหาร-โขงเจียมเป็นเวลา 13 วัน และในวันสุดท้าย

³¹ สยามรัฐ (20 กุมภาพันธ์ 2534)

³² กรุงเทพธุรกิจ (15 มีนาคม 2534).

ชาวบ้าน 500 คน ได้ตั้งขบวนเพื่อเดินเท้าไปยังบริเวณหัวงานก่อสร้าง แต่ถูกปิดกั้นจากตำรวจจึงยุติการชุมนุม แล้วส่งตัวแทน 150 คนเข้ากรุงเทพฯ เพื่อยื่นข้อเรียกร้องต่อรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ผู้กำกับดูแลการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ (นายไพจิตร เอื้อทวีกุล) ให้รัฐบาลชะลอการสร้างเขื่อนปากมูลไว้ก่อน พร้อมทั้งให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เปิดเผยแพร่ข้อเท็จจริงถึงผลกระทบจากการสร้างเขื่อน และขอให้ตั้งคณะกรรมการ 4 ฝ่าย คือ ราชการ ชาวบ้าน การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ และนักวิชาการ เพื่อตรวจสอบผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ซึ่งรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีรับปากข้อเรียกร้องประการท้าย โดยรับปากเรื่องคณะกรรมการตรวจสอบผลกระทบเรื่องการอพยพโยกย้ายชาวบ้านและผลกระทบสิ่งแวดล้อมใหม่ภายใน 2 เดือน พร้อมกับรับปากว่าถ้ามีการสำรวจตัวเลขผู้ได้รับผลกระทบเกินกว่า 1,000 ครอบครัว จะทบทวนโครงการใหม่³³

ในขณะที่อยู่ในช่วงระหว่างการสำรวจผลกระทบจากโครงการเขื่อนปากมูลนั้น การสร้างเขื่อนยังคงดำเนินอยู่ต่อไป ทางด้านกลุ่มคัดค้านเขื่อนปากมูลนั้นปรากฏว่า วันที่ 22 พฤษภาคม 2534 คณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม 16 สถาบัน (คอทส.) ได้เข้าร่วมและแสดงตัวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล ซึ่งการเข้าร่วมคัดค้านของกลุ่มนักศึกษานี้กล่าวได้ว่าเป็นการนำการคัดค้านเขื่อนปากมูลเข้าสู่ประเด็นสิ่งแวดล้อม โดยคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ ได้แถลงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการประท้วงการก่อสร้างเขื่อนของชาวบ้าน โดยเน้นผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากโครงการเขื่อน³⁴

ต่อมาเมื่อการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เริ่มก่อสร้างทำการระเบิดหินบริเวณหัวงานการก่อสร้างปากมูลในช่วงปลายเดือนพฤษภาคม 2534 (ตั้งแต่วันที่ 27 พฤษภาคม 2534 เรื่อยมาจนถึงวันที่ 9 มกราคม 2537) การเคลื่อนไหวคัดค้านของกลุ่มชาวบ้านได้ปรากฏอย่างชัดเจนอีกครั้ง โดยในช่วงต้นเดือนมิถุนายน กลุ่มชาวบ้านได้เดินทางมาทำเนียบรัฐบาลเรียกร้องให้รัฐบาลชะลอการสร้างเขื่อน และให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เปิดเผยแพร่ข้อมูลแท้จริงเรื่องผลกระทบจากการสร้างเขื่อน โดยเฉพาะยึดและขอให้มีการพิจารณาเรื่องผลกระทบจากการสร้างเขื่อน มีข้อที่น่าสนใจคือ ในเดือนกันยายน 2534 ตัวแทนชาวบ้านคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลได้ยื่นหนังสือถึงประธานธนาคารโลก (ซึ่งเป็นองค์กรที่พิจารณาอนุมัติเงินกู้ให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ สร้างเขื่อน) ให้พิจารณาระงับเงินกู้สร้างเขื่อนปากมูล เพราะการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ไม่มีการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง

³³บุษิตา สังข์แก้ว, วัฒนธรรมปลาและจุดจบตำนานพรานปลาแม่น้ำมูล, หน้า 56-57.

³⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

รวมทั้งชาวบ้านกับนักศึกษาได้เริ่มชุมนุมจนกระทั่งธนาคารโลกตัดสินใจเลื่อนการพิจารณาให้เงินกู้โครงการเขื่อนปากมูลออกไป เพื่อเจรจากับชาวบ้าน และหาข้อมูลก่อนที่จะมีการตัดสินใจ โดยมีตัวแทนของธนาคารโลกจาก 10 ประเทศลงพื้นที่สำรวจข้อมูลและพบชาวบ้าน ซึ่งมีชาวบ้านจำนวน 1,000 คน ชุมนุมที่แก่งสะพาน อำเภอน้ำมูลมั่งสาหาร³⁵

กระทั่งที่ประชุมธนาคารโลกได้อนุมัติเงินกู้ให้รัฐบาลไทยเพื่อสร้างเขื่อนปากมูล 567 ล้านบาท โดยมีมติไม่เป็นเอกฉันท์ เนื่องจาก สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย และเยอรมนี โหวตไม่อนุมัติ ส่วนอังกฤษงดออกเสียง ในเดือนธันวาคม 2534 ในขณะที่รัฐบาลไทยได้ประกาศก่อนหน้านี้แล้วว่า จะไม่รื้อเงินกู้จากธนาคารโลกและจะสร้างเขื่อนต่อไป เป็นที่น่าสังเกตว่า งบประมาณการสร้างเขื่อนปากมูลได้เพิ่มขึ้นจาก 3,880 ล้านบาท เป็น 6,600 ล้านบาท ซึ่งการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้ชี้แจงว่า การปรับวงเงินงบประมาณสร้างเขื่อนสูงขึ้นเนื่องจากค่าใช้จ่ายต่าง ๆ สูงขึ้นตามภาวะเศรษฐกิจในช่วงนั้น (พ.ศ. 2534)³⁶

การคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลอีกระลอกหนึ่งได้ปรากฏขึ้นตลอดช่วงเวลา 9 เดือนของปี 2535 ดังเช่น ในเดือนมีนาคม ตัวแทนชาวบ้านและนักศึกษาประมาณ 200 คน รวมตัวชุมนุมกันที่หน้าทำเนียบรัฐบาลเป็นเวลา 2 วัน เรียกร้องให้รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ผู้ดูแลการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ (นายไพจิตร เอื้อทวีกุล) ชี้แจงกรณีระเบิดแก่งในเขตอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ และเรียกร้องให้นำปัญหาเข้าคณะรัฐมนตรีเพื่อสั่งให้ยุติการระเบิดแก่ง แต่ไม่มีการนำเข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ชาวบ้านจึงเข้าพบตัวแทนกรมป่าไม้เพื่อชี้แจงปัญหาการระเบิดแก่ง (แต่กรมป่าไม้ไม่สามารถให้ความกระจ่างแก่ชาวบ้านได้) และในเดือนเมษายน กลุ่มชาวบ้านจำนวน 200 คน ได้เดินเท้าไปที่บริเวณหัวงาน เรียกร้องให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ หยุดการระเบิดแก่ง ตลอดจนไปแจ้งความต่อสถานีตำรวจภูธรอำเภอโขงเจียม ให้ดำเนินคดีกับการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ในข้อหาลักลอบทำลายแก่งคันเหวในเขตอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ³⁷

หรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนจาก 5 อำเภอ ประมาณ 1,000 คน ในเดือนสิงหาคม 2535 ซึ่งมาชุมนุมกันที่เชิงสะพานข้ามแม่น้ำมูลฝั่งตลาดพิบูลมังสาหารเพื่อเรียกร้องต่อรัฐบาลเกี่ยวกับการยกเลิกพระราชกำหนดเวนคืนที่ดินในเขตเทศบาลพิบูลมังสาหาร เมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม 2535 ซึ่งแนวเวนคืนจะครอบคลุมเขตเทศบาลพิบูลมังสาหาร

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57-59 (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา)

³⁶ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, ตำนานเขื่อนปากมูล The Pak Mool Dam, หน้า 5.

³⁷ บุชิตา สังข์แก้ว, วัฒนธรรมปลาและจุดจบตำนานพรานปลาแม่น้ำมูล, หน้า 59-60.

ทั้งหมด ทำให้ประชาชนที่มีทรัพย์สินอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่กฎหมายเวนคืนจะต้องถูกอพยพโยกย้าย ในอนาคต ทั้ง ๆ ที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เคยสัญญาว่าน้ำจะไม่ท่วมในบริเวณดังกล่าว รวมทั้งให้ตัวแทนของรัฐบาลมาเซ็นสัญญาประชาคมที่ประชาชนกลุ่มดังกล่าวร่างขึ้น เพื่อยืนยันว่า 1) น้ำจะท่วมเขตเทศบาลพิบูลมังสาหารไม่เกิน 3 ตารางวา และจำนวนผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนต้องไม่เกิน 903 ครอบครัว 2) ออกประกาศยกเลิกพระราชกำหนดเวนคืนพื้นที่ 5 อำเภอ 3) หลังจากเซ็นสัญญาแล้วประชาชนจะถือสัญญาไว้ 1 ฉบับ และจะมีผลบังคับใช้ทุกรัฐบาล

โดยที่ข้อกำหนดหรือเงื่อนไขสำคัญของข้อเรียกร้องอยู่ที่ว่า หากรัฐบาลไม่สามารถปฏิบัติตามได้ทั้ง 3 ประการ ให้รัฐบาลยุติการสร้างเขื่อนทันทีโดยไม่มีเงื่อนไข³⁸ อย่างไรก็ดี เงื่อนไขหรือข้อเรียกร้องของกลุ่มคัดค้านไม่ได้รับการตอบสนองจากรัฐบาลแต่อย่างใด กลุ่มคัดค้านจึงตัดสินใจแสดงความจำนงต่อสาธารณชนว่าจะไม่ไปลงคะแนนเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2535 และสลายการชุมนุม³⁹

กลุ่มเคลื่อนไหวคัดค้าน

การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลในช่วงปี 2533-2535 กล่าวได้ว่ามีกลุ่มคนที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวคัดค้านเพิ่มขึ้นจากช่วงปี 2532-2533 โดยที่จำแนกได้ว่าประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลาย ดังนี้

1. กลุ่มชาวบ้านที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการ ดังที่กล่าวข้างต้นเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเพื่อเรียกร้องให้ระงับการสร้างเขื่อนจนกว่าจะสำรวจผลกระทบจากเขื่อนปากมูล จะเห็นได้ว่า กลุ่มชาวบ้านที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนปากมูลได้ชุมนุมคัดค้านการสร้างเขื่อนหลายครั้งตลอดช่วงปี 2533-2535 หรืออาจกล่าวอย่างรวบรัดได้จากมุมมองและบทสัมภาษณ์ของวนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ นักพัฒนาเอกชน ซึ่งเข้าไปมีส่วนร่วมในการคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล โดยชี้ว่า การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลนั้น กลุ่มชาวบ้านที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการเป็นพลังผลักดันที่สำคัญอย่างแท้จริง เนื่องจากเป็นผู้ที่เผชิญกับปัญหาที่ (จะ) เกิดขึ้น ตลอดจนมองเห็นและตั้งคำถามเกี่ยวกับการทำให้ชีวิตของพวกเขาดีขึ้น ซึ่งคำตอบคือ “ลุกขึ้นสู้”⁴⁰

³⁸สรพงษ์ ศรียานงค์, “การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล,” หน้า 84-85.

³⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

⁴⁰“มด ... วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ ผู้หญิงเดือนตุลา,” (<http://www.thaingo.org/man.ngo/mod.htm>)

ประเด็นที่ควรเน้นย้ำ คือ การเคลื่อนไหวกัดค้ำเชื่อมปากมูลของกลุ่มชาวบ้านในช่วง พ.ศ. 2533-2535 มีรากฐานจากการที่ชาวบ้านเห็นถึงปัญหาที่ตนจะได้รับจากการสร้างเขื่อนอย่างชัดเจนเป็นรูปธรรมจากวิธีการสร้างเขื่อนปากมูลของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ดังที่แม่สมปอง เวียงจันทร์ ได้เล่าถึงการระเบิดแก่งคั้นเหว เพื่อสร้างเขื่อน

“พอสิ้นเสียงระเบิด พวกเราก็วิ่งไปดู เห็นปลาตัวน้อยตัวใหญ่ปลิวว่อนขึ้นมาเลย ช่วงนั้นปลาดายลอยอืดเต็มลำน้ำ ส่งกลิ่นเหม็นคุ้ง ชาวบ้านก็ได้แต่ส่ายหัว คิดกันว่าอาชีพประมงของเราคงหมดแล้ว”⁴¹

หรือที่สมศรี หวังผล ชาวบ้านหัวเหว ซึ่งตัดสินใจเข้าร่วมเคลื่อนไหวกัดค้ำเชื่อมปากมูล เนื่องจากบ้านได้รับผลกระทบหลายอย่าง ได้เล่าถึงเหตุการณ์ช่วงที่มีการระเบิดแก่งว่า

“บางวันนั่งกินข้าวอยู่ก็หลับไม่ทัน ก้อนหินปลิวมาทะลุหลังคาบ้านเป็นรู ลงมาตรงที่กินข้าวเลย หรือออกไปหาปลาถ้าเขาเปิดน้ำเขาต้องเปิดหวนเดือนก่อน แต่บางที่เขาไม่เปิดหวนเดือน แล้วอย่างเราประท้วงอยู่ที่สันเขื่อน ถ้าเขาจะระเบิด เขาก็ไม่เดือน ไม่รู้ตัวเลย”⁴²

2. กลุ่มนักศึกษา การเคลื่อนไหวกัดค้ำเชื่อมปากมูลช่วงปี 2533-2535 มีกลุ่มนักศึกษาที่เคลื่อนไหวกัดค้ำเพิ่มขึ้นจากเดิมดังที่กล่าวข้างต้นแล้วว่า ในช่วงต้นปี 2533 องค์กรนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง (อศมร.) โดยรองนายกองค์กร ได้เป็นแกนนำคัดค้านร่วมกับประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน ชุมชนบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี รวมทั้งได้ร่วมกับนักศึกษาและเยาวชนในจังหวัดอุบลราชธานีทำการอดข้าวประท้วงเพื่อกดดันให้รัฐบาลระงับการอนุมัติงบประมาณแก่เขื่อนปากมูล ต่อมาเมื่อเขื่อนปากมูลได้รับการอนุมัติงบประมาณจากรัฐบาลทบบาทขององค์กรนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงที่ปรากฏต่อสื่อมวลชนมีจํานวนน้อยลง

⁴¹วันดี สันติวุฒิมณี, “สิบปีเขื่อนปากมูล การต่อสู้ของกบฏคนจน,” หน้า 92.

ในช่วงปี 2534 พบว่ามีกลุ่มนักศึกษา 2 กลุ่มที่เข้ามาเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเชื่อมปากมูลอย่างชัดเจน ได้แก่

1) คณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม 16 สถาบัน (คอทส.) นักศึกษากลุ่มนี้ได้เคลื่อนไหวคัดค้านเชื่อมปากมูลโดยเข้าไปสังเกตการณ์การประชุมของประชาชนที่จะได้รับผลกระทบจากเขื่อนบริเวณหัวงานก่อสร้างเขื่อนเมื่อเดือนพฤษภาคม และนำข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการชุมนุมไปแถลงต่อสาธารณชนในสวนกลาง พร้อมทั้งเรียกร้องให้รัฐบาลตั้งคณะกรรมการ 4 ฝ่าย โดยมีตัวแทนของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ประชาชน ราชการ และนักวิชาการ เพื่อตรวจสอบผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

ตลอดจนร่วมกับประชาชนที่จะได้รับผลกระทบจากเขื่อน ชุมนุมบริเวณหน้าสำนักงานธนาคารโลกประจำประเทศไทย โดยตัวแทนของคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม 16 สถาบัน จำนวน 20 คนที่ร่วมชุมนุมได้อุดอาหารประท้วงการประชุมพิจารณาอนุมัติเงินกู้ของธนาคาร⁴³

2) สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (สนนท.) นักศึกษากลุ่มนี้ได้เคลื่อนไหวคัดค้านเชื่อมปากมูลเกือบจะพร้อมกับคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม 16 สถาบัน โดยสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้แสดงบทบาทในลักษณะของการปกป้องความปลอดภัยในการชุมนุมคัดค้านเขื่อนของประชาชน ดังปรากฏว่าในเดือนพฤษภาคม สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้ยื่นหนังสือต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (พลเอกอิสระพงศ์ หนุนภักดี) ขอลห้ประกันว่าจะไม่มีการเข้าปราบปรามโดยใช้ความรุนแรงจากเจ้าหน้าที่ในการชุมนุมคัดค้านเขื่อน ด้วยการอ้างการบังคับใช้กฎอัยการศึกในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี⁴⁴

3. องค์กรพัฒนาเอกชน การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเชื่อมปากมูลในช่วงปี 2533-2535 นอกจากสมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชน (สสส.) ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน

⁴² นลินี ตันฐานิตย์, สุไลพร ชลวิไล, ศิริพร โคตะวินนธ์, "ประสบการณ์การต่อสู้ของชาวลุ่มน้ำมูล กรณีศึกษาเชื่อมปากมูลและเขื่อนราชสีไศล," หน้า 194.

⁴³ สรพงศ์ ศรียานงค์, "การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเชื่อมปากมูล," หน้า 121-122.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

ที่มีบทบาทเคลื่อนไหวคัดค้านตั้งแต่เริ่มต้นแล้ว ยังปรากฏว่ามีองค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่งที่แสดงตัวและทำกิจกรรมคัดค้าน ได้แก่

1) *โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ* ดังปรากฏว่าในเดือนพฤษภาคม 2534 โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติได้ปรากฏตัวในการแถลงข้อเท็จจริงการชุมนุมของประชาชนที่คัดค้านเขื่อนปากมูล และนำเสนอข้อพิจารณาทางวิชาการเกี่ยวกับผลกระทบของเขื่อนที่มีมากกว่าความคุ้มค่าในการลงทุนผลิตกระแสไฟฟ้า รวมทั้งในเดือนตุลาคม 2534 ผู้อำนวยการโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติในเวลานั้นคือ นายวิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ ได้มีโอกาสแสดงวิวาทะทางข้อมูลกับ นายสุพิน ปัญญามาก ผู้อำนวยการฝ่ายประชาสัมพันธ์ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ในการสัมภาษณ์หัวข้อ “เขื่อนปากมูลยังงี้ก็ต้องสร้าง?” โดยมีนายสุทธิชัย หยุ่น เป็นผู้ดำเนินรายการ*

ตลอดจนในช่วงการเคลื่อนไหวคัดค้านการอนุมัติเงินกู้ของธนาคารโลก (เดือนกันยายน 2534) โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติได้เป็นตัวแทนขององค์กรพัฒนาเอกชนของประเทศไทยร่วมกับองค์กรเอกชนต่างประเทศ นำเสนอข้อมูลให้แก่ผู้อำนวยการฝ่ายให้ความช่วยเหลือ กระทรวงการคลังสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการตัดสินใจของตัวแทนกรรมการบริหารธนาคารโลกจากสหรัฐอเมริกาและได้จัดสัมมนาร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยในหัวข้อเรื่อง “ชาวบ้านพบกรรมการธนาคารโลก” โดยเชิญกรรมการบริหารธนาคารโลกของประเทศเยอรมนี ออสเตเรีย แคนาดา และประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนมาให้ข้อเท็จจริงและร่วมฟังความคิดเห็นในเดือนตุลาคม 2534⁴⁵

มีข้อที่น่าสังเกต คือ คุณวนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ ซึ่งเคยทำงานเป็นเจ้าหน้าที่โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติโดยดูแลพื้นที่ในภาคอีสานได้ชี้ว่า ตนเริ่มงานแนวสิ่งแวดล้อมในปี 2533 โดยที่งานของโครงการจะเน้นไปสู่กรณีปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ ดินน้ำป่า กรณีปัญหาเขื่อน และลักษณะของงานจะเป็นการสนับสนุนเรื่องข้อมูล จัดข้อมูลสนับสนุนพื้นที่⁴⁶

2) *องค์กรทางด้านสาธารณสุข* ได้ปรากฏว่า มูลนิธิแพทย์ชนบท ชมรมหมอชนบทแห่งประเทศไทย มูลนิธิหมอชาวบ้าน และคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนเพื่อ

*โปรดดูรายละเอียดบทสัมภาษณ์ใน “เขื่อนปากมูลยังงี้ก็ต้องสร้าง?” กรุงเทพฯธุรกิจ (28 ตุลาคม 2534): 1-2 และ กรุงเทพฯธุรกิจ (11 พฤศจิกายน 2534): 8-9.

⁴⁵สรพงษ์ ศรียานงค์, “การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล,” หน้า 124-125.

⁴⁶“มด ... วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ ผู้หญิงเดือนตุลา,” (<http://www.thaingo.org/man.ngo/mod.htm>)

สาธารณสุขมูลฐาน ได้เคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลในประเด็นผลกระทบต่อด้านสาธารณสุขที่จะเกิดขึ้นจากเขื่อน โดยการร่วมสนับสนุนกลุ่มอื่น ๆ ในการคัดค้านการอนุมัติเงินกู้แก่เขื่อนปากมูลของธนาคารโลก ด้วยการจัดสัมมนาเชิงวิชาการในหัวข้อ “เขื่อนกับปัญหาสาธารณสุข” ณ โรงพยาบาลสงฆ์ ในเดือนกันยายน 2534 ซึ่งนำประเด็นเขื่อนปากมูลขึ้นมาพิจารณา และได้มีการสรุปเป็นข้อเสนอนี้ว่า เขื่อนปากมูลเป็นการลงทุนที่ไม่คุ้มกับผลเสียที่จะเกิดขึ้น โดยเฉพาะความเสี่ยงทางด้านสาธารณสุข⁴⁷

ตลอดจนองค์กรทางด้านสาธารณสุขได้ยื่นข้อมูลในการสัมมนาประกอบการตัดสินใจของธนาคารโลกให้แก่ตัวแทนธนาคารโลกประจำประเทศไทย จนมีการเลื่อนการพิจารณาอนุมัติเงินกู้แก่เขื่อนปากมูลออกไป⁴⁸ นอกจากนี้ยังพบว่าขณะที่โครงการเขื่อนปากมูลในแ่งมุ่มของประเด็นปัญหาพื้นที่ป่าที่จะได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนนั้นเป็นประเด็นที่ไม่ชัดเจนหรือแทบจะไม่มีปัญหาดังกล่าว หากแต่องค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งมีภารกิจหลักเกี่ยวกับการดูแลรักษาพื้นที่ป่าโดยตรงได้เข้าเป็นแนวร่วมคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลในช่วงเวลานี้ ดังที่ วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์ ซึ่งเป็นเลขาธิการมูลนิธิสิบนาคะเสถียรในช่วงเวลาดังกล่าวได้กล่าวถึงการเข้าร่วมการคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลของมูลนิธิสิบนาคะเสถียร ซึ่งมีภารกิจหลักคือการดูแลรักษาป่าไม้ในบริเวณห้วยขาแข้งและทุ่งใหญ่นเรศวร จังหวัดกาญจนบุรี โดยเข้าเป็นแนวร่วมคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล⁴⁹

4. สื่อมวลชน ดังที่กล่าวแล้วว่า ในช่วงปี 2533 - ต้นปี 2534 สื่อมวลชนหนังสือพิมพ์เป็นพลังสนับสนุนและพันธมิตรของชาวบ้านที่ชุมนุมคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล โดยตลอดช่วงปี 2534 สื่อมวลชนหนังสือพิมพ์ยังคงเป็นพลังสนับสนุนและพันธมิตรที่สำคัญของชาวบ้านที่คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล ซึ่งผู้สื่อข่าวจะทำหน้าที่รายงานภาคสนามถึงสถานการณ์ความเคลื่อนไหวของชาวบ้านในแนวทางการชุมนุม วิธีการของฝ่ายรัฐบาลและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ภาพหรือข่าวที่นำเสนอส่วนใหญ่จะแสดงให้เห็นถึงการทำร้ายร่างกายชาวบ้านที่ชุมนุมคัดค้าน⁵⁰

⁴⁷ สยามรัฐ (7 กันยายน 2534)

⁴⁸ สรพงศ์ ศรียานงค์, "การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล," หน้า 126.

⁴⁹ สัมภาษณ์ วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, บรรณาธิการบริหารนิตยสารสารคดี, 22 กุมภาพันธ์ 2549.

⁵⁰ สมศรี ชัยวณิชยา, รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย หน้า 50.

เช่นเดียวกับที่พบว่าในช่วงปลายปี 2534 - 2535 สื่อมวลชนหนังสือพิมพ์ยังเป็นพลังสนับสนุนการคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล โดยสื่อมวลชนหนังสือพิมพ์ทั้งไทยและต่างประเทศมาทำรายงานข่าวเป็นระยะ ๆ ซึ่งมีผลให้กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านไม่ถูกโดดเดี่ยวในการชุมนุมคัดค้านและเริ่มมีนักวิชาการที่สนใจลงมาในพื้นที่เพื่อศึกษาวิจัยผลกระทบจากโครงการเขื่อนปากมูล⁵¹ นอกจากนี้ยังปรากฏว่าสื่อที่ให้ความสนใจและความสำคัญกับการนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมอย่างนิตยสารสารคดีเป็นสื่อมวลชนที่นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลโดยเฉพาะเรื่องปัญหาเชิงเศรษฐกิจปากท้องของชาวบ้านและปัญหาเชิงพันธุปลาเพื่อให้ผู้อ่านเห็นถึงผลกระทบจากการสร้างเขื่อน อันเป็นการนำเสนอข้อมูลในนัยยะไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อน⁵²

ที่น่าสนใจคือ ในทัศนะหรือมุมมองของกลุ่มชาวบ้านที่ชุมนุมคัดค้านเขื่อนปากมูลนั้น กลุ่มชาวบ้านมองว่าการเสนอข่าวของสื่อมวลชนในช่วงปี 2533-2535 (รวมทั้งช่วงก่อนหน้า) เป็นการนำเสนอข่าวตามความเป็นจริง ดังเห็นร่องรอยได้จากคำบอกเล่าของพ่อทองเจริญ สีหารธรรม ซึ่งให้สัมภาษณ์เมื่อเดือนกรกฎาคม 2544 ว่า “แต่ก่อนแต่คราวเรียกร่องก่อน ๆ มานั้น ถ้าออกข่าวมันเป็นความจริง เดียวนี้ส่วนใหญ่ข่าวบิดเบือนไปหมด ไม่เหมือนแต่ก่อน”⁵³

อย่างไรก็ดี มีข้อสังเกตว่าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นในจังหวัดอุบลราชธานี ได้นำเสนอข่าวสารในทางลบต่อกลุ่มคัดค้านเขื่อนปากมูล ดังที่นายนิกร วิสเพ็ญ ผู้ประสานงานสมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชน (สสส.) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นไม่ได้ไปดูข้อเท็จจริงในพื้นที่ แต่เสนอข่าวโดยฟังจากข้อมูลชั้นสองที่มาจากการประชุมสัมมนาของหน่วยงานของรัฐ ทั้งจังหวัดหรือการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ แล้วไปเขียนข่าว ดังนั้นข่าวของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นจึงเป็นข่าวให้ร้ายและประณามกลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านเขื่อนปากมูล⁵⁴

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

⁵² สัมภาษณ์ วันชัย ตันติวิทยพิทักษ์, บรรณาธิการบริหารนิตยสารสารคดี, 22 กุมภาพันธ์ 2549.

⁵³ พวงพนา คุณวัฒน์, “กระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูล,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทระดับบัณฑิต สาขาวิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 179. (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา)

⁵⁴ ธีระพล อ้นมัย, “บทบาทหนังสือพิมพ์กับการพึ่งพาข่าวสารของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อนปากมูล,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทระดับบัณฑิต สาขาวิชาวารสารสนเทศ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 75-76.

5. องค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล ในช่วงปี 2533-2535 ได้มีองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ 2 กลุ่มที่แสดงตัวคัดค้านเขื่อนปากมูล ได้แก่

1) *กลุ่มกรีนพีซ (Green Peace)* ซึ่งเป็นกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่มีบทบาทในการรณรงค์การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโลก ทั้งนี้กลุ่มกรีนพีซได้เดินทางมายังประเทศไทยในช่วงที่มีการประชุมสหประชาชาติโลกโดยได้รับเชิญอย่างเป็นทางการจากสหประชาชาติโลกในการให้คำแนะนำและข้อเท็จจริงเกี่ยวกับโครงการเงินกู้ต่าง ๆ แก่ประเทศไทย

ตัวแทนกลุ่มกรีนพีซได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับโครงการเขื่อนปากมูลว่า การให้เงินกู้ของธนาคารโลกยังละเลยที่จะลงทุนด้านการใช้และอนุรักษ์พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะกรณีโครงการเขื่อนปากมูล ผลประโยชน์ที่จะได้รับจากไฟฟ้าไม่สมเหตุผลที่จะสามารถตอบสนองความต้องการพลังงานในอนาคตระยะยาวได้อย่างแท้จริง และเมื่อเปรียบเทียบกับความเสียหายทางนิเวศวิทยาและวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นแล้ว ไม่สามารถเปรียบเทียบกันได้เลย ซึ่งกลุ่มกรีนพีซเห็นว่าควรให้ความสำคัญกับผลกระทบทางด้านนิเวศวิทยาและสังคมวิทยาอันเกิดจากการพัฒนา⁵⁵

2) *กลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากสหรัฐอเมริกา* นายแพทริก แอนเดอร์สัน (Patrick Anderson) ผู้รณรงค์อนุรักษ์ป่าเมืองร้อนประจำสำนักงานใหญ่ที่เนเธอร์แลนด์ของกลุ่มกรีนพีซ ได้เปิดเผยเกี่ยวกับรายงานของหน่วยงานเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศของสหรัฐอเมริกาหรือยูเอสเอ (The United States Agency for International Development - USAID) ที่พบว่าการใช้พลังงานในประเทศไทยอย่างประหยัด จะทำให้ไทยมีพลังงานไฟฟ้าระหว่าง 2,000-3,000 ล้านวัตต์ โดยเสียค่าใช้จ่ายเพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับการที่ธนาคารโลกจะให้เงินกู้ 54 ล้านดอลลาร์อเมริกันแก่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เพื่อสร้างเขื่อนปากมูล⁵⁶

โดยนัยนี้รายงานของยูเอสเออาจพิจารณาได้ว่าเป็นเครื่องแสดงถึงการคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลของยูเอสเอ นอกจากนี้ยังปรากฏว่ากลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากสหรัฐอเมริกาได้มีส่วนเจรจาต่อรองและผลักดันให้คณะกรรมการบริหารธนาคารโลกทบทวนการพิจารณาอนุมัติเงินกู้แก่โครงการเขื่อนปากมูล โดยนายมาร์ค เรนทซ์เลอร์ (Mark Rentschler)

⁵⁵“กลุ่มกรีนพีซค้านสร้างเขื่อนปากมูล,” *กรุงเทพธุรกิจ* (16 ตุลาคม 2534); วิมลรัตน์ สุขเจริญ, “การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ กับเขื่อนปากมูล,” หน้า 65.

ผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมของยูเอสเอได้แสดงความคิดเห็นว่า โครงการเขื่อนปากมูลเมื่อประเมินทางด้านเศรษฐกิจและด้านอื่น ๆ แล้ว เป็นโครงการที่ไม่เหมาะสมที่จะลงทุน ซึ่งรายงานของยูเอสเอที่เขียนโดยมาร์ค เกรนท์เชลเลอร์ ได้มีผลอย่างสำคัญต่อการกำหนดทำที่ของนายแพทริก โคดี้ (Patrick Coady) ตัวแทนรัฐบาลสหรัฐอเมริกาในคณะกรรมการบริหารของธนาคารโลกในทิศทางของการใช้สิทธิยับยั้งการจัดสรรเงินกู้ให้แก่โครงการเขื่อนปากมูล⁵⁷

6. **นักวิชาการ** ในช่วงเดือนมีนาคม 2535 รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม อาจารย์คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ระบุว่า บริเวณลำนํ้ามูลยังไม่มีการศึกษาทางโบราณคดีอย่างจริงจังมาก่อน การสร้างเขื่อนอาจจะเป็นการทำลายแหล่งประวัติศาสตร์สำคัญของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้⁵⁸ ในขณะเดียวกัน นักวิชาการด้านสาธารณสุขจากหลายองค์กรออกมาพูดถึงปัญหาพยาธิใบไม้ในเลือดซึ่งจะติดตามมาหลังการสร้างเขื่อนและนักวิชาการด้านประมงพยายามให้ข้อมูลเรื่องผลกระทบต่อพันธุ์ปลาทั้งลุ่มนํ้ามูลและลุ่มนํ้าโขง⁵⁹

ประเด็นหลักของการคัดค้าน

การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลในช่วง พ.ศ. 2533-2535 กล่าวได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวที่ประกอบกลุ่มคนที่หลากหลายมากขึ้นจากการเคลื่อนไหวคัดค้านในช่วงพ.ศ. 2532-2533 โดยที่กลุ่มคนที่เคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล ในช่วง พ.ศ. 2533-2535 มีประเด็นหลัก ๆ ร่วมกัน 3 ประการ ได้แก่

- 1) ขอให้รัฐบาลทบทวนและชะลอการสร้างเขื่อนปากมูล
- 2) ขอให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เปิดเผยข้อมูลแท้จริงเรื่องผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล
- 3) ขอให้คณะกรรมการพิจารณาเรื่องผลกระทบจากการสร้างเขื่อนจาก 4 ฝ่าย คือ ราชการ ชาวบ้าน การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ และนักวิชาการ⁶⁰

⁵⁶ วมลรัตน์ สุขเจริญ, "การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ กับเขื่อนปากมูล," หน้า 65-66.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66; รั้งสรรค์ ธนะพรพันธุ์, **อนิจลักษณะของเศรษฐกิจไทย** (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2536), หน้า 140-143.

⁵⁸ บุชิตา สังข์แก้ว, **วัฒนธรรมปลาและจุดจบตำนานพรานปลาแม่ນ้້ามูล**, หน้า 59.

⁵⁹ วันดี สันติคุณเมธี, "สิบปีเขื่อนปากมูล การต่อสู้ของกบฏคนจน," หน้า 93.

⁶⁰ สมศรี ชัยวณิชยา, **รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย** หน้า 41, 46, 54; บุชิตา สังข์แก้ว, **วัฒนธรรมปลาและจุดจบตำนานพรานปลาแม่ນ้້ามูล**, หน้า 55-57.

ในขณะที่ประเด็นหลักของการคัดค้านในช่วง พ.ศ. 2532-2533 ได้ถูกผลิตและผลิตซ้ำ รวมไปถึงการผลิตประเด็นของกลุ่มคัดค้านกลุ่มใหม่ที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูล ในช่วง พ.ศ. 2533-2535 ดังปรากฏร่องรอยในเอกสารที่จัดทำโดยคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลว่ามีการกล่าวถึงประเด็นผลกระทบจากการสร้างเขื่อนไว้ 7 ประการ ได้แก่

- 1) สูญเสียที่ดินเกษตรกรรมและที่ตั้งถิ่นฐานของประชาชนสองริมฝั่งมูล
- 2) สูญเสียพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 5,000 ไร่
- 3) ก่อให้เกิดอุทกภัยโดยฉับพลัน
- 4) ก่อให้เกิดน้ำเน่าและโรคระบาด
- 5) เกิดการสูญพันธุ์ของปลารวมชาติในแม่น้ำมูลและสาขา
- 6) สูญเสียแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ คือ แก่งสะพือ หาดคูเต๋อ หาดวัดใต้

และเกาะแก่งอีก 16 แห่ง

7) ก่อให้เกิดผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรมทั้งศาสนสถาน วัดวาอาราม และโบราณสถาน โบราณวัตถุในบริเวณใกล้ปากแม่น้ำทั้งที่มีการขุดพบและยังไม่มีมีการขุดค้นพบจะถูกน้ำท่วม⁶¹

สิ่งที่น่าสังเกตคือ ประเด็นที่มีน้ำหนักสำคัญในการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูล จะเป็นประเด็นเกี่ยวกับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล ดังที่กล่าวแล้วว่า การคัดค้านเขื่อนปากมูลของกลุ่มชาวบ้านมีรากฐานมาจากการที่ชาวบ้านเห็นถึงปัญหาที่พวกตนจะได้รับจากการสร้างเขื่อน และประเด็นเกี่ยวกับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยา อันเป็นประเด็นที่ถูกเน้นโดยคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม 16 สถาบัน และองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ ดังปรากฏว่าองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศถือเอาโครงการ

---

⁶¹ เขื่อนปากมูล การพัฒนาบนคราบน้ำตาประชาชน, หน้า 5-11; ผู้ศึกษามีข้อสังเกตว่าเอกสารชิ้นนี้แม้จะไม่ปรากฏปีที่ผลิตอย่างแน่ชัด อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากข้อมูลที่ปกของเอกสารที่ระบุว่าจัดทำโดยคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล ซึ่งจากข้อมูลที่มีอยู่พบว่าคณะกรรมการดังกล่าวก่อตั้งขึ้นในปี 2532 โดยการประสานงานของนายฉิสสระ สมชัย และนายไพฑูรย์ ขอบเสียง ซึ่งผู้ประสานงานทั้ง 2 คนได้หายไปจากการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลในช่วงกลางปี 2534 ส่วนประเด็นเนื้อหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน 7 ข้อ บางประเด็นเป็นประเด็นที่มีการพูดถึงโดยนักวิชาการในช่วงกลางปี 2534 - ต้นปี 2535 อาจชี้ได้ว่าเอกสารชิ้นนี้น่าจะผลิตขึ้นในช่วงกลางปี 2534 - ต้นปี 2535 โดยที่เอกสารอาจทำขึ้นในช่วงก่อนที่ผู้ประสานงาน

เขื่อนปากมูลเป็นกรณีการทดสอบความจริงใจของธนาคารโลกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม อีกทั้งประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมได้กลายเป็นประเด็นที่เชื่อมโยงองค์การพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมในไทยและองค์การพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศเข้าด้วยกันอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก⁶²

5.3 ลักษณะการก่อตัวและการจัดองค์กรเคลื่อนไหว

ในการทำความเข้าใจและอธิบายลักษณะการก่อตัวและการจัดองค์กรเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล คงต้องย้อนไปพิจารณาถึงการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนและกลุ่มเคลื่อนไหวที่ได้กล่าวแล้วว่า การคัดค้านเขื่อนปากมูลเป็นการเคลื่อนไหวของคนที่หลากหลาย โดยกลุ่มคนซึ่งถือได้ว่ามีความสำคัญในฐานะรากฐานของการคัดค้านเขื่อนปากมูลได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการ จากคำบอกเล่าของแม่สมปอง เวียงจันทร์ ได้ชี้ว่าการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านก่อตัวขึ้นจากการที่ชาวบ้านอำเภอโขงเจียมได้จับกลุ่มคุยกันเกี่ยวกับโครงการเขื่อนปากมูลภายหลังจากที่ได้ทราบข่าวการสร้างเขื่อนเป็นครั้งแรกจากวิทยุกรมประชาสัมพันธ์ประจำจังหวัดอุบลราชธานี โดยการพูดคุยกันมีสาระสำคัญอยู่ที่เรื่องผลกระทบจากโครงการเขื่อน อันเป็นเรื่องที่กลุ่มชาวบ้านไม่รู้ และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ไม่เคยชี้แจงรายละเอียดและเปิดโอกาสให้ชาวบ้านซักถามข้อสงสัย ทำให้แม่สมปองกับชาวบ้านประมาณ 40-50 คน ซึ่งภรรยาของตนขอให้ชาวบ้านมารวมตัวกันเรียกร้องให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เปิดเผยข้อมูลโครงการเขื่อนปากมูลทั้งหมด⁶³

ประเด็นที่สนใจคือ การระดมแนวร่วมของกลุ่มชาวบ้านนั้น ผู้ที่มีบทบาทสำคัญคือกลุ่มผู้หญิงไม่กี่คนที่ตระเวนไปตามหมู่บ้านเพื่อบอกกล่าวเรื่องการสร้างเขื่อน และนัดแนะให้ไปรวมตัวกันเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อน โดยที่การนัดแนะใช้วิธีบอกผ่านไปทางสายเครือญาติของผู้หญิง และให้ช่วยบอกต่อกันไปเป็นทอด ๆ ซึ่งในช่วงแรก ๆ แต่ละหมู่บ้านมีผู้เข้าร่วมคัดค้านเพียง

จะหายไปจากการเคลื่อนไหว และไม่ได้ยุติการผลิตหรือจัดทำ แม้ว่านายอิสสระและนายไพฑูรย์ จะยุติการคัดค้านเขื่อนปากมูล หากทำจนเสร็จสิ้นสมบูรณ์ในช่วงต้นปี 2535.

⁶²รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, *อนิจลักษณะของเศรษฐกิจไทย* หน้า 141-142; วิมลรัตน์ สุขเจริญ, "การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ กับเขื่อนปากมูล," หน้า 66.

⁶³วันดี สันติคุณเมธี, "สิบปีเขื่อนปากมูล การต่อสู้ของกบฏคนจน," หน้า 91-92.

หมู่บ้านและ 4-5 คน และการชุมนุมพูดคุยกันจะทำในที่ปลอดภัยปลอดภัยคนเนื่องจากกลัวทางการ⁶⁴

อาจพิจารณาการก่อตัวและการระดมแนวร่วมของกลุ่มคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลได้ 2 นัย โดยนัยหนึ่งคือ การก่อตัวและระดมแนวร่วมของชาวบ้านเป็นการก่อตัวและจัดองค์กรทางสังคมในรูปแบบของ "กลุ่ม" ซึ่งเป็นรูปแบบพื้นฐานของการจัดองค์กรทางสังคมของมนุษย์ โดยที่การจัดรูปแบบขององค์กรสังคมแบบกลุ่มขนาดเล็กมักจะไม่มีการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม (social stratification) ไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น (class differentiation) สมาชิกของกลุ่มมีลักษณะค่อนข้างเท่าเทียม (egalitarian) ไม่มีมโนทัศน์เรื่องทรัพย์สินส่วนตัว ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสมบัติร่วมของกลุ่ม สมาชิกทุกคนมีสิทธิใช้สอยเหนือทรัพยากรของกลุ่มอย่างเสมอภาคกัน ตลอดจนไม่มีการจัดตั้งองค์กรในลักษณะแน่นอนชัดเจน องค์กรทางสังคมการเมืองมักจะมีลักษณะแบบไม่เป็นทางการ ไม่มีใครมีอำนาจในการตัดสินใจเหนือบุคคลอื่น ๆ ภายในกลุ่มอย่างชัดเจน หัวหน้ากลุ่มไม่ใช่ผู้นำซึ่งสามารถออกคำสั่งให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม หากเป็นเพียงผู้ประสานงาน⁶⁵

ร่องรอยที่ชี้ให้เห็นถึงลักษณะการก่อตัวและจัดองค์กรในรูปแบบของกลุ่มขนาดเล็ก เห็นได้จากจำนวนผู้เข้าร่วมคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลแต่ละหมู่บ้านซึ่งในช่วงแรกมีเพียง 4-5 คน รวมทั้งทัศนะของชาวบ้านในบริเวณลำน้ำมูล ดังเห็นได้จากคำบอกเล่าของแม่ปราณี โนนจันทร์ แห่งบ้านปุง อำเภอสิรินธร

“แต่ก่อนแม่ก็ปลูกผัก ปลูกแตงที่ริมแม่น้ำมูนนะ เพราะว่าจะมีที่อยู่ประมาณ 2 ไร่ อยู่ริมแม่น้ำมูนซึ่งเป็นพี่ของแม่น้ำมูนนั่นแหละ แต่ว่าเราทำกินมาตั้งแต่พ่อแต่แม่ ก็ถือว่าเป็นมรดกก็ได้เนาะ ก็ทำกินกันมาจนกระทั่งทำท่วม ...”⁶⁶

หรือคำบอกเล่าของพ่อฟอง พ่อเฒ่าแห่งบ้านหัวดอน ตำบลทรายมูล อำเภอพิบูลมังสาหาร ที่ว่าต้นไม้ที่อยู่ริมน้ำมูน “ใครปลูกก็จะเป็นของคนนั้น ยกเว้นแต่ต้นที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ

⁶⁴ นลินี ตันจวนิตย์, สุไลพร ชลวิไล, ศิริพร โคตะวินนธ์, “ประสบการณ์การต่อสู้ของชาวลุ่มน้ำมูล กรณีศึกษาเขื่อนปากมูลและเขื่อนราษีไศล,” หน้า 191. (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา)

⁶⁵ ยศ สันตสมบัติ, มนุษย์กับวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), หน้า 178-179.

⁶⁶ พวงพนา คุณวัฒน์, “กระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูล,” หน้า 40. (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา)

ทุกคนสามารถที่จะเข้าไปใช้ได้” ขณะเดียวกันต้นไม้ที่มีเจ้าของนั้น “บางครั้งเจ้าของให้คนอื่นเข้าไปตัดไม้ไม่ได้ แต่ห้ามตัดไปขาย เพราะคนที่จะขายได้มีเพียงเจ้าของคนเดียวเท่านั้น” และ “ต้นไม้บางกอมีเจ้าอยู่ 4-5 คน เพราะพ่อแม่ยกให้เป็นสมบัติของลูกทุกคน เมื่อแต่ละคนแยกครอบครัวไปแล้วก็ยังมาใช้กอไม้นั้นอยู่” ที่สำคัญคือ “คนอื่นที่อยู่นอกชุมชนจะเข้ามาเอาไปใช้ก็ได้ แต่ต้องขอก่อน หากเป็นของส่วนรวมคนในชุมชนนั้นก็จะต้องบอกให้ใช้ได้หรือไม่ ไม่ใช่อยู่เฉย ๆ ก็เข้าไปตัดฟัน ทำอย่างนี้ไม่ได้ ต้องบอกกล่าวกันก่อน” และ “การตั้งชุมชนริมน้ำมูนตามจารีตประเพณีแล้วจะต้องกำหนดพื้นที่จากฝั่งมูนเข้ามา 1 เส้น เป็นพื้นที่ส่วนรวม ใครเข้าไปใช้ประโยชน์ก็ได้ แต่ห้ามจับจองเป็นเจ้าของ”⁶⁷

ส่วนอีกนัยหนึ่ง อาจพิจารณาได้ว่า การก่อตัวและระดมแนวร่วมของกลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลเป็นไปในรูปแบบของ “องค์กรชุมชน” ทั้งในความหมายที่ให้โดยหน่วยงานของรัฐ คือ กรมพัฒนาชุมชน ซึ่งอธิบายว่า “องค์กรชุมชน” คือ การรวมตัวของประชาชนในหมู่บ้านหรือตำบลในรูปของกลุ่มตั้งแต่สองคนขึ้นไปเพื่อดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งตามวัตถุประสงค์ของกลุ่มเอง หรือสนองวัตถุประสงค์ของชุมชน และตามความหมายขององค์กรพัฒนาเอกชนที่อธิบายว่า องค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้าน คือ กลุ่มคนที่รวมตัวขึ้นอย่างมีเป้าหมายที่เป็นอันเดียวกับชุมชน และกระทำการตามเป้าหมายเพื่อชุมชน⁶⁸ โดยกรณีของชาวบ้านที่คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลนั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นองค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้านที่รวมตัวกันเพื่อเรียกร้องข้อมูลเรื่องผลกระทบที่จะเกิดจากการสร้างเขื่อน และการเรียกร้องให้ระงับการสร้างเขื่อน ไม่ว่าจะมองว่ากลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลในฐานะ “กลุ่ม” หรือ “องค์กรชุมชน” ก็ตาม มีข้อพึงสังเกตว่า การก่อตัวและระดมแนวร่วมของชาวบ้านที่คัดค้านเขื่อนปากมูล วางอยู่บนพื้นฐานโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งผู้หญิงมีสถานภาพทางสังคมสูง และระบบครอบครัวและเครือญาติของสังคมหมู่บ้านที่โน้มเอียงไปในทางที่ให้ความสำคัญแก่ญาติพี่น้องของฝ่ายหญิงโดยเฉพาะเรื่องการสืบมรดกและการเลือกที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงานมีครอบครัว ตลอดจนการที่ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการผลิตทางเศรษฐกิจ⁶⁹ ดังที่

⁶⁷ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, บรรณาธิการ, แม่มูน การกลับมาของคนหาปลา (เชียงใหม่: เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศไทย, 2545), หน้า, 42-43.

⁶⁸นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร, การพัฒนาองค์กรชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2547), หน้า 22, 24.

⁶⁹สุเทพ สุนทรภัสส, “โครงสร้างสังคมของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,” ใน สังคมวิทยาของ

กล่าวแล้วว่า กลุ่มผู้หญิงเป็นผู้มีบทบาทหลักในการระดมแนวร่วมและการนัดแนะเพื่อระดมแนวร่วมใช้วิธีบอกผ่านไปทางสายเครือญาติของผู้หญิง ในแง่มุมนี้อาจกล่าวอย่างรวบรัดได้ว่า องค์กรชุมชนของกลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลเป็นองค์กรที่มีความเข้มแข็ง สามารถเกาะเกี่ยวกันอย่างเหนียวแน่น ภายใต้เงื่อนไขอันเป็นหัวใจสำคัญของการก่อตัวขององค์กรชุมชน คือ การรวมตัวกันโดยมีสายใยทางวัฒนธรรมเป็นตัวยึดโยงให้มีความเหนียวแน่นและเข้มแข็ง⁷⁰

ควรกล่าวด้วยว่า การก่อตัวและระดมแนวร่วมหรือทรัพยากรในการคัดค้านเขื่อนปากมูลอีกทางหนึ่งปรากฏให้เห็นในรูปของ “คณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล (กคช.)” ซึ่งมีนายอิสสระ สมชัย อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี และนายไพฑูรย์ ขอบเสียง เป็นผู้ประสานงานและแกนนำสำคัญในการระดมแนวร่วมและประสานกลุ่มชาวบ้าน ดังที่แม่ลำดวน เสละทอง ชาวบ้านที่เข้าร่วมคัดค้านเขื่อนปากมูล ในปี 2532 และพ่อชาติ แววงวงศ์ ที่เข้าร่วมคัดค้านในปี 2534 ได้เล่าว่า ในปี 2532 อันเป็นช่วงแรกเริ่มของการคัดค้านเขื่อนปากมูลนั้น นายอิสสระ สมชัย ได้ส่งรถมารับชาวบ้านตามหมู่บ้านต่างๆที่อยู่เหนือเขื่อน (ตั้งแต่บริเวณที่ตั้งของเขื่อนปากมูลลงมาจนถึงเขตอำเภอพิบูลมังสาหาร) ให้ไปประชุมเพื่อหาหรือถึงผลดีผลเสียของการสร้างเขื่อน และหยั่งเสียงชาวบ้านส่วนใหญ่ว่าต้องการให้สร้างเขื่อนหรือไม่⁷¹ และที่สำคัญคือนายอิสสระ สมชัย สามารถระดมชาวบ้าน 12,000 คน ในการลงชื่อคัดค้านเขื่อนปากมูล⁷² ส่วนนายไพฑูรย์ ขอบเสียง ได้เป็นประธานคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล ซึ่งเป็นองค์กรหรือกลุ่มตัวแทนชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่าคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลเป็นองค์กรหรือกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในการคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล โดยที่แกนนำและผู้ประสานงานคือ

หมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, สุเทพ สุนทรภาสีข, ผู้แปลและบรรณาธิการ (พระนคร: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511), หน้า 70-71; ธอมัส อี. ลักซ์, “ระบบครอบครัวและวงจรชีวิตเรือนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,” ใน สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า 206-207.

⁷⁰ นันทิยา หุตานุกัตร์ และณรงค์ หุตานุกัตร์, การพัฒนาองค์กรชุมชน, หน้า 57.

⁷¹ นลินี ตันฐวนิตย์, สุไลพร ชลวิไล, ศิริพร โคตะวินนท์, “ประสบการณ์การต่อสู้ของชาวลุ่มน้ำมูล กรณีศึกษาเขื่อนปากมูลและเขื่อนราษีไศล,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 191.

⁷² พวงพนา คุณวัฒน์, “กระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูล,” หน้า 45.

นายไพฑูรย์ ขอบเสียง และนายอิสสระ สมชัย อยู่ในฐานะผู้นำการชุมนุมคัดค้านโครงการในช่วงปี 2532 - ต้นปี 2534⁷³

ข้อที่ต้องขยายความ คือ คณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลถือได้ว่าเป็นการจัดองค์กรเคลื่อนไหวในลักษณะที่เน้นการสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชุมชนของชาวบ้านที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนปากมูล ควบคู่ไปกับการสร้างแนวร่วมของประชาชนหรือกลุ่มคนและองค์กรพัฒนาเอกชนนอกพื้นที่โครงการเขื่อนปากมูล ดังปรากฏว่า คณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ตลอดจนมีเป้าหมายในการรณรงค์ให้สาธารณชนเห็นปัญหาสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นที่กำลังถูกทำลาย ปัญหาทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นที่ไม่ได้รับการยอมรับ ทำให้ง่ายต่อการถูกทำลาย และให้สาธารณชนมีส่วนร่วมรับรู้และแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลที่มีต่อชาวบ้านในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียง⁷⁴

นอกจากนี้ยังกล่าวได้ว่า การจัดองค์กรในรูปของคณะกรรมการดังกล่าวเป็นการก่อตัวของกลุ่มคนที่หลากหลายทางความคิด ดังเห็นได้จากการคัดค้านเขื่อนปากมูลของนายอิสสระ สมชัย ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวที่ใช้ประเด็นการคัดค้านในการหาเสียงเพื่อสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอุบลราชธานี ต่อมาเมื่อนายอิสสระ สมชัย ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสังกัดพรรคฝ่ายรัฐบาล บทบาทการคัดค้านของนายอิสสระ สมชัย และนายไพฑูรย์ ขอบเสียง ได้เจียบหายไป ไม่มีการคัดค้านเขื่อนปากมูล⁷⁵ โดยนายอิสสระ สมชัยได้ให้สัมภาษณ์ย้อนถึงเหตุที่เจียบหายไป

⁷³สมศรี ชัยวณิชยา, รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย, หน้า 37-38, 41.

⁷⁴รัชดา ฉายสวัสดิ์, "การทำทลายในเชิงปัญญาต่อปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: ศึกษากรณีการรณรงค์คัดค้านสร้างเขื่อนปากมูล," หน้า 32-33.

⁷⁵สมศรี ชัยวณิชยา, รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย, หน้า 39, 50; พวงพนา คุณวัฒน์, "กระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูล," หน้า 45; นายอิสสระ สมชัย เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขต 2 จังหวัดอุบลราชธานี โดยได้รับเลือกตั้งในการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 14 เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2529 สังกัดพรรคราษฎร ต่อมาเมื่อมีการยุบสภาในเดือนเมษายน 2531 และมีการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 15 นายอิสสระ สมชัย ไม่ได้รับเลือกตั้ง ในการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 16 ในเดือนมีนาคม 2535 นายอิสสระ ได้ลงสมัครโดยสังกัดพรรคความหวังใหม่ และได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเขต 2 จังหวัดอุบลราชธานี อย่างไรก็ตามหลังจากมีการยุบสภาในเดือนมิถุนายน 2535 และจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 17

หนังสือพิมพ์มติชน ฉบับวันที่ 12 มีนาคม 2536 ว่า เป็นเพราะเห็นว่าการคัดค้านไม่สามารถที่จะทำ ให้ยกเลิกโครงการเขื่อนปากมูลได้ จึงไม่ไปร่วมคัดค้าน แต่ได้บอกกับประชาชนในพื้นที่ว่า จะ ดำเนินการช่วยเหลือหากไม่ได้รับความเป็นธรรมในการชดเชยค่าที่ดินและความเสียหายต่างๆ จาก การไฟฟ้าฝ่ายผลิต⁷⁶

ขณะที่สมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชน (สสส.) ซึ่งเป็นสมาคมขององค์กรพัฒนา เอกชนที่มีบทบาทหน้าที่ประสานข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบของเขื่อนให้แก่กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้าน โครงการเขื่อนปากมูล รวมทั้งนายอิสสระ สมชัย และนายไพฑูรย์ ขอบเสียง นั้นในส่วนของงานที่ นายนิกร วิสเพ็ญ เจ้าหน้าที่ประจำจังหวัดอุบลราชธานี ผู้ประสานข้อมูลให้แก่ นายอิสสระ สมชัย และนายไพฑูรย์ ขอบเสียง ดูแล ได้แก่ โครงการเสริมความรู้กฎหมายชาวบ้านซึ่งมีวัตถุประสงค์ ของโครงการ คือ 1. เพื่อเผยแพร่ความรู้เรื่องกฎหมาย สิทธิ หน้าที่ขั้นพื้นฐานต่าง ๆ ที่จำเป็นใน ชีวิตประจำวัน 2. เพื่อสนับสนุนให้ชาวบ้านได้พิทักษ์ปกป้อง ป้องกันสิทธิต่าง ๆ อันพึงมีพึงได้หรือ การถูกละเมิดสิทธิมนุษยชน ตลอดจนการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยมาตรการทางกฎหมาย⁷⁷

ลักษณะที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล คือ การจัดองค์กรของคณะกรรมการเป็นไปในรูปแบบไม่เป็นทางการ และการบริหารกลุ่มเน้นที่ กิจกรรมการประชุมร่วมกันของตัวแทนของหลายฝ่าย ตลอดจนการขยายผลสู่มวลชนพื้นฐานใน มิติทางวัฒนธรรม เช่น การแทรกข้อมูลคัดค้านในริ้วขบวนประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษาของชาว อุบลราชธานี หรือการแทรกเนื้อหาข้อมูลในเพลงพื้นบ้าน⁷⁸ โดยนัยหนึ่ง การจัดองค์กรเคลื่อนไหว ของคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลจึงแสดงถึงการจัดองค์กรแบบขบวนการ

ในเดือนกันยายน 2535 นายอิสสระได้สมัครรับเลือกตั้งในนามพรรคประชาธิปไตยและได้รับเลือกตั้ง ซึ่งการเลือก ตั้งครั้งนี้พรรคประชาธิปไตยได้เป็นแกนนำรัฐบาล

⁷⁶มติชน 12 มีนาคม 2536; เป็นที่น่าสังเกตว่าการให้สัมภาษณ์ย้อนหลังนี้เป็นการให้สัมภาษณ์ ใน ขณะที่นายอิสสระ สมชัย ดำรงตำแหน่งรองเลขาธิการรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีท่าทีต่าง จากการให้สัมภาษณ์ต่อหนังสือพิมพ์ในช่วงก่อนที่นายอิสสระจะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสังกัดพรรคประชา ธิปไตยที่แสดงถึงการคัดค้านเขื่อนปากมูลอย่างแข็งขัน.

⁷⁷ณัฏฐ์ ทองอยู่ และเงาศิลป์ คงแก้ว, บรรณาธิการ, ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสาน 2530 (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2530), หน้า 182-183.

⁷⁸ริชดา ฉายสวัสดิ์, "การทำทนายในเชิงปัญญาต่อปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: ศึกษากรณีการรณรงค์คัดค้านสร้างเขื่อนปากมูล," หน้า 33.

ทางสังคมแบบใหม่ที่รวมกลุ่มแบบหลวม ๆ เคลื่อนไหวในมิติทางวัฒนธรรมและเชื่อมโยงความแตกต่างหลากหลายทางความคิดและกลุ่มคนด้วยประเด็นร่วมกันของกลุ่มคัดค้าน

การก่อตัวและจัดองค์กรเคลื่อนไหวในช่วงกลางปี พ.ศ. 2533-2535

อาจกล่าวได้ว่า การก่อตัวและจัดองค์กรเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลมีพลวัตอย่างสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มเคลื่อนไหว ดังที่กล่าวข้างต้นแล้วว่า การเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลในช่วงปี 2533-2535 มีกลุ่มเคลื่อนไหวที่หลากหลายมากกว่าช่วง พ.ศ. 2532 อันนำไปสู่การก่อตัวและจัดองค์กรเคลื่อนไหวที่เหมาะสมและสอดคล้องกับเงื่อนไขของกลุ่มเคลื่อนไหวที่หลากหลายและลักษณะการเคลื่อนไหวคัดค้านที่ทวีความเข้มข้นขึ้น

พลวัตการเปลี่ยนแปลงของการจัดองค์กรเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลเห็นได้อย่างชัดเจนในการเคลื่อนไหวคัดค้านในปี 2534 ซึ่งปรากฏว่าในช่วงระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน ตัวแทนชาวบ้านที่คัดค้านเขื่อนปากมูลได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มชาวบ้านตลอดริมแม่น้ำมูลในเขตอำเภอโขงเจียมและพิบูลมังสาหาร ในชื่อ “กลุ่มฮักแม่น้ำมูล” โดยกลุ่มฮักแม่น้ำมูลได้ประสานงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนและกลุ่มนักศึกษาเพื่อทำการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบจากโครงการเขื่อน⁷⁹

ที่น่าสนใจ คือ กลุ่มฮักแม่น้ำมูลเป็นองค์กรชุมชนที่ประสานกลุ่มคัดค้านที่ปรากฏตัวและทำกิจกรรมคัดค้านเขื่อนปากมูลในช่วงเวลานั้น โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อกระตุ้นให้ข้อเรียกร้องของชาวบ้านได้รับความสนใจจากสาธารณชน ดังที่ ศรีสุวรรณ ควรขจร ผู้ประสานงานโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ได้กล่าวถึงกลุ่มฮักแม่น้ำมูลว่า

การรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายของชาวบ้านที่คัดค้านเขื่อนปากมูล ช่วยให้โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติได้รับทราบข้อมูลที่เป็นจริงของชาวบ้านในเขตลำนํ้ามูลเพิ่มขึ้น การทำงานร่วมกันของกลุ่มชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชนนี้ทำให้ข้อเรียกร้องของชาวบ้านได้รับความสนใจทั้งในภาคอีสาน ในกรุงเทพฯ หรือรวมไปถึงกรุงวอชิงตัน จุดนี้เป็นสิ่งสำคัญที่สุดของการรวมกลุ่มของชาวบ้านทีเดียว⁸⁰

⁷⁹ สมศรี ชัยวงษ์ยา, รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย, หน้า 48.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน; เอ็ดเวิร์ด โกลด์สมิธ และนิโคลัส ฮิลยาร์ด, เขื่อน กั้นฟ้ากักลม?, แปลโดยวิฑูรย์ บัญญากุล (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2537), หน้า 279.

การก่อตัวของกลุ่มฮักแม่ น้ำมูลมีนัยสำคัญอยู่ที่ว่ากลุ่มฮักแม่ น้ำมูลได้ทำกิจกรรมคัดค้าน เชื้อนปากมูลที่เด่นชัด โดยตัวแทนของกลุ่มได้เข้าร่วมในการประชุมสัมมนาที่กรุงเทพฯ หลายครั้ง มีโอกาสโต้เถียงและแลกเปลี่ยนข้อมูลกับเจ้าหน้าที่ราชการ ตลอดจนเขียนและยื่นจดหมายคัดค้าน โครงการเชื้อนปากมูลด้วยตนเองต่อตัวแทนธนาคารโลก โดยที่กลุ่มฮักแม่ น้ำมูลได้รับการสนับสนุน อย่างมากจากนักวิชาการอิสระจากสถาบันต่าง ๆ⁸¹ อาจกล่าวได้ว่ามีความโดดเด่นกว่าคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเชื้อนปากมูล

ในด้านหนึ่งอาจพิจารณาได้ว่า กลุ่มฮักแม่ น้ำมูล เป็นผลมาจากการก่อตัวของคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเชื้อนปากมูล ที่เน้นเรื่องความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านและการสร้างแนวร่วมของประชาชน และองค์กรพัฒนาเอกชนนอกพื้นที่โครงการเชื้อนปากมูลอันนำมาสู่การก่อตัวของ “กลุ่มฮักแม่ น้ำมูล” อย่างไรก็ตามก็ มีประเด็นที่ต้องขยายความเกี่ยวกับองค์กรเคลื่อนไหวคัดค้านเชื้อนปากมูลในช่วงระหว่างปี 2533-2535 ที่แสดงถึงข้อแตกต่างระหว่าง “คณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเชื้อนปากมูล (กคช.)” และ “กลุ่มฮักแม่ น้ำมูล”

ประการแรก คือ การเคลื่อนไหวคัดค้านเชื้อนปากมูลในช่วงปี 2534 เป็นช่วงที่ชาวบ้านที่คัดค้านเชื้อนมีบทบาทมากขึ้นและขึ้นเป็นแกนนำของการเคลื่อนไหว โดยแกนนำสำคัญ ๆ ของกลุ่มอย่างนายเที่ยง บรรเทา ประธานกลุ่มฮักแม่ น้ำมูล นายประเสริฐ ทองคำ เลขาฯ กลุ่ม และนางเจริญ ทองสุข ชาวบ้านปากมูลที่ร่วมในการชุมนุมเรื่องเชื้อนปากมูลอย่างสม่ำเสมอ ได้ทำหน้าที่ให้ข้อมูลข่าวสารแก่นักข่าวที่ลงมาทำข่าวในพื้นที่ ในทางกลับกันนายอิสสระ สมชัย และนายไพฑูรย์ ขอบเสียง ซึ่งเป็นแกนนำของคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเชื้อนปากมูลไม่ได้แสดงบทบาทคัดค้านเชื้อนปากมูล⁸²

ประการต่อมา คือ การเคลื่อนไหวคัดค้านในช่วงปี 2534 ได้มีการปรับเปลี่ยนกระบวนการในการเรียกร้องชุมนุม โดยสมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชนซึ่งทำหน้าที่ประสานข้อมูลให้นายไพฑูรย์ ขอบเสียง และนายอิสสระ สมชัย และตัวแทนขององค์กรพัฒนาเอกชน นางสาววนิดา

⁸¹ สมศรี ชัยวณิชยา, รายงานวิจัยเรื่องเชื้อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย, หน้า 48-49; เอ็ดเวิร์ด โกลด์สมิธ และนิโคลัส ฮิลยาร์ด, เชื้อน ก้นฟ้าก็กลม?, หน้า 279-280.

⁸² สมศรี ชัยวณิชยา, รายงานวิจัยเรื่องเชื้อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย, หน้า 49-50.

ตันติวิทยาพิทักษ์ (โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ) ได้ร่วมกันทำกิจกรรมคัดค้านเขื่อนปากมูล โดยที่ฝ่ายหลังได้มีบทบาทสำคัญในฐานะแกนนำ⁸³

ความเปลี่ยนแปลงที่กล่าวมาทั้งหมด ยังมีผลต่อลักษณะการจัดองค์กรเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูล กล่าวคือ การจัดองค์กรเคลื่อนไหวเป็นไปในรูปของ “เครือข่าย” ที่ก่อตัวขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มคัดค้านเขื่อนปากมูลในรูปองค์กรที่ไม่เป็นทางการบนพื้นฐานความสัมพันธ์ที่กลุ่มคัดค้านแต่ละกลุ่มมีความเท่าเทียมกัน มีความเป็นปึกแผ่นหรือเอกภาพบนฐานของการมีเป้าหมายหลักร่วมกัน

ควรกล่าวอย่างยิ่งว่า การจัดองค์กรในรูปแบบของ “เครือข่าย” เป็นรูปแบบที่องค์กรพัฒนาเอกชนใช้ในการจัดรูปแบบการรวมตัวของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนในช่วงปี 2527-2533 และยังมีความเด่นชัดในปี 2534 ดังนั้นหากพิจารณาในด้านว่าการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลในช่วงปี 2534 - 2535 เป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมและเสรีภาพของประชาชนและโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ โดยนางสาววนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ ได้มีบทบาทในฐานะแกนนำของการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูล จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่า การจัดองค์กรเคลื่อนไหวมีลักษณะของการจัดองค์กรในรูปแบบ “เครือข่าย”

ควรต้องกล่าวด้วยว่า การจัดองค์กรเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลในลักษณะของเครือข่ายไม่ได้ขัดแย้งกับการจัดองค์กรในรูปแบบของ “กลุ่ม” หรือ “องค์กรชุมชน” ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรากฏชัดในการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลในช่วงแรก เนื่องจากโดยพื้นฐานแล้ว “กลุ่ม” หรือ “องค์กรชุมชน” มีปฏิสัมพันธ์กับ “เครือข่าย” ในด้านที่ว่า การก่อตัวของกลุ่มมาจากการรวมตัวของปัจเจกบุคคล ในขณะที่การก่อตัวของเครือข่ายมาจากการรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ คณะผู้บริหารเครือข่ายเกิดจากตัวแทนที่ได้รับการคัดเลือกจากแต่ละกลุ่ม ในขณะที่คณะผู้บริหารกลุ่ม เกิดจากตัวแทนที่ได้รับคัดเลือกจากปัจเจกบุคคลที่เป็นสมาชิกของกลุ่ม⁸⁴

นัยสำคัญของความแตกต่างระหว่าง “กลุ่ม” กับ “เครือข่าย” อยู่ที่ว่า “กลุ่ม” มักประกอบด้วยบุคคลที่มีความคิด ความเชื่อเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ ร่วมกันมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน มีพันธกิจร่วมกันและดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน ส่วน “เครือข่าย” มักประกอบไปด้วยคนที่มีความคิดความเชื่อเหมือนหรือต่างกันได้ แต่

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

ทุกคนต่างมุ่งเน้นการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายหลักร่วมกัน แม้ว่าเป้าหมายย่อยของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายอาจต่างกัน⁸⁵

อย่างไรก็ดี ความแตกต่างกันระหว่างกลุ่มคนหรือองค์กรชุมชนกับเครือข่ายไม่ได้เป็นปมปัญหาของการจัดองค์กรเคลื่อนไหวทางสังคม-การเมือง ดังเห็นได้จากการที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้ให้ความหมายขององค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้านในเชิง “เครือข่ายการเรียนรู้” กล่าวคือ องค์กรชาวบ้านหรือองค์กรชุมชนเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน รวมทั้งเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้าน⁸⁶

คงไม่เป็นการเกินเลยที่จะกล่าวว่า การก่อตัวและจัดองค์กรเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลในรูปแบบของเครือข่าย คือ การจัดองค์กรชุมชนนั่นเอง หากแต่องค์กรชุมชนที่ก่อตัวในรูปแบบของเครือข่ายเป็นชุมชนใหม่ในทัศน์แบบใหม่หรือมโนทัศน์ชุมชนในสังคมโลกาภิวัตน์ กล่าวคือ เป็นชุมชนแบบใหม่ที่ไม่ได้ขีดวงจำกัดเขตแดนที่ชัดเจน อันเป็นการจัดองค์กรชุมชนที่ต่างจากองค์กรชุมชนที่จัดตั้งโดยรัฐซึ่งเน้นมิติของการมีเส้นเขตแดนของชุมชนที่ชัดเจน และมีผลให้องค์กรชาวบ้านที่จัดตั้งนั้นมักจะมีล้มเหลว เนื่องจากองค์กรไม่สามารถปรับตัวนอกเหนือจากรูปแบบและข้อกำหนดของรัฐได้⁸⁷

ข้อเด่นของการก่อตัวในลักษณะเครือข่ายในการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลในช่วงระหว่างกลางปี 2533-2535 อยู่ที่ว่าในด้านของการระดมแนวร่วมหรือทรัพยากรของการเคลื่อนไหวนั้น การจัดองค์กรในรูปแบบเครือข่ายเปิดช่องทางให้องค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศเข้าร่วมการเคลื่อนไหว ทั้งนี้ เนื่องจากองค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยในช่วง พ.ศ. 2520-2535 โดย

⁸⁴FAO, The inter-group resource book, FAO Rome, 2001 อ้างถึงใน นันทิยา หุตานุกวีตร และ ณรงค์ หุตานุกวีตร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

⁸⁵พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบจัน), เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ (กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), 2547), หน้า 58-59.

⁸⁶นันทิยา หุตานุกวีตร และ ณรงค์ หุตานุกวีตร, การพัฒนาองค์กรชุมชน, หน้า 24-25.

⁸⁷โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับมโนทัศน์เกี่ยวกับชุมชน ใน สุริชัย หวันแก้ว, “ชุมชนในสังคมโลก,” เอกสารประกอบการสัมมนา “ทฤษฎีสังคมกับการปฏิรูปสังคมและสุขภาพ” วันที่ 4-5 พฤศจิกายน 2547 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย-รำไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในส่วนของกรกล่าวถึงองค์กรชุมชน ผู้ศึกษาอ้างอิงจาก สมพันธ์ เตชะอธิก, บรรณาธิการ, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536), หน้า 30-31.

รวมแล้วจะระดมทุนโดยได้รับความสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนจากต่างประเทศในการแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ปัญหาด้านการพัฒนาอาชีพ ฯลฯ⁸⁸

ข้อเด่นอีกประการหนึ่งที่ต้องเน้นย้ำ คือ เครือข่ายคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลเป็นการ ก่อตัวของกลุ่มคนที่หลากหลายทางความคิดบนพื้นฐานของการมีประเด็นร่วมกันในการคัดค้าน เขื่อนปากมูล ดังปรากฏว่า องค์กรนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงซึ่งร่วมคัดค้านโครงการเขื่อน ปากมูลในช่วงต้น พ.ศ. 2533 และลดยุทธศาสตร์เมื่อเขื่อนปากมูลได้รับการอนุมัติงบประมาณ และ คณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมเข้ามามีบทบาทในการเคลื่อนไหว คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลนั้น นางสาวทัศนีย์ พลเยี่ยม รองนายกองค์กรนักศึกษามหาวิทยาลัย รามคำแหงเข้าร่วมคัดค้านเพื่อให้ระงับการอนุมัติงบประมาณแก่เขื่อนปากมูล⁸⁹ โดยที่การเข้าร่วม ของกลุ่มนักศึกษากลุ่มนี้ อาจพิจารณาได้ว่าแนวคิดขององค์กรนักศึกษามหาวิทยาลัยเป็นไปตาม ภาพรวมของกิจกรรมนิสิตนักศึกษาของสถาบันอุดมศึกษาในช่วง พ.ศ. 2533 ซึ่งเหตุผลหลักของ การเข้าร่วมกิจกรรมของนิสิตนักศึกษาได้แก่ การหาประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับผู้อื่น ใน ขณะที่เกิดผลด้านการทำประโยชน์แก่สังคมเป็นเหตุผลรองลงมา⁹⁰

หรือการเข้าร่วมคัดค้านของสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (สนนท.) ซึ่งมีวัตถุประสงค์ ที่ชี้ชัดว่ากิจกรรมขององค์กรเพื่อ 1) พิทักษ์สิทธิ เสรีภาพ และผลประโยชน์อันชอบธรรมของประชาชน 2) ขจัดความไม่ชอบธรรมในสังคมเพื่อประชาชนส่วนใหญ่ 3) เพื่อจรรโลงไว้และพยายามพัฒนา ค่านิยม วัฒนธรรม ความเชื่อที่สร้างสรรค์ของประชาชน⁹¹

ในขณะที่แนวคิดหรือวัตถุประสงค์ของคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ สภาพแวดล้อม 16 สถาบัน อยู่ที่ 1) ความเสมอภาคในการใช้ทรัพยากร 2) ดำรงไว้ซึ่งสภาพแวดล้อม ที่เหมาะสมต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ 3) สร้างความเข้าใจอย่างถูกต้องต่อปัญหาด้านการอนุรักษ์

⁸⁸ เบ็ญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุลดา, "เอ็นจีโอ" นักพัฒนาระดับรากหญ้าพันธุ์ที่สังคมขาด (ไม่) ได้?, หน้า 62-63.

⁸⁹ สยามรัฐ (13 กุมภาพันธ์ 2533)

⁹⁰ ข้อมูลพื้นฐานด้านกิจกรรมนิสิตนักศึกษาของสถาบันอุดมศึกษาสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย (กรุงเทพฯ: สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 67.

⁹¹ ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชน 2546 (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา, 2546), หน้า 132.

ให้แก่นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วไป 4) เพื่อร่วมกันศึกษาและแก้ไขปัญหาด้านการอนุรักษ์อย่างมีประสิทธิภาพและมีหลักประกัน 5) เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลและข่าวสารด้านวิชาการ⁹²

ประเด็นสำคัญประการสุดท้ายที่อยากจะเน้นในที่นี้ คือ ความหลากหลายของกลุ่มคนและแนวคิดที่ก่อตัวขึ้นเป็น “เครือข่าย” เคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลในช่วงกลางปี 2533-2535 กล่าวได้ว่าเป็นการก่อตัวและจัดองค์กรที่ตอบสนองต่อกลุ่มเคลื่อนไหวคัดค้าน ดังปรากฏว่า กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านเขื่อนปากมูลให้ความสำคัญกับการสื่อสารกับสาธารณชนเพื่อสร้างแนวร่วมในการคัดค้าน⁹³ เช่นเดียวกับที่มีร่องรอยว่าในกลุ่มนักวิชาการมีความตระหนักถึงการร่วมมือกับนักพัฒนาเอกชนในการเสริมสร้างขบวนการทางวัฒนธรรมและการพัฒนาของกลุ่มชาวบ้าน ดังที่ชยันต์ วรรธนะภูติ ได้เสนอในการสัมมนาเกี่ยวกับผลกระทบจากการพัฒนาและปฏิริยาทางวัฒนธรรมของชาวบ้านเมื่อพ.ศ. 2527 ว่า “นักพัฒนากับนักวิชาการไม่ค่อยได้พบปะพูดคุยกัน การที่จะหาวิธีดำเนินการสร้างขบวนการทางวัฒนธรรมจึงไปด้วยกันได้ลำบาก” และ “การพูดคุยควรพยายามให้มีการขยายวงออกไปจากหลาย ๆ ส่วนงาน”⁹⁴

มีพักต้องกล่าวว่า วิสัยทัศน์ขององค์กรพัฒนาเอกชนในช่วง พ.ศ. 2534-2535 เน้นที่การสร้าง “เครือข่าย”

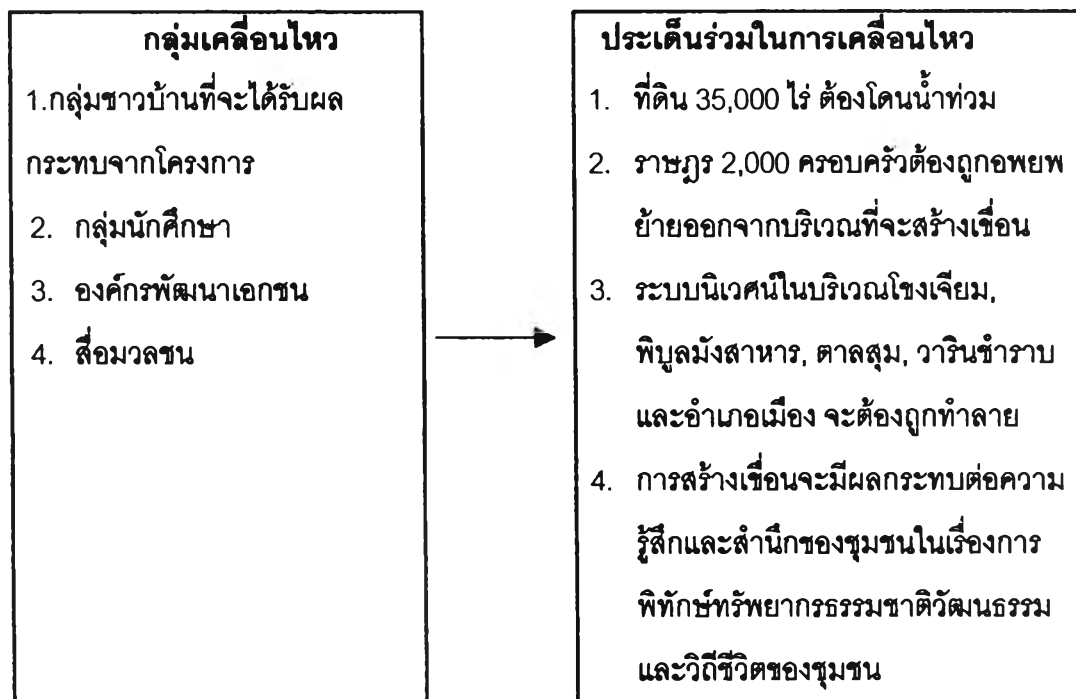
⁹² ทำเนียบองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม (กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2537), หน้า 125.

⁹³ พวงพนา คุณวัฒน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 37-61.

⁹⁴ เอกสารสรุปการสัมมนาวัฒนธรรมกับงานพัฒนา หัวข้อ “ผลกระทบจากการพัฒนาและปฏิริยาทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน” (กรุงเทพฯ: โครงการศึกษาทางเลือกเพื่อการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 216-217.

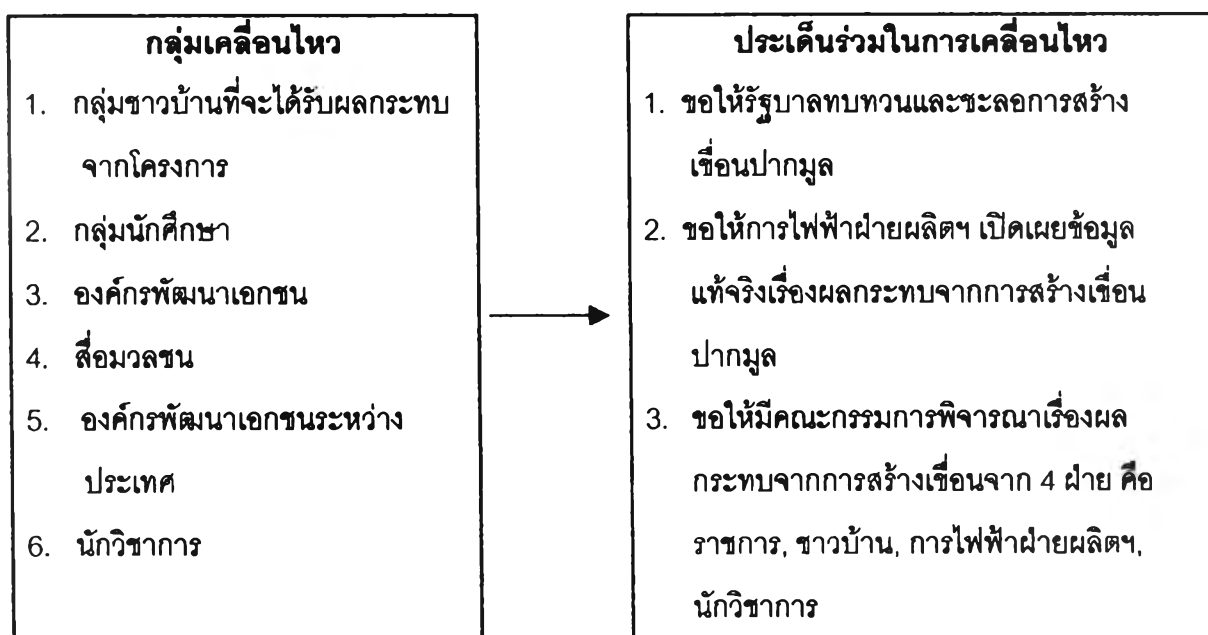
แผนภูมิแสดงกลุ่มเคลื่อนไหวและประเด็นร่วมในการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูล

การเคลื่อนไหวเรียกร้องข้อมูลเรื่องเขื่อนและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากโครงการ (2532-2533)

การเคลื่อนไหวเรียกร้องให้ระงับการสร้างเขื่อนจนกว่าจะสำรวจผลกระทบจากเขื่อนปากมูล

(พ.ศ. 2533-2535)

5.4 ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล

การเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลของกลุ่มคัดค้านที่หลากหลายสถานะทางเศรษฐกิจ ชาติพันธุ์และอุดมการณ์หรือแนวความคิดในช่วงปี 2532-2535 ได้ปรากฏว่ามียุทธวิธีการเคลื่อนไหว ดังนี้

5.4.1 การทำการผลักดันข้อเสนอเพื่อโน้มน้าวผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ (lobby)

การทำการผลักดันข้อเสนอเพื่อโน้มน้าวผู้มีอำนาจในการตัดสินใจโครงการเขื่อนปากมูล เป็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่ปรากฏชัดเจนในช่วงปี 2533-2534 อาทิ การยื่นหนังสือเรียกร้องให้รัฐบาลทบทวนการสร้างเขื่อนโดยกลุ่มคัดค้านผ่านทางผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี ในเดือนกุมภาพันธ์ 2533 การยื่นจดหมายต่อนายกรัฐมนตรีเรียกร้องให้รัฐบาลทบทวนมติอนุมัติงบประมาณการสร้างเขื่อนปากมูลในเดือนกุมภาพันธ์ 2534 การเรียกร้องของกลุ่มชาวบ้านให้รัฐบาลชะลอการสร้างเขื่อนและให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เปิดเผยแพร่ข้อมูลเรื่องผลกระทบจากการสร้างเขื่อนในเดือนมิถุนายน 2534

นอกจากการผลักดันข้อเสนอต่อรัฐบาลซึ่งมีอำนาจโดยตรงในการตัดสินใจโครงการเขื่อนปากมูล ยังพบว่ากลุ่มคัดค้านเขื่อนปากมูลได้ทำการผลักดันข้อเสนอเพื่อโน้มน้าวธนาคารโลกซึ่งมีอิทธิพลต่อการกำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศ ตลอดจนการอนุมัติเงินกู้ให้แก่การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ของประเทศ หรือกล่าวอย่างรวบรัดในที่นี้ได้ว่าธนาคารโลกเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดนโยบายและอนุมัติเงินกู้โครงการเขื่อนปากมูล⁹⁵ ดังเห็นได้จากการที่ตัวแทนชาวบ้านที่คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลได้ยื่นหนังสือถึงประธานธนาคารโลกให้พิจารณาระงับเงินกู้สร้างเขื่อนปากมูล ในเดือนกันยายน 2534

มีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า การทำการผลักดันข้อเสนอเพื่อโน้มน้าวผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ เป็นกิจกรรมที่ทำเพื่อต่อรองผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มเคลื่อนไหวกับผู้มีอำนาจในการตัดสินใจแบบสันติวิธี หรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงที่อาศัยจดหมายหรือหนังสือคัดค้านเป็นคำประกาศความคิดเห็นหรือเจตนารมณ์ของกลุ่ม และเป็นอุปกรณ์ในการโน้มน้าวให้ผู้มีอำนาจหรือกลุ่มผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ โดยเฉพาะผู้มีอำนาจหรือกลุ่มผู้มีอำนาจในรัฐสภาหรือสถาบันทาง

⁹⁵โปรดดู วีรบุรุษ ปิณฑวณิช, “นโยบายและบทบาทของธนาคารโลกที่มีผลต่อการสร้างเขื่อนปากมูล,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539).

การเมืองให้การสนับสนุนกลุ่มคัดค้าน⁹⁶ โดยที่ลักษณะสำคัญของการเคลื่อนไหวที่อยู่ในบรรทัดฐานหรือช่องทางระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยนี้อยู่ที่ว่า วิธีการแบบนี้ (การทำการผลักดันข้อเสนอเพื่อนำหน้าผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ) ไม่ต้องการความเอาใจจริงเอาใจจ้ง ความทุ่มเทสูง แต่สามารถดึงดูดผู้เข้าร่วมกิจกรรมจำนวนมาก⁹⁷

5.4.2 การชุมนุมคัดค้านและการอดอาหาร

อาจกล่าวได้ว่า การชุมนุมคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลทั้งในและนอกพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี เป็นยุทธวิธีที่กลุ่มคัดค้านใช้ในการเคลื่อนไหว ดังปรากฏว่า ในช่วงระหว่างเดือนเมษายน 2532 ถึงเดือนพฤษภาคม 2533 มีการชุมนุมใหญ่ของกลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล 4 ครั้ง⁹⁸ และในช่วงระหว่างเดือนมิถุนายน 2534 ถึงเดือนกันยายน 2535 มีการชุมนุมของกลุ่มชาวบ้าน และการชุมนุมของกลุ่มชาวบ้านและกลุ่มนักศึกษาครั้งใหญ่ ๆ อย่างน้อย 4 ครั้ง อาทิ การชุมนุมที่หน้าทำเนียบรัฐบาลของกลุ่มชาวบ้านเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลชะลอการสร้างเขื่อนปากมูล และให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เปิดเผยข้อมูลแท้จริงเรื่องผลกระทบจากการสร้างเขื่อน และขอให้มีคณะกรรมการพิจารณาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนในช่วงต้นเดือนมิถุนายน 2534 หรือการชุมนุมของกลุ่มชาวบ้านและนักศึกษาเพื่อเรียกร้องให้ธนาคารโลกระงับเงินกู้สร้างเขื่อนปากมูลในเดือนกันยายน 2534

ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการชุมนุมของกลุ่มคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล คือ ในส่วนของการชุมนุมของกลุ่มชาวบ้านที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการนั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็น “การเมืองของคนจน” ซึ่งกลุ่มชาวบ้านสร้างขึ้นโดยอาศัยการประท้วงและพื้นที่สาธารณะหรือท้องถนนเป็นเวที เนื่องจาก “คนจน” หรือกลุ่มชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงกลไกการต่อรองในระบบ

⁹⁶ ยีน ซาร์ป, *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง*, แปลโดย ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และคมสัน หุตะแพทย์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2529), หน้า 155-156, 158; “เอ็กต้า ปารีฉัด : ขบวนการรากหญ้าอินเดียนแนวสันติวิธี,” *ฟ้าเดียวกัน* 1, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2546): 155-157.

⁹⁷ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, “แนวทางการเคลื่อนไหวต่อสู้และยุทธวิธีของขบวนการทางสังคม,” *ฟ้าเดียวกัน* 1, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2546): 168.

⁹⁸ เอ็ดเวิร์ด โกลด์สมิธ และนิโคลัส ฮิลยาร์ด, *เขื่อน กั้นฟ้ากักลม?*, หน้า 277.

การเมือง เช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือพรรคการเมือง รวมทั้งไม่สามารถอิงกับความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับผู้มีอำนาจเพื่อเป็นช่องทางในการเข้าถึงทรัพยากรดังที่เป็นมาในอดีต⁹⁹

ควรกล่าวด้วยว่า กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลไม่ได้เริ่มเคลื่อนไหวคัดค้านโดยอาศัยกลไกของระบบราชการในการร้องเรียนด้วยการส่งเรื่องผ่านผู้ใหญ่บ้านและกำนันเพื่อให้ส่งเรื่องไปยังอำเภอและจังหวัดตามลำดับ เพราะในสายตาของกลุ่มชาวบ้านแล้ว ผู้ใหญ่บ้านและกำนันในจังหวัดอุบลราชธานีสนับสนุนการสร้างเขื่อน และพยายามข่มขู่ไม่ให้ชาวบ้านคัดค้านการสร้างเขื่อน เช่นเดียวกับที่กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านการสร้างเขื่อนไม่ได้ร้องเรียนผ่านอำเภอ¹⁰⁰

กล่าวอย่างรวบรัดได้ว่า ปฏิบัติการ “การเมืองของคนจน” หรือการชุมนุมคัดค้านเขื่อนปากมูลของกลุ่มชาวบ้านมีลักษณะของการปฏิเสธกลไกทางการเมืองในระบบราชการ โดยหมายรวมถึงการปฏิเสธกลไกทางการเมืองในระบบรัฐสภาด้วย ดังปรากฏว่า กลุ่มชาวบ้านได้เรียนรู้จากการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลว่า นักการเมืองจะอยู่ฝ่ายตนเมื่อไม่ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยเป็นแกนนำในการคัดค้าน แต่เมื่อได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแล้ว นักการเมืองดังกล่าวต้องคำนึงถึงฐานเสียงและการรักษาคะแนนเสียงของตน จึงอิงกับระบบราชการและโครงสร้างอำนาจเดิม คือ ระบบราชการและมวลชนจัดตั้ง (โดยรัฐ-ผู้ศึกษา) ในขณะที่โครงสร้างอำนาจของรัฐคือที่มาของปัญหาของชาวบ้าน¹⁰¹

ประเด็นที่ต้องเน้นย้ำ คือ การชุมนุมคัดค้านที่มีลักษณะปฏิเสธหรือท้าทายระบบการเมืองปกติหรือระบบการเมืองอย่างเป็นทางการ มีหัวใจสำคัญอยู่ที่การเข้าไปเชื่อมต่อกับกลุ่มคนกลุ่มอื่น ๆ ให้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวในมิติของการสร้างมติมหาชนเพื่อให้บรรลุผลของการเคลื่อนไหว โดยที่ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งของการชุมนุมที่ท้าทายการเมืองแบบปกติ อยู่ที่การ

⁹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองของคนจน”, ใน 2 ทศวรรษ ครป. บนเส้นทางทางการเมืองภาคประชาชน พ.ศ. 2522-2542, นฤมล ทับจุมพล, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ครป.), 2543), หน้า 48.

¹⁰⁰ พรใจ ลีทองอิน, “การสถาปนาอำนาจของประชาชนในระดับรากหญ้า,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2545), หน้า 128-132.

¹⁰¹ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัชชาคนจนและประวัติศาสตร์การเดินขบวนชุมนุมประท้วงในสังคมไทย (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2541), หน้า 149.

เรียกร้องความเอาใจจริงเอาใจของผู้เข้าร่วมขบวนการอย่างมากในการตรวจสอบไม่ให้การชุมนุมคัดค้านนำไปสู่วิธีการใช้ความรุนแรง¹⁰²

ในแง่มุมมองที่ว่า ปฏิบัติการ “การเมืองของคนจน” หรือ การชุมนุมคัดค้านโครงการเชื่อมปากมูลของกลุ่มชาวบ้านที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการ มุ่งการเชื่อมต่อกับกลุ่มคนกลุ่มอื่น และมีลักษณะของการดำเนินการที่ไร้ความรุนแรง จึงปรากฏว่า กลุ่มชาวบ้านสามารถเชื่อมต่อกับกลุ่มนักศึกษาโดยร่วมกันชุมนุมคัดค้านโครงการเชื่อมปากมูล โดยที่อาจพิจารณาได้ว่าการเชื่อมต่อระหว่างกลุ่มชาวบ้านกับกลุ่มนักศึกษา หรือกลุ่มคนกลุ่มอื่น ๆ ที่เข้าร่วมชุมนุมคัดค้านวางอยู่บนพื้นฐานของการก่อตัวของสำนึกใหม่เกี่ยวกับความจนและคนจน ซึ่งด้านหนึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนับจากเหตุการณ์¹⁴ ตุลาคม 2516 ที่มีการค้นพบ “คนจน” ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาและอีกด้านหนึ่งมาจากการที่ผู้คนได้เรียนรู้จากปฏิบัติการของกลุ่มชาวบ้านอันเป็นมุมมองที่อาจไม่เคยมองมาก่อน คือ ได้เรียนรู้ว่าคนจนคือคนที่ถูกรัฐใช้นโยบายทำลายความมั่นคง ความมั่นคงในชีวิต และความจนเป็นเรื่องของการขาดความมั่นคงในชีวิต โดยที่คนจนและความจนจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ หากรัฐยังคงดำเนินนโยบายที่ลำเอียง¹⁰³

ควบคู่ไปกับการชุมนุมคัดค้านโครงการเชื่อมปากมูลพบว่า มีกรณีที่กลุ่มคัดค้านได้ทำการอดอาหารเพื่อคัดค้าน ดังกรณีการชุมนุมที่บริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี ในเดือนกุมภาพันธ์ 2533 ซึ่งกลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงได้ร่วมกับนักศึกษาวิทยาลัยครูจังหวัดอุบลราชธานี นักศึกษาวิทยาลัยเทคนิคอุบลราชธานี และกลุ่มเยาวชนจากอำเภอพิบูลมังสาหาร จำนวนรวมทั้งหมด 32 คน อดอาหารประท้วงการสร้างเชื่อมปากมูล¹⁰⁴

นัยสำคัญของ การอดอาหารในการชุมนุมคัดค้านเชื่อมปากมูลอาจพิจารณาได้ว่า กิจกรรมดังกล่าวเป็นกิจกรรมไร้ความรุนแรงในรูปแบบของ “การแทรกแซงโดยไร้ความรุนแรง” โดยการแทรกแซงเข้าไปในสถานการณ์ที่กำลังดำเนินอยู่ (ในที่นี้คือการชุมนุมคัดค้านการสร้างเชื่อม) เพื่อหวังผลในทางบวก คือ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของรัฐบาล หรือ ผลักดันให้รัฐบาลยินยอมตาม

¹⁰² ประกาส ปินตบแต่ง, “แนวทางเคลื่อนไหวต่อสู้และยุทธวิธีของขบวนการทางสังคม,” หน้า 162-166.

¹⁰³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองของคนจน,” หน้า 48-50; ผู้ศึกษาได้ขยายความเกี่ยวกับมิติของเวลาอันเป็นจุดก่อตัวของสำนึกใหม่เกี่ยวกับคนจนและความจนว่าเป็นสิ่งที่มาพร้อมกับเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 โดยใช้คำอธิบายจาก นิธิ เอียวศรีวงศ์, สายชล สัตยานุรักษ์, อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “การปลดปล่อยของสิบสี่ตุลา,” *ศิลปวัฒนธรรม* 19,12 (ตุลาคม 2541): 111.

¹⁰⁴ *สยามรัฐ* (13 กุมภาพันธ์ 2533).

ข้อเรียกร้องของกลุ่มคัดค้านโครงการ แม้ว่ารัฐบาลจะสนับสนุนการสร้างเขื่อนภายในระยะเวลาอันรวดเร็วกว่าการขออนุมัติคัดค้านที่อาจใช้เวลาในการทำให้รัฐบาลระงับโครงการเขื่อนปากมูล¹⁰⁵

5.4.3 การสร้างสำนึกร่วมผ่านพิธีกรรมและการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มคัดค้าน
การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลมีการทำกิจกรรมในลักษณะของการประกอบพิธีกรรมที่อิงกับความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือความเชื่อทางศาสนา ดังปรากฏว่าการชุมนุมคัดค้านที่แก่งสะพานในเดือนพฤษภาคม 2533 กลุ่มชาวบ้านจากอำเภอโขงเจียมและอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดอุบลราชธานี ได้ตั้งศาลเพียงตาที่บริเวณจุดสร้างเขื่อนเพื่อบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในลำน้ำมูล โดยระบุว่าหากผู้ใดทำลายศาลขอให้มียันเป็นไป¹⁰⁶ หรือที่พบว่าก่อนหน้าที่จะมีการตั้งศาลเพียงตาที่จุดสร้างเขื่อนนั้น กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลได้ทำพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อพะละงุมในศาลบริเวณแก่งสะพาน และสถาปนาสมาชิกรัฐสภาผู้แทนราษฎรที่สนับสนุนเขื่อนปากมูลโดยไม่บริสุทธิ์ใจ¹⁰⁷ ตลอดจนการทำรายชื่อผู้ให้การสนับสนุนสร้างเขื่อนปากมูลแล้วใส่ภาชนะถ่วงน้ำหนักและการเผาพริกเผาเกลือสถาปนาในทางไสยศาสตร์¹⁰⁸

เงื่อนไขสำคัญของการทำพิธีกรรมดังกล่าวอยู่ที่ว่า การทำพิธีกรรมของกลุ่มชาวบ้านถือเป็นเครื่องมือในการต่อสู้คัดค้าน โดยเน้นผลในการสื่อสารกับสาธารณะ ซึ่งอาจจะช่วยให้ชัดเจนลงไปอีกว่า การสื่อสารที่กระทำผ่านพิธีกรรมได้แก่ การสร้างสำนึกร่วมของคนในชุมชนควบคู่ไปกับการสร้างสำนึกให้แก่คนภายนอกชุมชนเพื่อสร้างความชอบธรรมหรือแนวร่วมให้กับการกระทำของกลุ่มชาวบ้าน¹⁰⁹

¹⁰⁵ ยืน ชาติป, อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง, หน้า 180-182.

¹⁰⁶ บุญธิดา สังข์แก้ว, วัฒนธรรมปลาและจุดจบตำนานพรานปลาแม่น้ำมูล, หน้า 56.

¹⁰⁷ สรพงศ์ ศรียานงค์, "การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล," หน้า 61.

¹⁰⁸ รัชดา ฉายสวัสดิ์, "การทำทนายในเชิงปัญญาต่อปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : ศึกษากรณีการรณรงค์คัดค้านสร้างเขื่อนปากมูล," หน้า 33.

¹⁰⁹ อานันท์ กาญจนพันธุ์, "ทฤษฎีการเมืองชุมชนในสังคมไทย : ชุมชนกับปัญหาการปฏิบัติทางอำนาจและสิทธิ," เอกสารประกอบการสัมมนา "ทฤษฎีสังคมกับการปฏิรูปสังคมและสุขภาพ" วันที่ 4-5 พฤศจิกายน 2547 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย-รำไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 18. (อัดสำเนา)

ในส่วนของ การสร้างสำนึก ร่วมเกี่ยวกับการคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลของคน ในชุมชน กล่าวได้ว่า พิธีกรรมที่อิงกับความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือความเชื่อทางศาสนา ใน รูปของการตั้งศาลเพียงตาเพื่อบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในลำน้ำมูล หรือการสาปแช่ง ผู้ให้การสนับสนุน เขื่อนปากมูล เป็นการสร้างสำนึกบนรากฐานทางวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มองว่าความเป็นไปและการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านและคนในชุมชนขึ้นอยู่กับสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์หรือผีบรรพบุรุษ อีกทั้งผียังทำหน้าที่ดูแลทรัพยากรธรรมชาติ¹¹⁰

อีกด้านหนึ่งพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านภายในแต่ละชุมชนในบริเวณพื้นที่ ลำน้ำมูลตอนล่างก่อนการสร้างเขื่อนปากมูลนั้น ชาวบ้านเกาะเกี่ยวกันโดยร่วมกันสร้างพิธีกรรมที่ สัมพันธ์กับแม่น้ำมูล เช่น การเนา* ที่แม่น้ำมูล การบูชาแม่น้ำ การเล่นสงกรานต์ตามเกาะแก่ง การ บวชที่แก่งในบางหมู่บ้าน การลงแขกหาปลา ร่วมกันเพื่อมาใช้ในพิธีกรรมที่วัด ฯลฯ¹¹¹

กล่าวอย่างรวบรัด คือ การทำพิธีกรรมที่อิงกับความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือ ความเชื่อทางศาสนาในการคัดค้านเขื่อนปากมูล เป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมในการคัดค้านให้แก่ คนในชุมชนบริเวณลำน้ำมูลตอนล่างและคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือบนพื้นฐานทางวัฒนธรรม ของคนในพื้นที่

ส่วนการสร้างจิตสำนึกร่วมให้แก่คนนอกพื้นที่ลำน้ำมูลตอนล่าง หรือคนนอกพื้นที่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีข้อพึงเน้นย้ำว่านัยสำคัญของการกระทำดังกล่าวอยู่ที่การสร้างพื้นที่ ทางความคิดของสังคมให้เข้าใจและยอมรับวัฒนธรรมหรือองค์ความรู้ของชุมชนหรือกลุ่มเคลื่อนไหว

¹¹⁰สุเทพ สุนทรภัสส์, ผู้แปลและบรรณาธิการ, **สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**, หน้า 139-165; สุรียา สมทศปดี และพัฒนา กิตติอาษา, บรรณาธิการ, **ฮีตบ้านคองเมือง : รวบรวมบทความทาง มานุษยวิทยาว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมอีสาน** (นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัย เทคโนโลยีสุรนารี, 2544), หน้า 133-155.

*"การเนา" เป็นการจัดงานบุญตามประเพณีของคนลุ่มน้ำมูลที่จัดขึ้นในช่วงเทศกาลสงกรานต์ หลังจากที่ทางวัดได้นำพระพุทธรูปลงมาให้ชาวบ้านได้ร่วมกันสรงน้ำ โดยจะจัดงานบุญก่อนที่จะเอาพระขึ้นไปเก็บ ในศาลาดังเดิม ซึ่งงานเนาถือเป็นวันพบปะญาติมิตร และสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกันของคนในชุมชน และคน ต่างชุมชนที่มาร่วมงาน

¹¹¹กนกวรรณ มะโนรัมย์ และคณะ, "การศึกษาด้านสังคมและวัฒนธรรม," ใน คณะนักวิจัย มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, **โครงการศึกษาวิจัยแนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศ วิถีชีวิตและชุมชนที่ได้รับผล กระทบจากเขื่อนปากมูล** (อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2545), หน้า 5-32.

ที่เข้มแข็ง¹¹² และอาจกล่าวได้ว่า สำนักร่วมหรือพื้นที่ทางความคิดที่กลุ่มคัดค้านเขื่อนปากมูลสร้างผ่านพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือความเชื่อทางศาสนา ได้รับการตอบสนองในทางบวกในระดับหนึ่ง โดยพิจารณาได้จากเงื่อนไขที่ว่า ชุมชนในภาคเหนือในช่วงเวลาใกล้เคียงกันมีการสร้างจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชนผ่านมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา¹¹³ ขณะที่มีการก่อตัวและแพร่หลายของกระแสความคิดเรื่องภูมิปัญญา ซึ่งให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและชนบทประเพณีที่สั่งสมมาจากอดีตของชาวบ้านในฐานะอุดมการณ์การพัฒนาในแวดวงของนักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ¹¹⁴

การสร้างสำนึกร่วมในการคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลผ่านพิธีกรรม ยังกล่าวได้ว่ามีนัยสำคัญถึงการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มคัดค้านอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากพิจารณาหรือให้ความหมายพิธีกรรมในนัยที่หมายรวมถึงกิจกรรมหรือวิธีการเพื่อการผลิตสร้างสถานภาพทางสังคม หรือจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคม อันนำไปสู่การแสดงเจตจำนงและตัวตนของผู้เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม¹¹⁵

ลักษณะของการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลที่ปรากฏในรูปแบบของพิธีกรรมตามความหมายที่กว้าง เห็นได้จากการที่กลุ่มชาวบ้านและนักศึกษาที่คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลประมาณ 200 คน ได้เผาบัตรประชาชนของตนเองในการชุมนุมประท้วงในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ 2533¹¹⁶ และในการเดียวกันนี้ ตัวแทนของคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล (กคช.) ได้กล่าวว่า กลุ่มคัดค้านทั้งหมดจะขอให้ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีรับรองสัญชาติทุกคนว่าเป็นคนลาวและพร้อมที่จะเดินทางไปอยู่ประเทศลาว ถ้าหาก

¹¹²สวิง ต้นอุต, *คู่มือกระบวนการถอดองค์ความรู้สู่การจัดการทางสังคม* (กรุงเทพฯ: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2547), หน้า 18-19.

¹¹³กาญจนา แก้วเทพ, *มรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา พลังสร้างสรรค์ในชุมชนชนบท* (กรุงเทพฯ: สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2530), หน้า 25-91.

¹¹⁴ปริตดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล, “ทบทวนภูมิปัญญาท้าทายความรู้,” ใน *ภูมิปัญญาไทย-ภูมิปัญญาเทศ* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2548), หน้า 1-18.

¹¹⁵กฤษดา บุญชัย, “อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม : การกำหนดตัวตนของชุมชนเกษตรกรรมเพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจ,” ใน *อนุสรณ์ อุณโณ, บรรณาธิการ, เกษตรกรรมยั่งยืน : อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมกับปัญหาการเกษตรและอัตลักษณ์ชาวนาไทย* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานมหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน, 2547), หน้า 44-45.

¹¹⁶สยามรัฐ (13 กุมภาพันธ์ 2533).

ทางจังหวัดไม่ส่งเจ้าหน้าที่รักษาพยาบาลเข้ามาดูแลอาการเจ็บป่วยของผู้คัดค้านส่วนที่อดอาหาร เพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อน¹¹⁷

อาจกล่าวได้ว่า การเผาบัตรประชาชนและการกล่าวถึงการให้ทางราชการรับรอง สัญชาติของกลุ่มคัดค้านว่าเป็นคนลาวมีลักษณะของการทำพิธีกรรมเพื่อสร้างอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่ม โดยการสร้างความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันในกลุ่ม และแยกตัวเองออกจากคนกลุ่มใหญ่ โดยใช้พลังสามัคคีภายในกลุ่มปะทะกับภายนอก ในลักษณะของการประท้วงแสดงออกกรรมหมู่ที่รวมศูนย์ ความไม่พอใจหรือความคับแค้นใจของปัจเจกบุคคลแต่ละคนที่เข้าร่วมพิธีกรรมเข้าไว้ด้วยกัน¹¹⁸

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การกำหนดอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มคัดค้าน เป็นการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมในมิติของการนิยามตัวตนทางชาติพันธุ์ที่ท้าทายอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่กำหนดโดยรัฐ ให้อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของพลเมืองของประเทศ คือ “ชาติไทย” ทั้งในรูปของการเผาทำลายบัตรประชาชน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความเป็นไทยอย่างเป็นทางการ และการกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงสัญชาติจากไทยเป็นลาว

เงื่อนไขของการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมที่ท้าทายตัวตนทางชาติพันธุ์ที่กำหนดโดยรัฐ คงอยู่ที่ว่า อัตลักษณ์ความเป็นไทยหรืออัตลักษณ์ชาติพันธุ์กระแสหลักอยู่บนพื้นฐานกระบวนการจัดช่วงชั้นความสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่าง ๆ อย่างมีอคติ โดยการผนวก (inclusion) เอาอัตลักษณ์ของกลุ่มคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้กลายเป็นพลเมืองไทยที่มีอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เดียวกันหรือเป็นเอกพันธุ์ อันเป็นการทำลายความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม หากแต่การผนวกรวมนั้น กลับปิดกั้น กีดกัน (exclusion) สิทธิของกลุ่มชาติพันธุ์ในเชิงอำนาจการเป็นพลเมือง และการเข้าถึงทรัพยากร อันเป็นการผลักให้กลุ่มชาติพันธุ์มีฐานะเป็นคนชายขอบ ไร้สิทธิไร้อำนาจ¹¹⁹

¹¹⁷ มติชน (14 กุมภาพันธ์ 2533).

¹¹⁸ กาญจนา แก้วเทพ, “จิตสำนึกจากพิธีกรรม ความเชื่อและศักยภาพของท้องถิ่น,” วารสาร เศรษฐศาสตร์การเมือง 5, 3-4 (เมษายน-กันยายน 2529): 183-184.

¹¹⁹ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “อาณาเขตสาธารณะ/ประชาสังคมและนักมานุษยวิทยากับคนชายขอบ,” จุลสารไทยคดีศึกษา 15, 4 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2542): 16-37.

อาจกล่าวได้ว่าภายใต้สภาวะเช่นนี้ จึงปรากฏว่า กลุ่มคนที่ถูกปิดกั้นสิทธิอำนาจ ในฐานะคนชายขอบ ได้มีการนิยามตัวตนหรืออัตลักษณ์ของตนเอง เพื่อจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ กับกลุ่มคนอื่น ๆ ในสังคมให้พวกตนมีพื้นที่และสิทธิโดยไม่ถูกเบียดขับออกไปเป็นคนชายขอบ¹²⁰

ในกรณีของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กล่าวได้ว่า หากพิจารณาจากรากฐานทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ กล่าวได้ว่าทัศนะของรัฐส่วนกลางในการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (อย่างน้อยที่สุดจนถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่4) นั้น อัตลักษณ์ของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กำหนดโดยรัฐมีลักษณะของการให้ความหมายของชาติพันธุ์และวัฒนธรรม โดยสัมพันธ์กับ “ความเป็นลาว” โดยนัยที่ดูหมิ่นดูแคลนทางชาติพันธุ์และสังคม ตลอดจนการใช้กระบวนการผนวกและกลายสภาพสู่ “ความเป็นไทย” ในขณะที่การรวมกลุ่มของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเองก็มีพื้นฐานมาจากความเป็นชนชาติลาว¹²¹

ดังนั้น อาจพิจารณาได้ว่า การสร้างอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มคัดค้านเขื่อนปากมูลที่ท้าทายอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของพลเมืองของประเทศไทย ในรูปของการเผาทำลายบัตรประชาชน และการกล่าวถึงการเปลี่ยนสัญชาติจากไทยเป็นลาว มีนัยถึงการนิยามตัวตนในทิศทางของการทำให้เกิดการยอมรับตัวตนที่ต่างจากการนิยามของรัฐ เพื่อจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลกับกลุ่มคนกลุ่มอื่น ๆ และรัฐ ให้กลุ่มของตนมีที่ยืนบนฐานของความเป็นชนชาติลาวหรือวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับลาวอันเป็นรากฐานทางประวัติศาสตร์ของตนเอง โดยซ้อนทับอยู่กับตำแหน่งแห่งที่ของการเป็นพลเมืองไทยที่พร้อมจะละทิ้งสัญชาติไทย หากไม่ได้รับการดูแลจากรัฐ

5.4.4 การตั้งคำถามและท้าทาย “การพัฒนา”

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล ได้แก่ การตั้งคำถามหรือท้าทาย “การพัฒนา” ดังปรากฏว่า นายนิกร วิสเพ็ญ เจ้าหน้าที่สมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ประจำจังหวัดอุบลราชธานี ได้โต้ตอบกับร้อยตำรวจเอกเฉลิม อยู่บำรุง

¹²⁰ อานันท์ กาญจนพันธุ์, วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2544), หน้า 125-126.

¹²¹ ไพรตศู สมหมาย ชินนาค, “ ‘มุน’ ไม่ใช่ ‘มูล’ วาทกรรมต่อต้านรัฐของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล,” ใน *วาทกรรมอัตลักษณ์* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2547), หน้า 117-167; ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, “การรวมกลุ่มทางการเมืองของ “ส.ส.อีสาน” พ.ศ. 2476-2494,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543).

รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ในการประชุมชี้แจงโครงการเขื่อนปากมูลเมื่อเดือนมิถุนายน 2532 โดยชี้ว่า “การพัฒนาต้องคำนึงผลที่จะเกิดกับคนในชุมชน หากการพัฒนาใดไม่เกิดประโยชน์กับคนในชุมชนนั้นถือว่าการพัฒนานั้นล้มเหลว” ในขณะที่รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีชี้แจงว่า “เขื่อนปากมูลต้องสร้างแน่ 100% โดยไม่จำเป็นต้องหาข้อยุติกับใคร เพราะทุกอย่างอนุมัติเรียบร้อยแล้ว”¹²²

หรือในส่วนของกลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลมีร่องรอยที่ชี้ว่ามีการตั้งคำถามหรือท้าทาย “การพัฒนา” ดังเห็นได้จากคำบอกเล่าของแม่สำริด เวียงจันทร์ ชาวบ้านบ้านหัวเหว ซึ่งเข้าร่วมเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลตั้งแต่ปี 2532

พอเขามาระเบิดหินนั่น * หินมันก็ตกใส่บ้าน แม่นอนอยู่ที่ฝู่นละของก็ปลิวลงมา เขาบอกว่าแม่ต้องย้ายออกหรือ เขาจะมาสร้างความเจริญให้บ้านหัวเหวนี้ ... แม่ก็ว่าถ้ารัฐบาลเขาจะทำอย่างนี้ก็เอา แต่ก็บ่เห็นใครมาดูแลเลย น้ำประปาที่ว่าจะมาทำให้ก็บ่มี¹²³

เช่นเดียวกับที่หน้าปกวิถีทัศน์ ชูต เมื่อคนหาปลาเป็นขบถ ซึ่งจัดทำโดยชาวบ้านหมู่บ้านแม่มน่มันยีน สมัชชาคนจน เมื่อปี พ.ศ. 2543 มีการกล่าวว่า

เราเสียวัฒนธรรม เสียความอุดมสมบูรณ์แล้วยังมาหาว่าเราไม่ชอบความดี ไม่ชอบความเจริญ อหากทราบว่าคุณเจริญมันอยู่ตรงไหน สำหรับชาวบ้านแล้ว ให้คำตอบได้ว่า ความเจริญคือแม่น้ำของเขา ความเจริญคือสายธารชีวิต

¹²² มติชน (13 มิถุนายน 2532); สมศรี ชัยวงษ์ชยา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 42. (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา)

* แม่สำริด เวียงจันทร์ เล่าถึงเหตุการณ์ระเบิดแห่งบริเวณหัวงานเขื่อนปากมูล ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2534.

¹²³ นลินี ต้นจวนิตย์, สุไลพร ชลวิไล, ศิริพร โคตะวินนธ์, “ประสบการณ์การต่อสู้ของชาวลุ่มน้ำมูล กรณีศึกษาเขื่อนปากมูลและเขื่อนราษีไศล,” หน้า 193. (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา)

ของเขา แม่น้ำมูนคือสายวัฒนธรรมของเขา แม่น้ำมูนคือสายเลือดของเขา นี่คือ
ความเจริญของชาวบ้าน¹²⁴

5.4.5 การนำเสนอข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการ

การเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลมีการทำกิจกรรมในลักษณะของการนำเสนอ
ข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการ ซึ่งโดยภาพรวมพบว่ากลุ่มคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลนำเสนอ
ข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการ โดยเน้นที่ประเด็นซึ่งเป็นประเด็นร่วมกันของกลุ่มคัดค้าน เช่น

การสูญเสียที่ดินเกษตรกรรมและที่ตั้งถิ่นฐานของชาวบ้าน

เอกสารเรื่อง “เขื่อนปากมูล : การพัฒนาบนคราบน้ำตาประชาชน” ซึ่งจัดทำโดย
คณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล (กคช.) ได้อธิบายประเด็นดังกล่าวโดยชี้ว่า
การสร้างเขื่อนเป็นการเอาดินไปแลกน้ำ ซึ่งการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่จะทำให้ที่ดินดี ๆ ถูกน้ำท่วม
ประมาณ 200-400 ตารางกิโลเมตรต่อเขื่อน ในขณะที่ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรมและ
พื้นที่ทำกินของราษฎรมีความสำคัญสูงสุด ดังพบว่ารัฐบาลได้จัดตั้งสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการ
เกษตรกรรม (สปก.) ขึ้นเพื่อจัดสรรที่ทำกินให้ประชาชน ซึ่งการดำเนินการเป็นไปด้วยความยาก
ลำบาก เพราะชาติที่ดินอุดมสมบูรณ์ที่จะจัดสรรให้ราษฎร อีกทั้งปัจจุบันประชากรของประเทมี
ประมาณ 55 ล้านคน และกำลังเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการปล่อยให้ที่ดินจำนวนมากถูกน้ำท่วม
จากการสร้างเขื่อนจะนำมาซึ่งปัญหาการขาดแคลนที่ดินอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้¹²⁵

หรือที่บทความของดำรง เกียรติวิโรจน์ เรื่อง “ได้คำหามาน คนโคก กรณี “เขื่อนปากมูล”
ได้กล่าวถึงประเด็นดังกล่าว โดยชี้ว่าเขื่อนปากมูลไม่ใช่เขื่อนเพื่อการชลประทาน หากจะใช้วิธี
ดันน้ำให้เอ่อขึ้นไปเหนือเขื่อนเพื่อช่วยการเกษตรของอำเภอกันทรารมย์ และอำเภอราษีไศล จังหวัด

¹²⁴พรใจ ลีทองอิน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 159. (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา); หมู่บ้านแม่มูนมันยีนมีที่มาจาก
การที่กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านเขื่อนปากมูล ได้ร่วมกับกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ
เช่น อ่างเก็บน้ำราษีไศล เขื่อนโป่งขุนเพชร ฯลฯ ทำการชุมนุมเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลนายชวน หลีกภัย ดำเนิน
การตามมติคณะรัฐมนตรีของรัฐบาล พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เมื่อเดือนเมษายน 2540 ที่ให้มีการแต่งตั้งคณะ
กรรมการติดตามแก้ไขปัญหาและจ่ายค่าชดเชยสำหรับการสูญเสียอาชีพประมงอย่างถาวร รวมทั้งการแก้ปัญหา
ให้แก่กลุ่มผู้ชุมนุมกลุ่มอื่น ๆ ตามคำเรียกร้องของ “สมัชชาคนจน” โดยกลุ่มชาวบ้านเลือกชุมนุมในรูปของการตั้ง
หมู่บ้านแม่มูนมันยีนที่บริเวณสันเขื่อนปากมูล ในปี พ.ศ. 2542 และมีการตั้งหมู่บ้านแม่มูนยั้งยั้งแห่งต่อ ๆ มา
กระจายไปตามพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการของรัฐ

¹²⁵เขื่อนปากมูล การพัฒนาบนคราบน้ำตาประชาชน, หน้า 12-13.

ศรีสะเกษ ให้ได้ตามที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ กล่าวอ้าง ก็ต้องยอมให้น้ำท่วมอำเภอพิบูลมังสาหาร ทั้งอำเภอ รวมทั้งบางส่วนของอำเภอโขงเจียม อำเภอตาลชุม อำเภอเมือง อำเภวารินชำราบ และอำเภอเขื่องในจังหวัดอุบลราชธานี เพราะที่ตั้งของอำเภอกันทรารมย์และอำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ อยู่ตอนเหนือลำน้ำมูลขึ้นไปอีก¹²⁶

มีข้อสังเกตว่าข้อมูลและระบบเหตุผลในประเด็นการสูญเสียที่ดินเกษตรกรรมและที่ตั้งถิ่นฐานของชาวบ้าน เนื่องจากโครงการเขื่อนปากมูลที่นำเสนอโดยกลุ่มหรือผู้คัดค้านโครงการ มีความสอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ของเดวิด ฮับเบิล นักศึกษาของมหาวิทยาลัยยอร์ก ประเทศแคนาดา ที่ระบุว่า การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ไม่ใส่ใจในเรื่องการย้ายถิ่นฐานของชาวบ้าน โดยจำนวนชาวบ้านที่ทางการประเมินว่าจะได้รับผลกระทบจากการย้ายถิ่นฐานและการเสียที่ดินเกษตรกรรม เปลี่ยนแปลงแก้ไขไปมารวม 5 ครั้งในช่วงต้นปี 2533 - ปลายปี 2534 โดยจำนวนชาวบ้านและที่ดินเกษตรกรรมที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนปากมูลเพิ่มขึ้นตามลำดับ¹²⁷

การเกิดน้ำเน่าเสียและโรคระบาด

ประเด็นการเกิดน้ำเน่าเสียและโรคระบาด เป็นประเด็นหนึ่งที่มีการนำเสนอข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการ ดังเห็นได้จาก ความที่กล่าวถึงในเอกสารที่จัดทำโดยคณะกรรมการณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล (กคช.) ซึ่งระบุว่า

การสร้างเขื่อนเป็นการทำลายความสมดุลของธรรมชาติอย่างรุนแรงและฉับพลัน ระบบนิเวศน์น้ำไหลที่เคยเป็นอยู่ถูกเปลี่ยนเป็นระบบนิเวศน์น้ำนิ่ง เป็นผลให้ปริมาณออกซิเจนและแร่ธาตุต่าง ๆ เปลี่ยนไปและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของ

¹²⁶ มติชน (1 สิงหาคม 2532). เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้เขียนบทความนี้ ดำรง เกียรติวิโรจน์ ได้อธิบายว่า โดยทั่วไปแล้วผู้ที่ได้รับประโยชน์ด้านการชลประทานจากเขื่อน คือ ผู้ที่อยู่ใต้เขื่อน เพราะน้ำยมไหลลงสู่ที่ต่ำ ในแง่นี้การที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ กล่าวว่่าเขื่อนปากมูลจะให้ประโยชน์ด้านการชลประทานแก่พื้นที่ตอนเหนือ คือ อำเภอกันทรารมย์และอำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ จึงเป็นสิ่งที่ขัดกับหลักการทั่วไปของเขื่อนเพื่อการชลประทาน.

¹²⁷ David Hubbel, "Antithetical perceptions of development and environment : village people and the state in rural Thailand," (Master's thesis, York University, Toronto, 1992), pp. 63-64 อ้างใน วอลเดน เบลโล, เชียร์ คันนิงแฮม, ลี เค็ง ปอห์น, โศกนาฏกรรมสยาม : การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทยสมัยใหม่, แปลโดย สุรนุช ธงศิลา, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2545), หน้า 316-317.

จำนวนและชนิดของสิ่งมีชีวิต กลายเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของหอยพันธุ์ต่าง ๆ ที่เป็นโฮสต์ (Host) กึ่งกลางของพยาธิต่าง ๆ ทั้งตัวกลมและตัวแบน ... ยังเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ยุงซึ่งเป็นพาหะของโรคมมาเลเรียและเท้าช้าง¹²⁸

หรือที่ปรากฏว่านายอิสสระ สมชัย อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและแกนนำของคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล ได้ระบุว่า การสร้างเขื่อนจะทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศในลำน้ำ เนื่องจากสิ่งใดโครกที่ตกค้างมาจากอำเภอบึงสามพัน อำเภอบึงสามพัน และอำเภอบึงสามพัน รวมทั้งน้ำเสียจากโครงการอุตสาหกรรมที่จะมาตั้งอยู่ริมน้ำมูลหลังจากสร้างเขื่อนเสร็จจะมากองอยู่บริเวณหน้าเขื่อน¹²⁹

การสูญพันธุ์ของปลาธรรมชาติในแม่น้ำมูล

คณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล ได้นำเสนอข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการในประเด็นการสูญพันธุ์ของปลาธรรมชาติในแม่น้ำมูล โดยระบุว่า เขื่อนปากมูลจะเป็นตัวปิดกั้นเส้นทางเดินขึ้นน้ำมาผสมพันธุ์และวางไข่ของปลาธรรมชาติ แม้ว่าจะสร้างบันไดปลาโจน^๑ แต่ไม่ได้เป็นหลักประกันในการที่ปลาจะกระโดดข้ามเข้ามาได้ เพราะแม้แต่ปลาชลมอนซึ่งเป็นปลาที่กระโดดได้สูงสุดถึง 2.3 เมตร ก็ไม่สามารถกระโดดข้ามบันไดปลาโจนได้ มีเพียงน้อยตัวที่กระโดดข้ามมาได้ด้วยสภาพบอบช้ำ รวมทั้งการสร้างเขื่อนจะทำให้นิเวศวิทยาของน้ำซึ่งแต่เดิมเป็นธารน้ำไหล เปลี่ยนสภาพเป็นน้ำนิ่ง ปริมาณออกซิเจนลดลง อุณหภูมิของน้ำเปลี่ยนไป ทำให้จำนวนและชนิดของพันธุ์ปลาในลำน้ำมูลและสาขาลดลงจนสูญพันธุ์¹³⁰

¹²⁸ เขื่อนปากมูล การพัฒนาบนคราบน้ำตาลประชาชน, หน้า 8.

¹²⁹ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (24-30 เมษายน 2532): 67.

^๑ บันไดปลาโจน เป็นสิ่งที่เพิ่มเข้าไปในโครงการเขื่อนปากมูล เมื่อมีการปรับปรุงโครงการเพื่อเสนอขออนุมัติโครงการจากคณะรัฐมนตรี ในเดือนพฤษภาคม 2533 ไม่ได้มีในโครงการแต่แรก โดยรายงานของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯที่เสนอขออนุมัติโครงการจากคณะรัฐมนตรีได้กล่าวถึงการสร้างบันไดปลาโจนเพื่อให้ปลาสามารถอพยพได้ตามปกติ ซึ่งเป็นไปตามคำแนะนำของกรมประมง โดยสร้างตามหลักการแบบบันไดปลาโจนที่กวีานพะเยาและเปิดให้พร้อมกับการเขื่อนปากมูลในปี 2537 อย่างไรก็ตามจากการสำรวจโดยกรมประมงระหว่างปี 2537-2539 พบว่าก่อนสร้างเขื่อนในแม่น้ำมูลมีปลาไม่น้อยกว่า 200 ชนิด ส่วนปลาที่สามารถว่ายน้ำผ่านบันไดปลาโจนมีเพียง 67 ชนิด ซึ่งเป็นปลาน้ำจืดขนาดเล็กและพันธุ์ปลา 56 ชนิด ไม่ปรากฏให้เห็นอีกเลยนับตั้งแต่สร้างเขื่อนปากมูล.

¹³⁰ เขื่อนปากมูล การพัฒนาบนคราบน้ำตาลประชาชน, หน้า 8.

หรือที่ปรากฏร่องรอยว่า นักพัฒนาเอกชนที่คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลได้นำเสนอข้อมูลและตั้งคำถามในเชิงระบบเหตุผลเกี่ยวกับการสูญพันธุ์ของปลาในลำน้ำมูล ดังบทความของวนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ เรื่อง “รักแม่น้ำมูล”

ชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่อาศัยอยู่สองฟากฝั่งลำน้ำมูลในปัจจุบันมีอายุประมาณราว 200 ปี และเมื่อทำการก่อสร้างเขื่อนนั้น ย่อมหมายถึงการสร้างกำแพงคอนกรีตขนาดมหึมาปิดกั้นลำน้ำไว้ แล้วผลที่ตามมาจะเป็นอย่างไร ... ที่ซึ่งเป็นแหล่งอาศัยของฝูงปลาหลากหลายพันธุ์จำนวนมาก ดังนั้นข้าพเจ้าจึงต้องหันมาตั้งคำถามกับตัวเองว่า จะเป็นการคุ้มกันหรือไม่ หากจะแลกสิ่งเหล่านี้กับไฟฟ้าจำนวน 136 เมกะวัตต์¹³¹

ผลกระทบต่อความรู้สึกและสำนึกของชุมชนในเรื่องการพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชน

มีร่องรอยว่า นักวิชาการที่คัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลได้ชี้ถึงประเด็นดังกล่าวให้เห็นได้จากข้อเขียนของรองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ว่า

การพัฒนาประเทศที่แล้วมานั้นตามแผนพัฒนาต่าง ๆ คือ การพัฒนาเฉพาะเศรษฐกิจเท่านั้น หากพัฒนาคนไม่ หรืออีกนัยหนึ่งไม่เห็นมิติทางสังคม ผลที่ตามมาก็คือสังคมอันได้แก่ ชุมชนและครอบครัวประสบความล่มสลาย บางภูมิภาค เช่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่นั้นอยู่ในสภาพที่เรียกว่าบ้านแตกทีเดียว ...

อันเรื่องของวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตและความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์นั้นเป็นเรื่องเฉพาะของคนแต่ละกลุ่ม ไม่มีใครรู้ดีกว่ากลุ่มคนที่ตนเป็นเจ้าของวัฒนธรรม-

¹³¹ บทความนี้พิมพ์ในหนังสือเดอะเนชั่น (The Nation) ฉบับวันที่ 29 ธันวาคม 2536 ส่วนการอ้างอิงในที่นี้ ผู้ศึกษาอ้างจากบางส่วนของบทความที่พิมพ์ใน เขื่อนปากมูล ข้อเท็จจริง ความเป็นมา คำถามและคำตอบ (เอกสารแปลจากรายงานธนาคารโลก), หน้า 9. (อัดสำเนา)

ธรรมนั้น ซึ่งแต่ละกลุ่มละเหล่าก็มีวิถีทางที่แตกต่างกันออกไป จะมาคิดแทนกัน
ไม่ได้¹³²

ในขณะที่ กลุ่มฮักน้ำมูล ซึ่งก่อตัวขึ้นจากกลุ่มชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน โดยเคลื่อนไหวให้ระงับการก่อสร้างเขื่อนจนกว่าจะสำรวจผลกระทบจากเขื่อนปากมูล ได้มีจดหมาย ถึงนายกรัฐมนตรี (นายอานันท์ ปันยารชุน) โดยกล่าวถึง การทบทวนความเหมาะสมของโครงการ เขื่อนปากมูลในประเด็นผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนริมแม่น้ำมูล¹³³

เช่นเดียวกับที่พบว่า การคัดค้านการระเบิดแก่งที่บริเวณห้วงงานเขื่อนปากมูลของ กลุ่มชาวบ้านได้เรียกร้องให้ระงับการระเบิดแก่ง บนฐานของความต้องการข้อมูลเกี่ยวกับระดับน้ำ ที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชน ดังคำบอกเล่าของแม่สุดใจ มหาชัย

เราค้านมาตลอดแต่ค้านไม่อยู่ เราก็เลยอยากรู้ว่า (น้ำ) มันท่วมถึงไหน ตอนนี้อย่า
เพิ่งระเบิดนะ เพราะว่าถ้าคุณระเบิดแก่ง คุณก็จะเก็บกักน้ำเต็มที่ ชาวบ้านยังไม่
รู้ชัดเจนเลยว่าความเสียหายหรือว่าความที่ถูกรบกวนมันจะท่วมถึงไหน¹³⁴

มีข้อสังเกตว่า การนำเสนอข้อมูลหรือระบบเหตุผลเชิงวิชาการ (รวมทั้งการตั้งคำถาม
เชิงข้อมูล) เกี่ยวกับผลกระทบต่อความรู้สึกและสำนึกเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม และ
วิถีชีวิตของชุมชน สอดคล้องกับที่ ดร.สุรพล สุตารา อาจารย์ประจำคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมโครงการเขื่อนปากมูล
ได้วิจารณ์การตัดสินใจของรัฐบาลและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ว่า การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เริ่มสร้างเขื่อน
ทั้งที่การศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมยังไม่เสร็จ ไม่ได้ศึกษาเรื่องความเสียหายของชีวิตสัตว์ใน
ลำน้ำมูลและลำน้ำโขง ตลอดจนผลกระทบต่อชีวิตคนริมฝั่งแม่น้ำ¹³⁵

¹³² ศรีสักดิ์ วัลลิโกดม, “บทนำ,” ใน นูชิตา สังข์แก้ว, วัฒนธรรมปลาและจุดจบตำนานพรานปลาแม่น้ำ
น้ำมูล, หน้า 27.

¹³³ เอ็ดเวิร์ด โกลด์สมิธ และนิโคลัส ฮิลยาร์ด, เขื่อน กั้นฟ้ากักลม?, หน้า 270.

¹³⁴ พวงพนา คุณวัฒน์, “กระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูล,” หน้า
46.

¹³⁵ วันดี สันติวุฒิมณี, “สิบปีเขื่อนปากมูล การต่อสู้ของกบฏคนจน,” หน้า 94.

อีกประการหนึ่ง คือ การนำเสนอข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการในประเด็นนี้ของกลุ่มคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล โดยเฉพาะกลุ่มชาวบ้าน มีลักษณะของการนิยามความหมาย “ธรรมชาติ” อันได้แก่ แม่น้ำมูลและปลาในแม่น้ำ โดยให้คุณค่าธรรมชาติในฐานะ “ทุนทางสังคม” หรือสิ่งที่เป็นหลักประกันสำหรับความมั่นคงในการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นสังคม และในฐานะ “ทุนชีวิต” หรือสิ่งที่เป็นหลักประกันสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งแสดงถึงความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้านตามจารีตประเพณี เพื่อตอบโต้กับการที่รัฐนิยามแม่น้ำมูลเป็นเพียง “ต้นทุนน้ำ” ซึ่งมีไว้เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าสนองตอบการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยละเลยคุณค่าของแม่น้ำมูลทางด้านชีวิตจิตใจ วัฒนธรรม และสังคม อันเป็นต้นทุนของชีวิตและรากฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน¹³⁶

ประโยชน์ของเขื่อน

อาจกล่าวได้ว่าประเด็นเกี่ยวกับประโยชน์ของเขื่อนเป็นประเด็นหนึ่งที่กลุ่มคัดค้านเขื่อนปากมูลได้นำเสนอข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการ โดยที่ประเด็นดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการนำไปสู่ประเด็นหลักร่วมกันของกลุ่มคัดค้าน หรือการเพิ่มน้ำหนักให้แก่การคัดค้านเขื่อนปากมูล ดังพบว่าในเอกสารของคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล ได้ระบุว่า เขื่อนปากมูลถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ด้านการผลิตกระแสไฟฟ้าเพียงอย่างเดียว หรือเป็นเขื่อน “เอกประสงค์” ไม่ใช่เขื่อน “เอนกประสงค์” ตามที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ชี้แจง และในแง่ของการผลิตไฟฟ้านั้น เขื่อนปากมูลมีพลังผลิตไฟฟ้าเพียง 136 เมกะวัตต์ ซึ่งถือได้ว่าผลิตได้น้อยมากเมื่อเทียบกับความสูญเสียที่จะเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการสูญเสียพื้นที่ทางการเกษตร ความสูญเสียของระบบนิเวศวิทยา ความรู้สึกและจิตใจของชาวบ้าน ตลอดจนการผลิตกระแสไฟฟ้าที่ใช้กันอยู่ส่วนใหญ่ผลิตจากน้ำมันเตาและถ่านหินลิกไนต์ และแผนพัฒนากำลังผลิตไฟฟ้าของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ในช่วงปี 2531-2544 จะมีโครงการพลังงานไฟฟ้าจากแหล่งพลังงานอื่น เช่น แก๊สธรรมชาติ พลังน้ำ

¹³⁶ เนตรดาว แพทย์กุล, “การสร้างอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมนิยมในโฆษณา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543), หน้า 94-95; อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่า การนำเสนอข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการในมิติของการนิยามคุณค่าของธรรมชาติในฐานะทุนทางสังคมและทุนชีวิตจะถูกเน้นหนักอย่างมากในช่วงหลังปี 2535 ซึ่งประเด็นของการเคลื่อนไหวอยู่ที่ การเรียกร้องค่าชดเชยความเสียหายจากโครงการเขื่อนปากมูลของกลุ่มชาวบ้าน

ถ่านหิน ซึ่งกำลังผลิตของระบบที่เพิ่มขึ้นจากโครงการดังกล่าวมีเพียงพอกับความต้องการพลังงานไฟฟ้าและกำลังผลิตสำรองไฟฟ้า โดยไม่ต้องสร้างเขื่อนปากมูล¹³⁷

เช่นเดียวกับที่พบว่า นายนิกร วิสเทญ เจ้าหน้าที่สมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ประจำจังหวัดอุบลราชธานี ได้ชี้ในประเด็นเดียวกัน โดยกล่าวว่า เขื่อนปากมูลเป็นเขื่อน “เอกประสงค์” คือ ผลิตกระแสไฟฟ้าอย่างเดียว ซึ่งเป็นเขื่อนพลังน้ำที่ผลิตกระแสไฟฟ้าที่มีอยู่ 15 เขื่อนรวมกัน ผลิตกระแสไฟฟ้าได้เพียง 10% ของระบบ ในขณะที่อีก 90% ได้มาจากแหล่งอื่น และกระแสไฟฟ้าที่จะได้จากเขื่อนปากมูล 135 เมกะวัตต์ คิดเป็น 1.8% ของระบบเท่านั้น รวมทั้งการสร้างเขื่อนก่อให้เกิดผลกระทบด้านต่าง ๆ มากมาย ต้องสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ โดยเป็นไปได้ที่จะหาพลังงานจากแหล่งอื่นมาใช้ เช่น ที่พบว่าไทยกำลังทำสัญญาซื้อไฟฟ้าจากเขื่อนเซเชตของลาวที่กำลังสร้างอยู่ที่แขวงจำปาศักดิ์ โดยลาวสามารถขายไฟฟ้าให้ไทยได้ถึง 120 เมกะวัตต์¹³⁸

ปฏิบัติการและการตอบโต้จากกลุ่มสนับสนุนการสร้างเขื่อน

กล่าวได้ว่า กลุ่มสนับสนุนการสร้างเขื่อนปากมูล ซึ่งประกอบด้วยรัฐบาล เจ้าหน้าที่ยุทธการ กลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และกลุ่มชาวบ้านจำนวนหนึ่ง รวมทั้งการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ มีปฏิบัติการและการตอบโต้กับกลุ่มคัดค้านการสร้างเขื่อนตลอดช่วงปี 2532-2535 โดยที่การกล่าวถึงปฏิบัติการและการตอบโต้จากกลุ่มสนับสนุนโครงการเขื่อนปากมูลจะแบ่งอย่างกว้างเป็น 2 ช่วงชานานไปกับการคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล

ปฏิบัติการและการตอบโต้ในช่วงปี พ.ศ. 2532-2533

กล่าวได้ว่าเมื่อกระแสคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลในพื้นที่ปรากฏต่อสาธารณชนอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมในเดือนมีนาคม 2532 การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้ทำการหาเสียงสนับสนุนในพื้นที่เพื่อผลักดันโครงการให้ประสบผลสำเร็จ โดยนายสุพิน ปัญญามาก ผู้อำนวยการฝ่ายประชาสัมพันธ์ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้ไปชี้แจงเรื่องเขื่อนปากมูลต่อกลุ่มพ่อค้าและข้าราชการจังหวัด

¹³⁷ เขื่อนปากมูล การพัฒนานาบนคราน้ำตาประชาชน, หน้า 13-20.

¹³⁸ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (19-25 มิถุนายน 2532): 58; โครงการเขื่อนเซเชตของลาว เป็นโครงการความร่วมมือระหว่างประเทศไทยกับลาว โดยได้รับเงินกู้จากธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (Asian Development Bank - ADB) และเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่าจากโครงการเพื่อการพัฒนาของสหประชาชาติ ซึ่งประเทศไทยจะรับซื้อกระแสไฟฟ้ากว่า 80% ที่เขื่อนผลิตได้ โดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้ลงทุนก่อสร้างสายส่งขนาด 115 กิโลวัตต์ จากเขื่อนสิรินธรไปยังจุดรับซื้อที่ชายแดน โดยการลงนามในสัญญาเมื่อมีขึ้นในปี 2530 และเริ่มรับซื้อกระแสไฟฟ้าจากเขื่อนเซเชตตั้งแต่ปี 2534.

อุบลราชธานี ณ วิทยาลัยอุบลราชธานี ในเดือนเมษายนศกเดียวกัน โดยสาระสำคัญคือชี้ว่าจะมีหมู่บ้านถูกน้ำท่วมจากโครงการ 13 หมู่บ้าน วัด 5 แห่ง โรงเรียน 5 แห่ง ซึ่งจะต้องถูกอพยพออกอย่างไรก็ดี เขื่อนปากมูลจะไม่ทำให้น้ำท่วมแก่งสะพือ เพราะสามารถกักเก็บน้ำในเวลากลางคืนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า และในเวลากลางวันจะปล่อยน้ำออกมาเพื่อลดระดับน้ำไม่ให้น้ำท่วมแก่งสะพือ นอกจากนี้ การก่อสร้างเขื่อนจะไม่มีกั้นกระเปิดแก่งต่าง ๆ ในลำน้ำมูล¹³⁹

ต่อมาในเดือนพฤษภาคม นายสุพิน ปัญญาภักดิ์ ได้ชี้แจงเรื่องเขื่อนปากมูลให้แก่กลุ่มนิรโทษุบลโพธิ์เนียง 89 ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าและข้าราชการจังหวัดอุบลราชธานี ยืนยันว่าเขื่อนปากมูลจะไม่ทำให้เกิดน้ำท่วมแก่งสะพือ แต่ให้เหตุผลต่างกับการชี้แจงครั้งแรกคือ จะลดระดับการกักเก็บน้ำลง และลดการเดินเครื่องลงเหลือวันละ 2-3 ชั่วโมงในฤดูร้อน เพื่อไม่ให้น้ำท่วมแก่งในช่วงฤดูการท่องเที่ยว และจะเดินเครื่องเต็มที่ในฤดูฝน¹⁴⁰

มีข้อสังเกตว่าก่อนหน้าที่ผู้อำนวยการฝ่ายประชาสัมพันธ์ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ จะชี้แจงเรื่องเขื่อนปากมูลต่อกลุ่มพ่อค้าและข้าราชการจังหวัดอุบลราชธานีทั้ง 2 ครั้งนั้น การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้เชิญคณะผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีซึ่งประกอบด้วย สมาชิกสภาจังหวัด หอการค้าจังหวัด นายกเทศมนตรีเทศบาลเมือง และรองผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งเป็นตัวแทนของผู้ว่าราชการจังหวัด ไปดูเขื่อนต่าง ๆ ที่จังหวัดกาญจนบุรี และแบบจำลองเขื่อนชนิดเดียวกับเขื่อนปากมูลที่สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย (AIT) โดยหลังจากที่คณะดังกล่าวกลับมาได้ให้สัมภาษณ์สื่อมวลชนถึงผลดีของการสร้างเขื่อน¹⁴¹

เงื่อนไขสำคัญของกิจกรรมที่กล่าวมาของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ อยู่ที่ว่า สมาชิกหอการค้าจังหวัดอุบลราชธานีได้ให้การสนับสนุนเขื่อนปากมูลบนฐานคิดของข้อมูลว่าการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ชี้แจง¹⁴²

ในส่วนของรัฐบาล ได้มีการดำเนินการในลักษณะสานต่อแนวทางการประชาสัมพันธ์ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ โดยรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (ร้อยตำรวจเอกเฉลิม อยู่บำรุง) พร้อมด้วยสมาชิกสภาผู้แทนภาคตะวันออกเฉียงเหนือและเจ้าหน้าที่ระดับสูงของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ

¹³⁹ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (24-30 เมษายน 2532): 63-64.

¹⁴⁰ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (22-28 พฤษภาคม 2532): 59.

¹⁴¹ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (20-26 มกราคม 2532): 64.

¹⁴² ผู้จัดการรายสัปดาห์ (22-28 พฤษภาคม 2532).

ได้จัดประชุมชี้แจงโครงการเขื่อนปากมูล ซึ่งมีหัวหน้าส่วนราชการของจังหวัดอุบลราชธานีและตัวแทนคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล (กคช.) เข้าร่วม

จุดสำคัญของการประชุมชี้แจงครั้งนี้คือ รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีได้แสดงบทบาทของผู้รอบรู้และตัดบทของกลุ่มคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล โดยระบุว่าจะไม่มีการหาข้อมูลหรือความคิดเห็นใด ๆ เขื่อนปากมูลจะสร้างแน่นอน ซึ่งรัฐบาลเล็งเห็นว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเกิดการขาดแคลนพลังงานไฟฟ้า รวมทั้งเขื่อนปากมูลจะไม่เกิดปัญหาน้ำเน่าเสีย โดยผลของการชี้แจงประสบความสำเร็จ เพราะเห็นว่าการประชุมเป็นการผูกขาดการชี้แจงเพียงข้างเดียว ไม่รับฟังข้อคิดเห็นของทุกฝ่าย อีกทั้งมีประชาชนหลายกลุ่มที่วางท่าทีเป็นกลางในกรณีเขื่อนปากมูลเริ่มหันมาเห็นด้วยกับกลุ่มคัดค้านมากขึ้น¹⁴³

นอกจากนี้ยังพบอีกว่า ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี ได้มีหนังสือมอบหมายให้นายอำเภอทุกพื้นที่ทำการประชาสัมพันธ์เชิงรุก โดยเน้นถึงความห่วงใยของรัฐบาลที่พยายามลงทุนสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าและกักเก็บน้ำให้พอแก่การอุปโภคบริโภคของประชาชน และชี้แจงให้เห็นถึงประโยชน์ที่จังหวัดจะได้รับในรูปของโครงการที่จะชักจูงให้มีการลงทุนตั้งโรงงานอุตสาหกรรมและนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่ตามนโยบายของรัฐบาล ตลอดจนทางจังหวัดได้ประสานงานกับผู้แทนของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ให้ประสานงานโดยใกล้ชิดกับสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยประจำจังหวัดอุบลราชธานีเพื่อผลิตสื่อประชาสัมพันธ์เขื่อนปากมูล และผู้ว่าราชการจังหวัดจะออกพบปะและชี้แจงในพื้นที่ที่ตั้งโครงการเขื่อนปากมูล¹⁴⁴

ในขณะที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้ใช้นโยบายสร้างแรงจูงใจให้กับชาวบ้านที่เป็นแกนนำคัดค้านเขื่อนปากมูลโดยนำทรัพย์สินเงินไปให้ ตลอดจนสร้างสาธารณูปโภคให้ชาวบ้านที่อยู่ในเขตที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการ¹⁴⁵

ข้อที่น่าสนใจคือ ในส่วนของจังหวัดอุบลราชธานีโดยรองผู้ว่าราชการจังหวัดได้เรียกร้องให้กลุ่มครูประถมศึกษาในเขตอำเภอที่ประชาชนได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลให้การ

¹⁴³ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (19-25 มิถุนายน 2532): 57-58.

¹⁴⁴ กรมการปกครอง, “หนังสือที่ อบ 0015.2/38898,” 26 ตุลาคม 2532 (เอกสารจัดสำเนา) อ้างถึงใน สรพงศ์ ศรียานงค์, “การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล,” หน้า 57-58.

¹⁴⁵ สมศรี ชัยวงษ์ชยา, รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย, หน้า 40.

สนับสนุนโครงการเชื่อมปากมูล¹⁴⁶ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า นโยบายสำคัญของการกระทำดังกล่าวคือชี้ถึงความพยายามของทางจังหวัดในการควบคุมกลุ่มครู ซึ่งตามโครงสร้างทางสังคมของหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้น มักจะทำหน้าที่เป็นพัฒนากรหรือสมาชิกคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งเป็นสะพานเชื่อมระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ราชการ รวมทั้งสร้างความเข้าใจและปลูกฝังนิสัยความคิดความต้องการในการพัฒนาชุมชนแก่ชาวบ้าน¹⁴⁷

ปฏิบัติการและการตอบโต้ในช่วงปี 2533-2535

ดังที่กล่าวแล้วว่า การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเชื่อมปากมูลในช่วงต้นปี 2533 มีการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายของการคัดค้าน จากการเรียกร้องข้อมูลเรื่องเขื่อนและข้อมูลผลกระทบจากโครงการ เป็นการเรียกร้องให้ระงับการสร้างเขื่อนจนกว่าจะสำรวจผลกระทบของโครงการ และโดยภาพรวมแล้วลักษณะของการเคลื่อนไหวคัดค้านในช่วงปี 2533-2535 มีกลุ่มคนที่หลากหลาย และการเคลื่อนไหวมีความเข้มข้นมากกว่าช่วงปี 2532-2533

ในส่วนของกลุ่มสนับสนุนการสร้างเขื่อนนั้น ปรากฏว่ามีการเคลื่อนไหวที่เป็นปฏิริยาหรือการตอบโต้กับกลุ่มคัดค้านในระนาบเดียวกับการเคลื่อนไหวของกลุ่มคัดค้าน ดังเห็นได้จากการที่กลุ่มประชาชนที่เรียกตัวเองว่ากลุ่มพลังสนับสนุนเชื่อมปากมูลประมาณ 1,000 คน ได้เดินทางด้วยรถยนต์โดยสาร 20 คัน มาชุมนุมเผชิญหน้ากลุ่มคัดค้านที่กำลังชุมนุมคัดค้านและยื่นหนังสือเรียกร้องให้รัฐบาลทบทวนการสร้างเขื่อนผ่านทางผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี¹⁴⁸ ในขณะที่พบว่ามีใบปลิวเถื่อนที่ออกในนามกลุ่มนิวอูบลโอพีเนียน 89 ชมรมสามล้อจังหวัดอุบลราชธานี และกลุ่มลูกท้าวคำผิง แจกจ่ายทั่วบริเวณที่ชุมนุมและรอบเมืองอุบลราชธานี โจมตีกลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านว่ารับเงินจากประเทศคอมมิวนิสต์มาดำเนินการ และมีเนื้อหาชักชวนว่าจะใช้กำลังขับไล่กลุ่มผู้นำคัดค้าน ตลอดจนมีใบปลิวโจมตีนักศึกษา และนายประสม ประคุณศึกษาพันธุ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดขอนแก่น ที่เข้าร่วมชุมนุมคัดค้านว่าเป็นคนหนักแผ่นดินและ

¹⁴⁶สยามรัฐ (27 ธันวาคม 2532).

¹⁴⁷พัทธา สายหู, "บทบาทของพัฒนากรในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ," ใน สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า 265-318.

¹⁴⁸ไทยรัฐ (13 กุมภาพันธ์ 2533).

กล่าวถึงประโยชน์ที่ชาวอุบลราชธานีจะได้จากเขื่อน รวมทั้งเรียกร้องให้รัฐบาลเร่งอนุมัติการก่อสร้างโครงการ¹⁴⁹

จากกล่าวอย่างรวบรัดได้ว่าปฏิกริยาและการตอบโต้ของกลุ่มสนับสนุนเขื่อนปากมูล มีลักษณะของการใช้พลังมวลชนพื้นฐาน (จัดตั้ง) เผชิญหน้ากับกลุ่มคัดค้าน หรือการใช้ “มือบน มือ” ดังที่กล่าวข้างต้นแล้ว หรือที่ปรากฏว่า สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี นายไชยศิริ เรืองกาญจนเศรษฐ์ ได้กล่าวยืนยันให้นายกรัฐมนตรีดำเนินการเรื่องเขื่อนปากมูลต่อไป อย่างยุติโครงการและพร้อมจะนำประชาชนมากกว่ากลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านมาสนับสนุน¹⁵⁰

เช่นเดียวกับที่มีการชุมนุมและเดินขบวนของกลุ่มสนับสนุนเขื่อนปากมูลจากอำเภอโขงเจียม พิบูลมังสาหาร เดชอุดม และบุณฑริก โดยการนำของกำนัน ผู้ใหญ่บ้านของแต่ละอำเภอ เพื่อสมทบกับหอการค้า กลุ่มนิเวศบาลโอพีเนี่ยน 89 ชมรมหนังเร่ ลูกเสือชาวบ้าน และกลุ่มผู้ใช้แรงงานจังหวัดอุบลราชธานี โดยจัดขบวนเดินขูป้ายสนับสนุนเขื่อนไปยังศาลากลางจังหวัด เพื่อนำหนังสือรายชื่อผู้สนับสนุนมอบให้ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีนำเสนอรัฐบาลต่อไป¹⁵¹

อนึ่ง ควรกล่าวด้วยว่า การจัดตั้งกลุ่มมวลชนพื้นฐานในชนบทของไทยนั้น เป็นยุทธวิธีที่รัฐใช้ในการดำเนินการทำสงครามแย่งชิงประชาชนกับขบวนการคอมมิวนิสต์ ตลอดจนป้องกันภัยจากคอมมิวนิสต์ โดยกลุ่มมวลชนพื้นฐานส่วนหนึ่ง เช่น กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน ได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมทางการเมืองในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 และมีกลุ่มมวลชนพื้นฐานที่จัดตั้งโดยหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐขึ้นเป็นจำนวนมากในชนบทหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 – ช่วงทศวรรษ 2520¹⁵²

ปฏิกริยาและการตอบโต้ของกลุ่มสนับสนุนเขื่อนปากมูลอีกลักษณะหนึ่งปรากฏในรูปแบบของการกำหนดให้ผู้คัดค้านอยู่ในฐานะ “คนอื่น” หรือ “คนนอก” ที่ขัดขวางการพัฒนา

¹⁴⁹ สรพงศ์ ศรียานงค์, “การเมืองเรื่องเขื่อน : ศึกษากรณีโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล,” หน้า 59-60.

¹⁵⁰ มติชน (14 กุมภาพันธ์ 2533).

¹⁵¹ ไทยรัฐ (15 กุมภาพันธ์ 2533).

¹⁵² โปรดดู มนตรี เจนวิทย์การ, “กลุ่มมวลชนพื้นฐานกับการเข้าร่วมทางการเมืองในชนบทไทย,” ใน การเมืองไทยยุคใหม่, อโณทัย วัฒนาวพร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, 2527), หน้า 203-222; พุทธพล มงคลวรวรรณ, “กลุ่มพลังฝ่ายขวาและสถาบันพระมหากษัตริย์ ใน เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519,” ใน รวมบทความทางวิชาการ 25 ปี 6 ตุลาในบริบทสังคมไทย, สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก, 2546), หน้า 177-208.

ของสังคมไทย ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า มีการออกใบปลิวโจมตีกลุ่มนักศึกษาและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานีว่าเป็นคน “หนักแผ่นดิน” และรับเงินจากประเทศคอมมิวนิสต์มาดำเนินการคัดค้านเรือนป่ามูล ตลอดจนการโจมตีว่ากลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านเรือนป่ามูล “เป็นพวกลาว เขมร คอมมิวนิสต์ มีการพยายามที่จะเผาที่ว่าราชการจังหวัด” และ “เรียกร้องให้มีการใช้กำลังเข้าจัดการสลายกลุ่มผู้ชุมนุม เพราะกลุ่มผู้ชุมนุมได้รับเงินสนับสนุนจากพวกคอมมิวนิสต์”¹⁵³

ในทำนองเดียวกันพบว่า ในการประชุมชี้แจงเรื่องเรือนป่ามูลที่จัดโดย นายไชยศิริ เรื่องกาญจนเศรษฐ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี ได้มีการกล่าวหากลุ่มคัดค้านว่า “เป็นพวกก่อวินาศกรรมคนนอกพื้นที่ เป็นพวกแกว (ญวน) โดยเฉพาะคุณทัศนีย์ (ทัศนีย์ พลเยี่ยม รองนายกองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง - ผู้ศึกษา) ถ้าสืบสาวบรรพบุรุษคือแกวและหากคุณทัศนีย์เป็นคนมีความคิดก็ขอให้กลับไปพัฒนาประเทศเวียดนาม”¹⁵⁴

ประเด็นหัวใจของการสร้างความเป็นอื่นที่เป็นศัตรูให้แก่กลุ่มคัดค้านอยู่ที่ว่า การกระทำดังกล่าวเป็นการสร้างความแปลกแยกแตกต่างบนฐานคติวิถีคิดแบบคู่ตรงข้ามระหว่าง “คนนอก-คนใน” “คนไทย-คนที่ไม่ใช่ไทย” โดยที่ตัวตนของความเป็นไทยที่กำหนดโดยรัฐปฏิเษ “คนอื่น” ไม่มีที่ว่างให้คอมมิวนิสต์และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่ไม่ใช่ “ไทย” อีกทั้งในมิติทางประวัติศาสตร์ นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2520 นั้น พบว่ามีการใช้ภาพลักษณ์ของ “คอมมิวนิสต์” กับผู้ต่อต้านหรือปฏิเษอำนาจรัฐ ส่วนภาพลักษณ์ของ “ญวน” ในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 โดยเฉพาะในช่วงเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มีฐานะเป็นทั้ง “คนที่ไม่ใช่ไทย” และ “คอมมิวนิสต์” ที่เป็นศัตรูต่อความมั่นคงของชาติไทย¹⁵⁵

ในแง่มุมนี้กลุ่มคัดค้านโครงการเรือนป่ามูลจึงถูกกีดกันและลดทอนความน่าเชื่อถือด้วยการสร้างความเป็นอื่นโดยกลุ่มสนับสนุน

¹⁵³ สมศรี ชัยวนิชยา, รายงานวิจัยเรื่องเรือนป่ามูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย, หน้า 43.

¹⁵⁴ วัฏจักร (16 เมษายน 2533).

¹⁵⁵ ประเด็นดังกล่าวนี้ ผู้ศึกษาประมวลจาก สุธรรม กฤษณะจุฑา, “การเมืองวัฒนธรรมของความเป็นอื่นในพื้นที่สื่อ : การต่อสู้ทางวาทกรรมว่าด้วยพลังงาน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2547), หน้า 127-133; ตามไท ดิลกวิทยรัตน์, “ภาพลักษณ์ของ “คอมมิวนิสต์” ในการเมืองไทย,” รัฐศาสตร์สาร 24, 4 (2546): 170-201; เกษียร เตชะพีระ, “พล็อต 6 ตุลาฯ ฉบับญวนเผาญวน,” มติชน (8 กรกฎาคม 2543): 6.

ควรกล่าวด้วยว่า การตอบโต้ของกลุ่มสนับสนุนโครงการเขื่อนปากมูลทั้งในรูปแบบของการใช้ “มือชนมือ” และการทำให้ผู้คัดค้านเป็น “คนอื่น” ที่เป็นศัตรูซึ่งขัดขวางหรือทำลายการพัฒนาของสังคมไทย มีความเกี่ยวข้องกับการใช้กำลังเจ้าหน้าที่ของรัฐเพื่อจัดการกับกลุ่มคัดค้าน ดังเห็นได้จากการที่ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีมีคำสั่งให้ตั้งหน่วยเฉพาะกิจขึ้นเพื่อควบคุมการชุมนุมคัดค้านโดยเสริมกำลังจากเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้ารักษาการณ์บริเวณโดยรอบศาลากลางจังหวัดอย่างเข้มงวด ในเวลาเดียวกับที่กลุ่มสนับสนุนโครงการเขื่อนปากมูลเดินขบวนชูป้ายสนับสนุนเขื่อนไปพบผู้ว่าราชการจังหวัด¹⁵⁶ หรือที่มีการนำกำลังทหารพรานบุกเข้าไปในกลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้าน โดยมีคำสั่งให้จัดการกับ “กลุ่มคอมมิวนิสต์จากต่างประเทศ” ที่พยายามจุดไฟเผาศาลาว่าการจังหวัด¹⁵⁷

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของปฏิบัติการหรือการตอบโต้ของกลุ่มสนับสนุนโครงการเขื่อนปากมูล ได้แก่ การนำเสนอข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการที่ได้กับข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการในประเด็นที่กลุ่มคัดค้านนำเสนอ ดังเห็นร่องรอยได้จากหนังสือเรื่องตำนานเขื่อนปากมูล ซึ่งจัดทำโดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ โดยมีการนำเสนอข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการในแต่ละประเด็น อาทิ¹⁵⁸

- การสูญเสียที่ดินเกษตรกรรมและที่ตั้งถิ่นฐานของชาวบ้าน มีจำนวนราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากโครงการทั้งหมด 903 ราย โดยแยกเป็นผลกระทบต่อบ้านเรือนที่อยู่อาศัย 241 หลังคาเรือน ผลกระทบต่อที่ทำกินอย่างเดียว 710 ราย และมีแนวทางในการช่วยเหลือชาวบ้านในรูปแบบ 1) การปรับถมพื้นที่อยู่อาศัยและยกระดับบ้านให้สูงพ้นน้ำ 2) การอพยพไปอยู่ยังพื้นที่จัดสรรซึ่งจะได้รับบ้านหลังใหม่พร้อมสาธารณูปโภค และที่ทำกินไม่เกินรายละ 10 ไร่ หรือรับเงินช่วยเหลือจำนวน 135,000 บาท

- การเกิดน้ำเน่าเสียและโรคระบาด เขื่อนปากมูลไม่ทำให้เกิดน้ำเน่าเสีย เพราะลักษณะของเขื่อนไม่ใช่เขื่อนกักเก็บน้ำ มีน้ำไหลเข้าออกตลอดเวลา เครื่องผลิตไฟฟ้าของเขื่อนเป็นแบบพิเศษทำให้มีการระบายถ่ายเทน้ำจากส่วนลึกออกไปทุกวัน รวมทั้งการเกิดและแพร่กระจายของโรคระบาดเป็นไปได้ยาก และการเกิดปัญหาโรคระบาดในบริเวณโครงการมีโอกาสเท่า กันทั้งในกรณีที่สร้างและไม่สร้างเขื่อน

¹⁵⁶ไทยรัฐ (15 กุมภาพันธ์ 2533).

¹⁵⁷ สมศรี ชัยวนิชยา, รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย, หน้า 44.

- การสูญเสียของปลาธรรมชาติในแม่น้ำมูล ชนิดของปลาในแม่น้ำมูลและลำน้ำสาขาเป็นปลาที่พบได้ในแหล่งน้ำทั่ว ๆ ไป จึงเกิดการสูญพันธุ์ปลาได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสายพันธุ์ปลายังมีอยู่ในแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแหล่งสายพันธุ์ปลาที่อุดมสมบูรณ์ และเพื่อเป็นการป้องกันผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นได้ กรมประมงได้ร่วมกับการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ดำเนินการจัดตั้งมาตรการป้องกันโดย 1) การสร้างบันไดปลาโจนเพื่อเป็นทางผ่านให้ปลาธรรมชาติที่ว่ายทวนน้ำจากแม่น้ำโขงขึ้นไปวางไข่หรือเจริญเติบโตด้านเหนือเขื่อน 2) การจัดตั้งหน่วยเพาะพันธุ์และศึกษาชีวประวัติปลาธรรมชาติบนพื้นที่เหนือเขื่อนปากมูล 3) การจัดตั้งหน่วยอนุรักษ์ทรัพยากรประมงเหนือปากมูล

ควรต้องกล่าวด้วยว่า ปฏิบัติการหรือการตอบโต้กลุ่มคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล ประการสำคัญอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การเพิกเฉยต่อข้อเรียกร้องของกลุ่มคัดค้าน ดังปรากฏว่าการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ได้ดำเนินการก่อสร้างเขื่อนปากมูลและระเบิดแก่งโดยกล่าวว่า การระเบิดแก่งเป็นการปรับปรุงร่องน้ำซึ่งได้รับการอนุมัติขั้นต้นจากอุทยานแห่งชาติตั้งแต่เดือนเมษายน 2533 ในขณะที่กลุ่มเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลเรียกร้องให้ระงับการก่อสร้างเขื่อนจนกว่าจะสำรวจผลกระทบจากโครงการ¹⁵⁹

การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลในช่วงปี 2532-2535 กล่าวโดยรวมได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวในลักษณะ “การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่” เช่นเดียวกับกรณีการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน (2525-2531) และกรณีการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนแก่งกรุง (2532-2533) ในด้านหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าการคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลมีการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจนเป็นต้นแบบ หากแต่ด้านสำคัญของการอธิบายการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล (รวมไปถึงกรณีโครงการเขื่อนน้ำโจนและกรณีโครงการเขื่อนแก่งกรุง) น่าจะอยู่ที่การทำความเข้าใจถึงเงื่อนไขทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อน (ซึ่งโดยนัยหนึ่งคือกรณีตัวอย่างของการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย)

¹⁵⁸ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, ตำนานเขื่อนปากมูล THE PAK MOOL DAM, หน้า 8-9.

¹⁵⁹ บุชิตา สังข์แก้ว, วัฒนธรรมปลาและจุดจบตำนานพรานปลาแม่น้ำมูล, หน้า 59-60; สมศรี ชัยวณิชยา, รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย, หน้า 56.